

भाषेचे शुद्धीकरण आणि शब्दकोश

लेखक - स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

स्कूल : शाळा.
हायस्कूल : प्रशाळा.
अॅकॅडमी : प्रबोधिका.
वॉचमेकर : घडयाळजी

मुक्ती : मूकपट

शुटींग : चित्रण

फोटोग्राफ : छायाचित्र

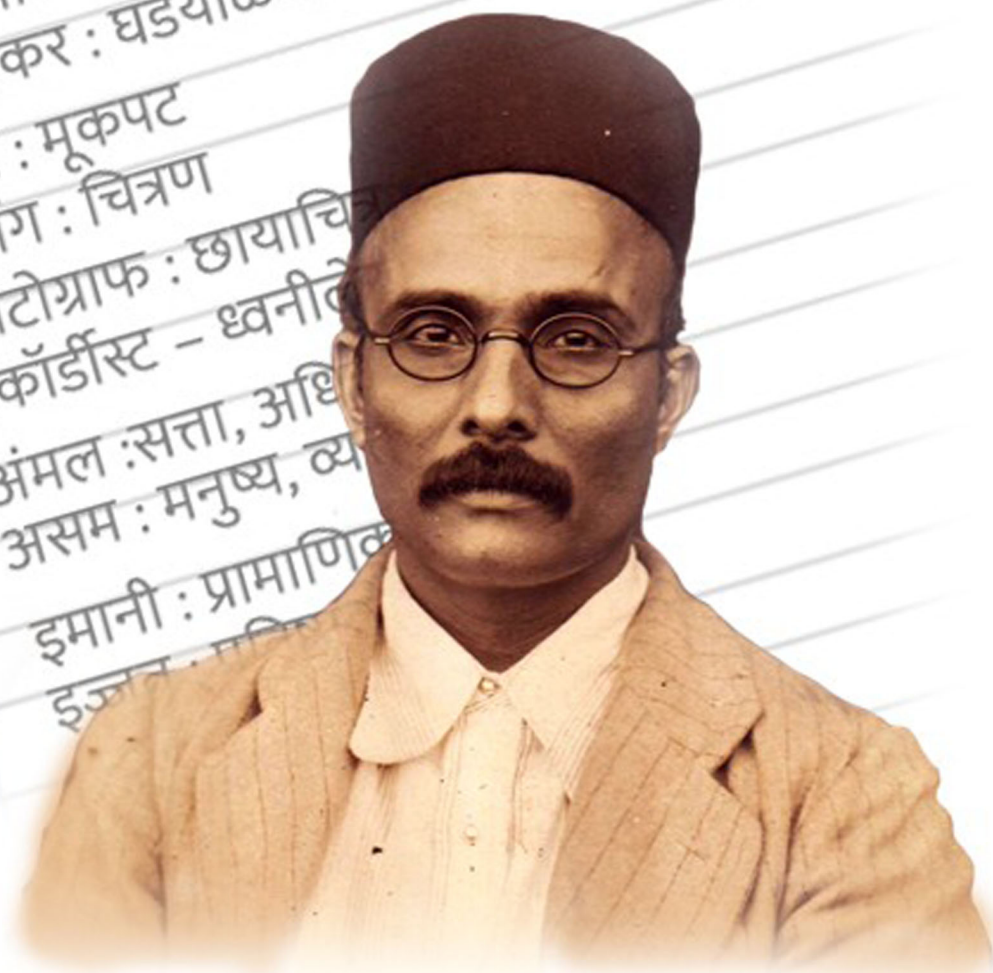
रेकॉर्डिस्ट - ध्वनीलेखक

अंमल : सत्ता, अधिकार

असम : मनुष्य, व्यक्ती

इमानी : प्रामाणिक

इज्जत : मान

मराठी भाषेचे शुध्दीकरण आणि शब्दकोश

लेखक: स्वातंत्र्यवीर विनायक दामोदर सावरकर

इंटरनेट अधिकार

स्वातंत्र्यवीर सावरकर राष्ट्रीय स्मारक
स्वातंत्र्यवीर सावरकर मार्ग, दादर पश्चिम, मुंबई ४०००२८

प्रकल्प संचालक : रणजित विक्रम सावरकर

www.savarkarsmarak.com

मराठी भाषेचे शुध्दीकरण

१- गेल्या अडीचशे - तीनशे वर्षांत म्हणजे मराठी भाषेच्या ऐतिहासिक कालांत तिच्यावर बाटून जाण्याचा प्रथम प्रसंग, ती भाषा बोलणार्या लोकांवर बाटून जाण्याचा प्रथम प्रसंग कोसळला तेव्हाच आला होता. अल्लाउद्दीन खिलजीने दक्षिण देश जिंकल्यानंतर मुसलमानी धर्म हिंदू लोकांस आपले कऱ्यांत आणण्याचा दीर्घ नि प्रसंगी क्रूर यत्न जेव्हा करीत चालला नि जेव्हा त्याच्या अर्धचंद्राच्या अंधुक उजेडांत हिंदू राज्यश्रीस आपला दिवस मावळला हे स्पष्ट दिसून येऊन तिचे मूख म्लान झाले तेव्हाच मुसलमानी भाषा हिंदू भाषेसही आपले कऱ्यात आणण्याची प्रयत्न करु लागली.

२. मुसलमानांची अशी भाषाच नाही:

मुसलमानांनी हिंदुस्थानात स्वतःची अशी कोणतीही भाषा आणली नाही. मुसलमान हे काही इंग्लिश लोकांसारखे एकाच राष्ट्राचे लोक नसल्याने त्यांची सर्वाची मिळून मुळी एक भाषा अशी नव्हतीच. पठाण, तुर्क, अरब, इराणी इत्यादि ज्या अनेक जाती नि राष्ट्रे वेळोवेळी हिंदुस्थानात स्वार्था करून आली त्यांच्या पुश्तू, इराणी इत्यादि निरनिराळ्या भाषा होत्या. इतकेच नव्हे तर त्या भाषात परस्पर द्वेष वा तिरस्कार मराठी नि इंग्रजी भाषांमध्ये वसत आहे त्याहून अधिक वसत होता. असे सांगतात की, महंमद पैगंबराकडे एकदा एक परदेशी मनुष्य आला. महंमदाने अरबी भाषेत विचारले, 'तू कोण?' त्याने पुश्तू भाषेत उत्तर दिले, 'मी एक पठाण आहे. आमचा देश इराणच्या पलीकडे आहे.' महंमदास त्या पठाणाचे ते कंठय नि घोऱे शब्द ऐकून नि ते न समजल्याने थोडीशी चीड येऊन तो म्हणाला, "या अल्ला! हीच ती नरकातली भाषा!"

३. अरबी, इराणी, पुश्तू इत्यादि भाषात इतके वितुष्ट असताही अरबी ही मुसलमानांच्या धर्मग्रंथाची - कुराणाची - भाषा असल्याने नि कुराण केवळ अरबीतच वाचले जावे, अर्थ न कळला तरी ते अरबीत वाचले जावे, इतकेच नव्हे तर त्याचे भाषांतर करणे नि ते वाचणे दोन्ही कुराणवाचनाच्या स्थली विकल्प होऊ शकत नाही, त्या प्रार्थना देवास पोचत नाहीत, असे म्हणणारे नि काही तर कुराणाचे भाषांतर करणे पाप आहे असे प्रतिपादन करणारे मौलवी अजूनही शेकड्यांनी सहस्रानांनी जिवंत असल्याने मुसलमानांच्या सर्व भाषांवर अरबीचा पगडा बराच बसलेला होता. अरबस्तानातून मुसलमान जेव्हा इराणात घुसले नि सर्व इराणवर आपल्या धर्माचा फैलाव काही तलवारीने, काही आमिषाने नि काही उपदेशाने करीत, त्यांनी इराण मुसलमानमय करून

टाकिले तेव्हा इराणातील कमावलेल्या पुरातन नि सुंदर इराणी भाषेने अरबी भाषेवर धार्मिक क्षेत्र सोडून इतर सर्व विषयांत आपले सर्व वर्चस्व स्थापित केले.

४. अखिल मुसलमानांची एक भाषा होणे शक्य दिसत नाही:

पर्शियन नि अरेबियन या दोन भाषा आजकालच्या मुसलमानी राष्ट्रातील मुख्य भाषा होत. मुसलमानी संस्कृतीचे हे दोन आधारस्तंभ होत. परंतु लॅटिन नि ग्रीक या दोन भाषा जरी युरोपिय संस्कृतीचे मुख्य आधार आहेत तरी युरोपची एक भाषा आहे असे जसे म्हणता येत नाही. तसेच मुसलमानाची म्हणून एक भाषा आहे नि होती हे ही अरबी वा पर्शियन भाषेत त्यांची संस्कृती व्यक्त झालेली आहे. म्हणून म्हणता येत नाही. त्यातही पूर्वीची धर्मवेडी भावना संपून आता राष्ट्रीय भावनेचा उदय जसजसा होत जात आहे तसतसा ज्या त्या मुसलमानी राष्ट्रात आपआपल्या राष्ट्रीय भाषेचा अभिमान अरबी पेक्षाही अधिक वाढत आहे. तुर्कस्तानने तर तुर्की भाषेवरील अरबी भाषेचे वर्चस्व झुगारण्याची उघड प्रतिज्ञा केली असून शाळेतील अरबी शिकविणे बर्यारच अंशी बंद केले आहे. अफगाणिस्ताननेही आपले राजकीय लिखित पर्शियन वा अरबीत ठेवण्याचे बंद करून पुश्तूत ठेवण्यास सुरुवात केली आहे. अशा रीतीने सर्व मुसलमानांची एक भाषा अशी कधीच नव्हती हे जितके खरे आहे तितकेच हेही खरे आहे की, ती तशी होऊन सर्व मुसलमान अरबीसच आपली एक भाषा करतील हे शक्य नाही. हि 'Pan Islami' धर्मवेडी आशा सफळ होण्याचे यापुढे तर मुळीच चिन्ह दिसत नाही.

५. उर्दूची उत्पत्ती:

मुसलमानांस त्याची अशी कोणतीच एक भाषा नसल्याने त्यांच्या टोळ्या नि सैन्य जेव्हा हिंदुस्थानात स्थिर होऊ लागले नि राज्य स्थापू लागले तेव्हा तेथील लोकांच्या भाषांशी त्यांच्या टोळ्यांच्या भिन्न भाषा भेसळ होऊ लागल्या. कोणत्याही राष्ट्रास जित राष्ट्रात राज्य चालविण्यासाठी अवश्य असणारे विचारांचे दळणवळण दोन रीतींनी करिता येते. एक तर जित राष्ट्रावर आपली भाषा लादून किंवा आपण त्यांची भाषा शिकून. मुसलमानांसारख्या मुठभर लोकांनी या देशात पिढ्यानपिढ्या स्थिर वसाहती केल्याने त्यांच्यात मुख्य भरणा येथील हिंदू समाजातील धर्मभ्रष्टांचाच असल्याने नि त्यांच्या संस्कृतीत नि भाषेत हिंदू संस्कृतीवर वा भाषेवर पूर्ण वर्चस्व स्थापण्याइतके बल वा श्रेष्ठत्व मुळांतच नसल्याने त्यास हिंदू लोकांचीच भाषा शिकून येथे राज्य करावे लागले.

परंतु आज इंग्लिश लोकांच्या घरी चाकरी करणार्या बबर्जीची भाषेच्या विषयी जी स्थिती होते तशीच स्थिती मुसलमानांनी शिकलेल्या हिंदूच्या भाषेची झाली. बबर्जी लोकांशी बोलताना साहेब हिंदीतच बोलतात, पण नामे-विशेषणे तेवढी इंग्रजी दडपून देतात, तसेच मुसलमानांनी हिंदू

नोकरांशी बोलताना हिंदी भाषेत आपल्या अरबी पार्शियन नि तुर्की भाषेतील नामे नि विशेषणे घुसडून दिली. त्यायोगाने जशी इंग्रजीपासून 'बबर्जी इंग्लिश' उत्पन्न झाली. "उर्दू" या शब्दावरूनच त्या भाषेच्या खेचरी प्रकृतीचा बोध होतो. मुसलमान लोक, प्रथम मुसलमानी सैनिक संघ, हिंदूस्थानात घुसल्याने त्यांच्या सैन्य शिबिरात हजारो हिंदू नोकर चाकर दासदासी यांच्या संघटनाने हिंदी भाषेचा प्रचार होऊन आणि त्यातच बोलता बोलता अरबी नि पार्शियन प्रयोगांची नामांची वा विशेषणांची भर पडून विकृत हिंदी अस्तित्वात आली; ती "छावणीतील हिंदी," म्हणजेच उर्दू हे नाव पावली. कारण "उर्दू" या शब्दाचा तुर्की अर्थ लष्कर-सेना असा आहे. इंग्लिशमध्ये 'होड' हा शब्दही त्यांचेच रूपांतर होऊन घुसला आहे.

मुसलमान लोक प्रथमतः पंजाबच्या वा सिंधच्या बाजूस घुसून दिल्लीपाशी स्थिरावल्याने त्यांना तिकडे अत्यंत साधारण असलेली हिंदी भाषा अर्थात हिंदीच्या त्या काळच्या पूर्वस्वरूपांतच शिकावी लागली. म्हणून आजकाल मुसलमान हिंदूस्थानात जी भाषा बोलतात ती वास्तविक हिंदीच आहे. काशीपासून वर मोठमोठ्या ब्राम्हण पंडिताच्या घरीही बायकांपोरांपर्यंत हिंदू लोकांची हिंदीच मातृभाषा असल्याने त्यांना हे सांगावे लागत नाही की मुसलमान जी भाषा बोलतात ती हिंदीच, हिंदी लोकाचीच, होय, परंतु आपल्या दक्षिणेकडे हिंदू लोक मराठी नि कानडी आदी भाषा बोलत असल्याने एकदा मुसलमान केव्हा केव्हा हिंदी बोलू लागला तर आपल्यातील शेकडो लोकांना वाटते की हीच 'मुसलमानी भाषा' होय. पण ही फार मोठी चूक आहे. "इधर आओ, उधर जाओ" ही मुसलमानी भाषा नसून हिंदूची हिंदी भाषा होय.

६. उर्दू म्हणजे विकृत आणि म्लेंच्छीकृत हिंदी:

खरे पाहता उर्दू ही देखील भाषा नसून हिंदी भाषेचे ते एक विकृत रूप आहे. उर्दूचे सर्व विभक्ती प्रत्यय, बहुतेक नामे, विशेषणे, सर्व धातुसाधिते, लिंगविचार, म्हणी, वाक्यरचना, सर्व व्याकरण अगदी हिंदी आहे. केवळ तिच्यात सूर्याला 'आफताब' म्हणतील, राज्यक्रांतीला 'इन्कलाब' म्हणतील, गुरुला 'उस्ताद' म्हणतील. म्हणजेच नामे नि काही विशेषणे तेवढी परकीय अरबी वा पार्शियन आहेत. तीही अगदी अलिकडे मुसलमानात हिंदू संस्कृतीच्या विरुद्ध जेव्हा दूराग्रह उत्पन्न होऊ लागला तेव्हापासून जाणूनजून घुसडण्यात येऊ लागली. आता निजामशाहीतील मुसलमानी विश्वविद्यालयात तर उर्दूला हिंदी भाषेपासून जितकी दूर नेवेल तितकी नेण्याचा भगीरथ प्रयत्न

सुरु झालेली आहे! परंतु हिंदी आंब्याच्या बीजापासून झालेल्या झाडाला अरेबियातील रेतीचे कितीही खत घातले तरी झाड जिवंत राहील, तोपर्यंत हिंदी आंब्याचेच राहणारा हे उघड आहे,

७. हिंदूची दुःस्थिती:

तथापि हिंदी भाषेच्या बुडाशी हे अरेबियन रेतीचे खत घालीत जाण्याचा हा क्रम एकसारखा चालूच राहीला तर ती हिंदी भाषा लवकरच मरणोन्मुख होईल हे उघड आहे. पंजाबात, उत्तर हिंदुस्थानात वा सिंधमध्ये हे संकट त्या त्या भाषांचा गळा कसे नि किती घट्ट दाबते झाले हे त्या त्या भाषांतून शेकडा ५० वर शब्द अरेबियन वा पर्शियन वा तुर्की पडतात नि त्या शब्दांच्या तडाक्यांतून सुटण्याचा प्रयत्न करितांनाही तिकडील पुढार्यांस तो साधत नाही हयावरूनच उघड होते असे कित्येक आर्यसमाजी पुढारी आहेत की, ज्यांच्या मनांतून पंजाबी नि हिंदी भाषेस या अरेबियन भाषेच्या हल्ल्यातून वाचवावे नि हिंदू भाषा पुनः 'शुध्दीकरणाने' शुध्द करून घ्यावी असे आहे. परंतु हे शुध्दीकरणाचे विचारही ते प्रकट करावयास गेले की त्याच अरेबियन शब्दांस शरण रिघाल्याविना त्यास एक वाक्यही लिहिता येत नाही नि तेही पर्शियन उलटया लिपीत! तिकडे हिंदू लिपी तर ठार मारली गेली! सिंधमध्ये रामायणसार धार्मिक लोक वाचतात नि गीतेची सिंधी टीका पठण करितात, पण ती पर्शियन 'अलोफ, बे, ते' च्या लिपीत!! नागरी नि अन्य हिंदू लिपी सुशिक्षितांच्या सहस्त्रांत एकाद्यालाच ओळखिता येईल, लिहिता तर एकाद्यालाही येणार नाही.

८. मराठीवरील प्रथम संकट आणि त्याचा प्रथम प्रतिकार:

हीच स्थिती अल्लाउद्दीन खिलजी दक्षिणेत आल्यानंतर दक्षिणात्य हिंदू भाषेची झाली असती, जवळजवळ होतही आली होती. परंतु श्री शिवरायांच्या स्वराज्यस्थापनेच्या प्रयत्नाने जी हिंदू जनतेत नवजीवनाची लाट उत्पन्न झाली तीत नि त्यायोगे ही दुःसह स्थिती संपून मराठीवरचे पहिले संकट टळले. महाराजांनीही रघुनाथ पंडितांकरवी राज्यव्यवहार कोश रचवून, राजलिखित मराठीत ठेवावयास प्रारंभ करवून नि संस्कृत भाषेच्या अभ्यासास उत्तेजन देऊन मराठीस मुसलमानी कचाटीतून सोडविण्याचा प्रयत्न केला. त्याचा परिणामही हळूहळू होऊन नानसाहेब पेशव्यांच्या उत्तर हिंदुस्थानांतील पत्रांत वा अंती मोरोपंताच्या शुध्द, सरळ नि म्लेंच्छ शब्दसंपर्काने अकलुषित असलेल्या सुंदर कवितेत दिसून येणारे शुध्द स्वरूप मराठीस लाभू लागले. परंतु स्वराज्य क्षयानंतर ही भाषाशुध्दीची चळवळही पुन्हा बंद पडली. श्रीशिवरायापासून मोरोपंतापर्यंत मराठीतून मुसलमानी शब्दांची उचलबांगडी करण्याचे प्रयत्न चालले असतांही तीत

राजकीय नि व्यावहारिक विषयावरील अनेक शब्द इतस्ततः लपून-छपून राहून गेले ते तेव्हांपासून आजपर्यंत तसेच राहिले आहेत.

९. मराठीवर दुसरे संकट आणि त्याचा दुसरा प्रतिकार:

मराठी भाषेचा मुसलमानी हल्ल्यानंतर परकी भाषेचा हल्ला इंग्रजी भाषेचा झाला. परंतु पहिला मुसलमानी हल्ला परतविण्याचे श्रेय जसे श्रीशिवाजी महाराज नि त्यांचे उत्तराधिकारी यांनी संपादन केले, त्याचप्रमाणे मराठी भाषेवरील हा हल्ला परतविण्याचे श्रेय घेऊन निंबधमालाकारांनी स्वतःच मराठी भाषेचे शिवाजी ही अन्वर्थक पदवी संपादिली. शास्त्रीबोवांनी जागृत केलेल्या स्वराष्ट्रभिमानाचे पाणी महाराष्ट्रीय लेखणीस लागताच प्रत्येक वाक्यात इंग्रजी शब्द घुसडून देण्यातच ज्ञानाची नि सुधारणेची परमावधी मानणार्यां छचोर लोकांच्या विटाळापासून ती बरीच अलिप्त राहिली नि ती पंरपरा पुढे चालत आज उभ्या हिंदुस्थानभर व्यावहारीक तर काय, परंतु शास्त्रीय परिभाषेतील शब्दही शक्य तो इंग्रजी न आणता स्वभाषेतीलच असले पाहिजेत असा पक्का निर्धार नि त्याप्रमाणे थोडबहुत कृतीही हळू हळू होऊ लागली आहे.

इंग्रजी भाषेचा हल्ला येताच तो परतविण्याची व्यवस्था केली गेली असल्याने वास्तविक पहाता मराठी भाषेचे हे दुसरे शुध्दीकरण करण्यास फारसे प्रयास पडले नाहीत. परंतु मुसलमानी शब्दांचे वर्चस्व मराठीवर इतके भयंकर नि इतके दीर्घकाळापर्यंत टिकले की त्यांची हकालपट्टी करण्याचे प्रयत्न पूर्वी झालेले असताही मध्ये ते अगदी शिथिल होऊन पडल्याने आज पुनः तेच करणे अपरिहार्य होऊन बसलेले आहे. आज मराठी भाषेच्या शुध्दीकरणाची खटपट आम्ही करावी म्हणून म्हणतो ते शुध्दीकरण विशेषतः या मुसलमानी शब्दांपासून होय. हे मुसलमानी शब्द आपल्या घरादारांत चोरांसारखे शिरून धन्यासारखे शिरजोर होऊन बसलेले आहेत.

१०. उदाहरणार्थ 'मालक' हा शब्द घ्या, घराचा मालक, दाराचा मालक, अशा रीतीने बायकोपोरापर्यंत 'मालक' हा शब्द तोंडी खिळलेला आहे. इतकेच नव्हे तर तो परकी आहे नि तो टाळावा अशी इच्छा असूनसुध्दा तो पटकन् तोंडातून निघून जातो.

आम्ही कित्येक लोक असे पाहिले आहेत की, ज्यांस 'मालक' हा शब्द जर वापरायचा नाही तर तदर्थक दुसरा स्वकीय शब्द कोणता घालावा हेच समजत नाही. इतका शिरजोरपणा त्या शब्दाचा आपल्यावर चालत आहे. गुजराथेत नि उत्तर हिंदुस्थानात तर विचारावयास नको. तिकडे देवाला

देखील 'मालिक' म्हणतात नि प्रभुदेव-ईश्वर हे शब्द वापरण्याची प्रतिज्ञा आम्हासमक्ष केली असताही त्यातील शेकडो लोक पुनः हे 'मालिक' 'मालिक' करेगा सो सच!" इत्यादि प्रयोग झटकन करून जाताना आम्ही पाहिले आहेत. आपण 'हे भगवन्' हे जितके सहज म्हणतो तितकेच तिकडचा वेदशास्त्रसंपन्न ब्राम्हण त्या अर्थी पटकन् ' हे मालिक' म्हणून बसतो. मालिक म्हणजे धनी, स्वामी, प्रभू, हयाअर्थी असे सोपे, आटोपसर नि सुंदर स्वकीय शब्द असून मग या परकीय शब्दांची इतकी शिरजोरी आम्ही काय म्हणून चालू द्यावी!

तीच स्थिती 'जखमी' शब्दाची होय. अमुक लोक जखमी झाले या वाक्यात जखमी शब्द काढावयाचा म्हटला तर त्याला प्रतिशब्द पटकन् सुचत नाही! जखमी म्हणजे घायाळ, विक्षत, जखम म्हणजे घाव, क्षत, व्रण हे सांगितल्यावरही तो शब्द तोंडातूनच नव्हे तर लेखणीतूनही जात नाही. रामायणासारख्या धर्मग्रंथाच्या भाषांतरातूनही "श्रीरामचंद्राच्या! धनुष्यापासून सुटलेल्या अमोघ शराने त्या दैत्येंद्राला जबरदस्त जखम झाली!" असली धेडगुजरी वाक्ये सर्रास येत असतात. इतकी या "जखमेची जखम" मराठीच्या मासांत खोल गेलेली आहे. तिसरे उदाहरण "हवा" या शब्दाचे! या हवेने मराठीचे सर्व वातावरण नव्हे पण पाणी देखील! कारण कुठलेही पाणी कसे आहे हा प्रश्न निघाला की, हवा हात धूवून त्याचे पाठीस लागलीच म्हणून समजावे! काशीक्षेत्राचे हवापाणी कसे आहे म्हणून धर्ममार्तंडही विचारतांना ऐकू येतात, नि 'हवापालट करण्यासाठी वा हवा खाण्यासाठी' अशी वाक्ये धर्माचार्यांच्या मठीतूनच नव्हे तर मुखांतूनही बिळे करून बसलेली दिसतात. या हवापाण्याचा परिणाम आपल्या मराठीच्या आरोग्यावर इतका वाईट झाला आहे की, 'हवा' या शब्दाचे स्थळी 'वायु' हा शब्द घालताच तिचे पाणी उतरून जाते. हवा खाण्यास ती गेली असता तिचा श्वासोच्छ्वास ठीक चालतो, पण वायू खाण्यास चल असे म्हटले की श्वासोच्छ्वासाची क्रिया आश्चर्याने स्तंभित होऊन जाते!

११. काव्यात नड

असे शेकडो मुसलमानी शब्द आजपर्यंत आपल्या मराठी भाषेत इतके प्रबळ होऊन बसले आहेत की, त्याच अर्थाचे जे आपले पूर्वीचे शब्द होते त्यांचा त्यांनी मागमूस देखील उरू दिला नाही. बरे हे जे नवीन पण परकीय शब्द भाषेत रूढ होऊन बसले ते बहुधा आपल्या भाषेच्या प्रौढपणास निस्वभावास इतके अपरिचित नि अयोग्य आहेत की, व्यवहारातून साहित्यात पाय ठेवताच त्यांची विक्षिप्तता उघडकीस येते. ज्यांनी ज्यांनी प्रचलित विषयांवर कविता करण्याचा प्रयत्न केला असेल

त्यास ही अडचण कशी नडते हे ठाऊक असेल. कवितेत 'हवा' शब्द कितीही रंधून घेतला तरी काही केल्या बसत नाही. 'रजा' घेतली हा विचार प्रदर्शित करू लागावे तर रजेचा मूळ शब्द लुप्त झालेला नि अगांतुक पण धनी होऊन बसलेला रजा शब्द काही केल्या कवितेच्या कोमल प्रकृतीस न मानणारा असल्याने चूप बसून त्या विचाराचीच 'रजा' घ्यावी लागते! गीतारहस्यासारख्या वेदांताच्या पुस्तकात जरी "ब्रह्माशिवाय" हा शब्द आपण उघडपणे वापरू शकतो तरी कवितेत ती शब्द युती किती अप्रौढ नि धेडगुजरी दिसेल हे सांगावयास नकोच. आम्हाला असा अनुभव आहे की, अनेक वेळा व्यवहारात "यादी, हजर" इत्यादी मुसलमानी शब्द ज्या अर्थी रूढ झालेले आहेत, तो अर्थ कवितेत व्यक्त करणे अगदी कठीण होऊन बसते. मुसलमानी व्यवहृत शब्द कवितेस मानवत नाही; तदर्थक स्वकीय संस्कृत शब्द घातला तरी मल्लिनाथी विना वाचकास समजत नाही.

१२. आजचे कर्तव्य आणि त्याकडे होणारे लोकांचे दुर्लक्ष:

अशा स्थितीत हे पंगूपण घालविण्यास मराठी भाषेच्या शुध्दीकरणाचे श्रीशिवाजी महाराजांनी आरंभिलेले, मोरोपंतादिकांनी समर्थिलेले मालाकारांनी पुनरुज्जीविलेले तेच हे कार्य पुढे चालवून स्वभाषेतील राहिली साहिली घाण धुवून काढण्यासाठी झटणे हे प्रत्येक स्वभाषेवर प्रेम करणार्या पुरुषाचे कर्तव्य आहे. पण आश्चर्याची गोष्ट अशी की, आजकाल मराठी भाषेत इंग्रजी शब्द घुसडून देण्याचा प्रयत्न जरी बराच सुसंगतपणे चालला आहे तरी निष्कारण घुसलेल्या नि आता अगदी शिरजोर होऊन बसलेल्या मुसलमानी शब्दांची घाण धुवून काढण्यासाठी कोणाचेच लक्ष जात नाही. इतकेच नव्हे तर त्या शब्दात जणू काय काही अद्भुत मंत्रशक्ती भरलेली आहे असे समजून त्यांचा उपयोग करण्यात कित्येक भूषण मानू लागले आहेत.

१३. जुन्या मराठीची विपर्यस्त कल्पना आणि 'शाहिरी' कविता:

पूर्वी मुसलमानी राजसत्तेत घुसलेले जे म्लेंच्छ शब्द पेशवाईत आढळत होते, परंतु सुदैवाने जे त्यानंतर लुप्तप्राय होऊन गेले नि तदर्थक मूळचे वा नवे सुंदर शब्द पुनः रूढ झाले, ते म्लेंच्छ शब्दही जाणूनबुजून "जुनी मराठी" म्हणून उकरून काढून आजच्या मराठीत घुसडण्याचा काही लोक जो प्रयत्न करित आहेत तो पाहून हसावे की रडावे हे समजत नाही. याच विपर्यस्त कल्पनेने प्रेरित झालेले 'शाहिरी कविता' म्हणून एक नवे बंड माजू पहात आहे. जुन्या पोवाड्यांच्या धर्तीचेच, नव्हे-ते क्षम्य, क्वचित् युक्तही होते-तर त्यातील म्लेंच्छशब्ददूषित भाषेचेही

अनुकरण करण्याची हाव धरून त्यात आपण काही अद्वितीय करत आहो असा समज जो आजकाल कित्येक ठिकाणी पसरत चाललेला आहे, तो जितका शीघ्र सोडण्यात येईल तितका बरा.

“शाहिरी” कवितेत जी एक प्रकारची ऐट नि जिवंतपणा दिसून येतो, तो तीतील म्लेंच्छ शब्दांचे प्रयोगाने आलेला नाही, तो त्या वेळच्या राजकीय आयुष्याच्या जिवंतपणाने आलेला आहे. ती ऐट त्या शब्दात नसून त्यातील वर्णनीय असलेल्या अर्थात आहे. त्यात जे पुरुष जो पराक्रम गाजवितात त्यांची स्मृतिचित्रे ती कवने ऐकताना मनास उत्तेजित नि उत्स्फूर्त करित जातात. त्यायोगे ती कवने मुख्यत्वेकरून रसभरीत वाटू लागतात, जिवंत दिसतात. त्यातील म्लेंच्छ शब्दांनी ती तशी दिसत नाहीत. उलट, ते म्लेंच्छ शब्द त्यातील स्वातंत्र्य रसाचा नि वीर रसाचा केव्हा केव्हा तर थोडासा भंगच करितात. कारण खड्यांच्या लढाईचे पोवाड्यात भर विजयाचे कडाक्यात जेव्हा मुसलमानी शब्दांचा मारा कानावर होऊ लागतो, तेव्हा मुसलमानी तोफांचा मारा मराठी धारकर्यांनी बंद केल्याने वाटणारी कृतार्थता थोडी अपुरीच वाटू लागते.

तरीही त्या जिवंत काळास ते सर्व शोभत होते. पण आता ते जिवंत राजकारण मेल्याने तो वीररस केवळ त्या शब्दांच्या जोरावर पूर्णपणाने आणू पहाणे वेडेपणाचे होईल. जेव्हा जनकोजी चढत्या तरवारीसह रणात चालून गेले तेव्हा त्यांचे अंगावरील आघातप्रत्याघातांनी रक्तबंबाळ नि खड्गशीर्ण झालेली वस्त्रेही शोभा पावत होती; पण म्हणून जर एकाद्या मेणाच्या पुतळ्यावर ती वा तशीच आपण चढवीच बसू तर तो जनकोजी न होता केवळ त्याचा निर्जीव पुतळाच काय तो होईल. तरीही जुन्या मराठीचा शक्य तितका सुटसुटीतपणा, सकसपणा नि सडेतोडपणा आपण अनुकरण्याचा प्रयत्न करूच करू. पण तो जुन्या मराठीचा; मुसलमानी मराठीचा नव्हे.

जुन्या “शाहिरी” कवितेत असलेले मुसलमानी शब्द शक्य तितके निवडून काढून टाकण्याचे स्थली, ते त्या कवितेचे लांछन-जरी तिच्या तेजात लुप्त होऊन जाते तरी पुसून टाकण्याचे स्थली, जणू काय ते शब्दच तिचे भूषण, मर्म, नव्हे जीवित आहे, समजून त्याचे अनुकरण करणे नि त्या मेलेच्या शब्दास पुनः जिवंत करणे हे मराठी भाषेवर गेलेले संकट फिरून आणिल्यासारखे होणार आहे.

“शाहिरी” हा शब्दही त्याज्यच आहे. शाहिर म्हणजे कवी. तेव्हा शाहिरी कविता याचा अर्थ कवींची कविता! शाहिरी म्हणून ज्या विशिष्ट संप्रदायाचा बोध करण्यात येतो तोच बोध भाट वा गोंधळी

या शब्दात पूर्णपणे व्यक्त होतो. जर तो अर्थ कोणास व्यक्त होत नाहीसा वाटला तर तो केवळ संवयीचा परिणाम आहे. दोनचार वर्षात या जुन्या शब्दांनी तोच बोध प्रत्येकास होऊ लागेल.

१४ . हा प्रश्न एखाददुसऱ्या शब्दाचा नाही तर प्रवृत्तीचा आहे:

हा प्रश्न ज्या प्रवृत्तीने शेकडो म्लेंच्छ शब्द मराठीत शिरजोर होऊन राहिले आहेत नि “शाहिरी” कवितेच्या मूढ अनुकरणाचे भरात मेलेले जिवंत होऊ पहात आहेत, त्या चुकलेल्या “प्रवृत्तीचा” होय. ही प्रवृत्ती जोवर अजून नवीनच आहे, तोच तिच्या दुष्परिणामापासून मराठीचे संरक्षण करण्यासाठी ही जुनी शुध्दीकरणाची चळवळ सुरू करणे पुनःप्राप्त आहे.

१५. मुसलमानांची घातक महत्वाकांक्षा:

आणखी एका कारणाकरिता मराठीच्या शुध्दीची चळवळ आज अगदी अवश्य होऊन बसली आहे. मागे आम्ही सांगितलेच आहे की, ज्या भाषेस दक्षिणेत आपण ‘मुसलमानी’ भाषा म्हणून म्हणतो ती मुसलमानी पासून ‘हिंदी’ म्हणजे या हिंदुस्थानातच निपजलेली, वाढलेली नि मुसलमानांनी हिंदूंपासून शिकलेली एक हिंदू भाषा होय. परंतु तीच भाषा देवनागरी लिपीत लिहिण्याचे स्थली परक्या पर्शियन लिपीत लिहिण्याची भयंकर पध्दत मुसलमानी राज्यात पडल्याने नि त्या पध्दतीला राजा तोडरमलासारख्या पुरातन हिंदू कारभार्यांपासून तो लाला लजपतरायासारख्या अर्वाचीन लेखकांपर्यंत उत्तर हिंदुस्थानातील हजारो हिंदू लेखकांनी हेतूपूर्वक वा निरुपाय म्हणून उचलून धरल्याने नि मुसलमानांच्या सहवासाने तिच्यात अरेबी, फारशी नि तुर्की शब्द घालणे म्हणजे लेखकाच्या मोठ्या विद्वत्तेचे प्रदर्शन करणे होय, ही कल्पना नि रूढी बळावत गेल्याने आज उत्तर हिंदुस्थानात हिंदी भाषेच्या उदरातच वाढविलेली असली तरी आता तिच्या प्राणाशी गाठ घालू पहाणारी ही तिची विकृती उर्दू भाषेच्या रूपाने तिचा गळा घोटण्याचा प्रयत्न करू लागली आहे.

हिंदुस्थानातील सर्व मुसलमान लोकांची एक भाषा नि एक लिपी असावी, अशी इच्छा मुसलमान समाजास असणे हे साहजिक आहे. सर्व हिंदुस्थानी राष्ट्रास एक भाषा नि एक लिपी असावी, म्हणून ज्या आम्ही आमच्या स्वतःच्या महाराष्ट्र भाषेचा आम्हास वाटत असलेल्या यथार्थ अभिमानही सोडून देऊन हिंदी भाषेस राष्ट्रीय भाषा करण्याचा आज वीस वर्षे अहोरात्र प्रयत्न केलेला आहे, त्या आम्हास सर्व मुसलमानांची एक भाषा झाल्यास आनंदच वाटणार आहे. परंतु ती

भाषा स्वदेशी मात्र पाहिजे. ती ज्या राष्ट्रीय लिपीत लिहिली जाईल तीही स्वदेशीच पाहिजे. परंतु मुसलमानांच्या आकांक्षा राजकारणात आजकाल जशा राष्ट्रविरोधी स्वरूपे धारण करू लागल्या आहेत, तशाच भाषेच्या विषयातही परधार्जिण्या होत आहेत. ज्या देशाचे ते अन्न खात आले व पाणी पीत आले त्या देशाच्या भाषेपेक्षा अरेबियन, पर्शियन, तुर्क यांच्या सारख्या परदेशी भाषेस हिंदुस्थानात आणून हिंदी भाषेसच अरेबियन भाषा करून टाकण्याचा आटोकाट प्रयत्न त्यांनी ठिकठिकाणी सुरू केला आहे.

१६. लाजिरवाणी गोष्ट -हिंदू लेखकही उर्दूसच परिपुष्ट करीत आहेत:

अलिगड कॉलेज नि निजामी युनिव्हर्सिटी यांनी तर उर्दू भाषेस हिंदी भाषेपासून शक्य तितके दूर हिसडून अरेबियनांचे नि पर्शियनांचे घरात बांधून टाकण्याचा विडाच उचलला आहे. पंजाब, सिंध, अयोध्या नि अलाहाबाद या प्रांतात शेकडो मुसलमान लेखक नि अत्यंत लाजिरवाणी गोष्ट की, हजारो मोठमोठे हिंदू भाषाभिमानी नि वस्तुतः संवयीच्या कैचीत सापडलेले हिंदू लेखक उर्दूमधले एकूणएक संस्कृतोत्पन्न शब्द खड्यासारखे निवडून काढून तदर्थक अरेबियन शब्द घुसडून देत आहेत! 'खंभा' (खांब) हा शब्द मुसलमानी बायकापोरांपर्यंत रूढ आहे. पण जाणूनबूजून ते "मसतूल" म्हणून म्हणतील, "रक्षक" च्या स्थली "मुहाफिज" म्हणतील. "निर्धन " वा "कंगाल" या अर्थी "मुफलिस" म्हणतील! या साध्या स्वदेशी शब्दास परदेशी अगडबंब शब्द योजण्याची ही राष्ट्रघातक प्रवृत्ति इतकी परमावधीस पोचत आहे की, त्यायोगे आजकालच्या मुसलमानी मासिकातील नि पुस्तकातील भाषा मुसलमानांची मुसलमानांसच कळेनाशी झाली आहे.!

परंतु हिंदूभाषादेशी लेखकांप्रमाणे हिंदूभाषाविद्वेषी वाचकवर्गही उत्पन्न व्हावा म्हणून अलिगड नि निजामी युनिव्हर्सिटी त्यातील हजारो विद्यार्थ्यांस प्रतिवर्षी हेच बाळकडू पाजीत आहे. इतकेच नव्हे तर प्रत्येक शास्त्राचे शिक्षण उर्दूमध्येच द्यावयाचे ठरवून त्यात आवश्यक पडणार्या. हजारो पारिभाषिक शब्दात अरेबियन शब्द शोधून काढण्यासाठी मोठमोठ्या मंडळ्या नेमून लाखो रूपये खर्च करीत आहेत. हे अरेबियनादी परदेशी शब्द हिंदी मुसलमानात लाखातून एकासदेखील कळत नाहीत. बंगाली, मराठी मुसलमानांस तर ते अरेबी शब्द संस्कृत पारिभाषिक शब्दाहून अधिक अपरिचित भासतात. तरीही नवीन पारिभाषिक शब्द संस्कृतोत्पन्न न घेता उर्दूस हिंदी भाषेचा नि हिंदी स्वरूपाचा गंध शक्य तितका उरू द्यावयाचा नाही, तिला बाटवून अरेबीच करावयाचे या

राष्ट्रघातकी हद्दाने मुसलमानांचे उत्तरेतील पुढारी पारिभाषिक शब्द बनविणेस अरेबी, संस्कृत भाषेहून कमी क्षम असताही तीतूनच घेतात.

उर्दूसच राष्ट्रीय भाषा आणि पर्शियन लिपीसच राष्ट्रीय लिपी करा म्हणणारा मुसलमानांचा दुरभिमान:

१७. जर ते अरेबियन परिभाषिक शब्द शिकविण्याचे स्थली संस्कृतोत्पन्न शब्द शिकवितील तर बंगालपासून रामेश्वरापर्यंत स्वदेशी भाषा बोलणार्यांमुसलमानांस ते अरेबी परिभाषेपेक्षा अधिक सुलभ होऊन सर्व हिंदुस्थानची राष्ट्रीय भाषा एक करण्याच्या प्रयत्नास फार महत्त्वाचे साह्य करू शकतील. पण हिंदुस्थानची कोणतीही संस्कृतोत्पन्न वा स्वदेशी भाषा हिंदुस्थानची राष्ट्रभाषा होऊ नये म्हणूनच तर हे उत्तरेचे मुसलमानी धर्मवेडे उर्दूचे घोडे अरेबियाकडे इतक्या जोराने दामटीत आलेले आहेत! नि आता तर हिंदीस राष्ट्रभाषा करू नका उर्दूसच करा - असे साहसाचे बोलणे ते उघड बोलू लागले आहेत. हिंदुस्थानच्या सिंहासनावर काबूलच्या अमिराला आणवून पुनः मुसलमानी सुलतान स्थापावयाचा हे जसे त्यांचे राजकीय ध्येय ठरलेले आहे, दहा वर्षांचे आत हिंदू धर्मासच बाटवून हिंदूस्थानचे देवालयात निमाज पढावयाचा, हा जसा त्यांचा धार्मिक निर्धार झालेला आहे, तसाच हिंदू जिव्हेने विटाळलेल्या भाषांस पायाखाली चेंदून हिंदुस्थानचे वाक्पीठावर परदेशी भाषेचा झेंडा शक्य तितका बळकट रोवावा हे त्यांचे वाङ्मयिक ध्येय आहे.

या ध्येयाच्या कचाट्यात हिंदूच्या काही भाषा तर जवळजवळ चेंदामेंदा होऊन गेल्या आहेत. वर सांगितलेच आहे की सिंधमध्ये हिंदू लिपी तर ठार मारली जाऊन स्वतः हिंदूनाच मुसलमानी लिपिविना काहीएक लिहिता येत नाही. वाङ्मयात तर विचारू नका. गुरू शिष्य अशा अगदी साध्या शब्दांसही मोठ्या प्रेमाने सिंधी लेखात अरेबी शब्द घातले जातात. मोठमोठे एम.ए. नि बी.ए.सिंधी विद्वान- पण त्यांना प्रकाश, मिश्रण, व्याख्या, गंभीर, अभ्युदय इत्यादि आपल्याकडे बायकापोरांपर्यंत रूढ असलेले संस्कृत शब्द आम्हास शिकवावे लागत! पंजाबमध्येही इतकी वाईट नसली तरी हिंदू साहित्याची जवळजवळ हीच स्थिती आहे. अरेबियन-उर्दूविना कोणास लिहिता येत नाही, बोलता येत नाही. वर्तमानपत्र म्हणजे काय हे थोड्यासच कळेल, पण “अखबार” बायकापोरांपर्यंत ठाउक! हीच स्थिती आग्रा अयोध्येकडे झालेली होती. मोठमोठे हिंदू लेखक, पण अरेबियन पर्शियन चिखलात त्यांच्या लेखण्या रूतून बसलेल्या.

१८. शुध्द हिंदी भाषेचे पुनरुज्जीवन:

अशा स्थितीत मुसलमानी उर्दूच्या या अरेरावीस रोधून तिच्या कचाटीतून हिंदू भाषेस मुक्त करण्याचे महत्कार्य झाले याहून उशीरा सुरु होते तर - वा अजूनही चालले आहे याहून अत्याधिक वेगाने नि नेटाने चालविले गेले नाही तर उत्तरेकडे तरी हिंदुस्थानाला मुसलमानी उर्दूविना दूसरी राष्ट्रभाषा लाभू देण्याची शक्यताच ठेवावयाची नाही ही मुसलमानी दुराकांक्षा फळलीही असती. पण सुदैवाने हिंदी भाषेचे पुनरुज्जीवन करण्याचे प्रयत्न एकाएकी सर्व दिशांनी असे नेटाने सुरु झाले आहेत की या वेळेस हिंदू लेखात एकाददुसराही अरेबियन इत्यादी विदेशी शब्द येऊ न देण्याचे कामात बरीच अहमहमिका चाललेली आहे. अशा अविश्रांत परिश्रमाने आजची हिंदी पुष्कळशी शुध्द नि परदेशी शब्दांच्या कचाटयातून निर्मुक्त झालेली दिसत असल्याने, तिच्या त्या निर्मल रूपास पाहून मराठीसही आपल्या अंगावर उडालेल्या शिंतोडयास आपण अजूनही धुतले नाही याची लाज वाटू लागावी हे साहजिकच आहे. बंगालची हीच गोष्ट आहे. अगदी घरादारात घुसलेल्या मुसलमानी शब्दांसही निवडून बाहेर फेकण्यात येत आहे. मुसलमानी “हवा” जरी आमचे श्वासात अजून खिळून राहिली आहे तरी हिंदीतून तिचे स्थली ‘वायू’ हा शब्द रूळून गेला आहे. या ठिकाणचे “जल वायू कसे आहे.” “या ठिकाणी वायू फार कोंदट आहे,” “चला वायू घ्यावयास चला” हे प्रयोग आमच्या मुसलमानी “हवेने” दूषित झालेल्या इंद्रियास जरी कसेसेच वाटले तरी ते हिंदी नि बंगाली लिखित भाषेत तरी अगदी रूढ होऊन गेलेले आहेत. हवेप्रमाणे हजारो बाटया शब्दांची उचलबांगडी होऊन आज बंगाली नि हिंदी गद्य इतके प्रौढ, शुध्द नि सबळ झालेले आहे की, मुसलमानी उर्दूचे वर्चस्व त्यावर पुनः पडणे हे अधिकाधिक अशक्य होत चालेले आहे.

उर्दू शब्दांच्या प्राणघातक मुसलमानी स्पर्शापासून स्वभाषेस मुक्त नि शुध्द करून घेण्याच्या चळवळीची हीच लाट वर पंजाबमध्येही शिरत आहे. एका बाजूला आर्य समाजाची स्वदेशभाषेच्या उन्नत्यर्थ झालेली अविश्रांत खटपट नि दुसरीकडे शीखांच्या जागृतीने त्यांच्या शुध्द “गुरुमुखी” पंजाबीच्या शुध्दीकरणाचे प्रयत्न या दोनही चळवळींनी पंजाबांतही अरेबियनादी परभाषेच्या लचक्यांनी जीर्ण झालेल्या पंजाबीय हिंदू वाङ्मयाचे हृदयाचे घाव पुनः संस्कृत वाणीच्या जीवनस्पर्शाने भरून येत आहेत. अशा रीतीने उत्तरेतील मुसलमानांच्या अतिरेकी महत्वाकांक्षेची तितकीच प्रबळ प्रतिक्रिया उत्पन्न होऊन हिमालयापासून गंगासंगमपर्यंत पंजाबी, हिंदी इत्यादी बाटलेल्या भाषांच्या शुध्दीकरणाचे कार्य तिकडच्या बाटलेल्या मलकाना रजपूतांच्या शुध्दीकरणाइतकेच जोमाने चाललेले आहे. सिंधमध्येही या आंदोलनाच्या दुंदुभीवर टिपरू पडले आहे.

१९. महाराष्ट्राने मागे राहता कामा नये:

अशा वेळच्या त्यांच्या त्या स्वाभिमानपूरित प्रयत्नात महाराष्ट्रीयानी सहाय्य देणे हे महाराष्ट्रोच कर्तव्य आहे. त्याने त्यांच्या वाङ्मयातून हुसकून दिलेल्या परदेशी शब्दोच्चारस आपण आपल्या मराठीच्या घरात शिरून दबा धरून बसण्यास संधी देता कामा नये. त्यांच्या भाषा जेव्हा म्लेंच्छ भाषेच्या दास्याच्या बेड्या भूषणभूत नूपुर समजून पायात वागवीत होत्या, तेव्हा ज्या मराठीने शिवरायादिकांच्या स्फूर्तीने त्या बेड्या आपल्या पायातून तोडून काढून टाकण्यासाठी त्यावर शुध्दीकरणाच्या घणाचे घाव घातले तीच मराठी आता तिकडील सर्व हिंदू भाषा संस्कृततेच्या गंगेत न्हाऊन परदेशी भाषेचा कलंक घुवून सुस्नात होऊन, निष्कलंक वाङ्मयाच्या घाटावर चढत असता तीच मराठी तिच्या अंगावर पुनःउडालेला नि साचत आलेला परदेशी शब्दांचा चिखल न धुता अशी पारोशी नि गदळवाणीच राहून त्यात मिसळू पाहील तर ते तिचा यथार्थ उपहास का करणार नाहीत?

एतदर्थ उत्तरीय प्रगतिशील अशा बंगाली नि हिंदी भाषांशी उत्तमत्वात, शुध्दत्वात नि सुसंस्कृतत्वात जर मराठीस हार जावयाचे नसेल तर तिला त्यांच्याप्रमाणेच आपल्या वाङ्मयात घुसलेले नि ज्यास निवडून नष्ट करण्यासाठी मागे शिवाजीपासून मोरोपंतापर्यंत आपले सर्व स्वाभिमानी पूर्वज प्रयत्न करीत आले, ते मुसलमानी परदेशी शब्द शक्य तितके आपल्या लेखणीस वा वाचेस न विटाळतील अशी सावधता (खबरदारी नव्हे) ठेविली पाहिजे - असा पण केला पाहिजे. शिवाजी महाराजादिकांच्या राजव्यवहारकोषादी आघातातूनही जीव बचावून आपल्या वाङ्मयात धुमाकूळ घालीत असणार्याम शेकडो मुसलमानी परदेशी शब्दास आपण वापरण्याचे सर्वस्वी सोडून दिले पाहिजे. म्हणजे आपल्या मराठीचे गद्य नि पद्य उत्तर हिंदुस्थानातील हिंदी नि बंगालीमध्ये आजकाल प्रौढ दशेत पोचत चाललेल्या आपल्या इतर बंधूंच्या गद्याशी समकक्ष नि समरूप होऊन नि संस्कृतोद्भव अशा अनेक हिंदू भाषा एकजीव होऊन त्यांची पुढे-मागे एकच हिंदू भाषा करण्याच्या ध्येयाकडे एक पाऊल पुढे टाकिल्यासारखे होणार आहे.

२०. मराठी वाङ्मय योग्यतेत बंगाली वा हिंदी वाङ्मयाहून हीनतर नाही:

येथे इतके स्पष्टपणे सांगणे अवश्य आहे की, प्रस्तुच्या निबंध केवळ शुध्दीकरणाचाच असल्याने मराठी भाषेचे इतर उत्तरीय भाषाशी तुलना केवळ उर्दू शब्दांच्या भेसळीपुरतीच नि त्या अर्थीच केलेली आहे. बंगालीतून वा अर्वाचीन हिंदीतून उर्दू वा तत्सम परदेशी म्लेंच्छ शब्द पार धुडकावून

देण्यात येत आहेत. नि आपल्याकडे आजकाल ती दृष्टी सुटल्यामुळे मुसलमानी शब्दास वेदांतासारख्या विषयातही सर्रास वावरू देण्यात येते इतक्यापुरतीच मराठी गद्याची न्यूनता वा अप्रौढता आम्ही मान्य करीत आहोत. तद्विरहीत कोणत्याही दृष्टीने मराठीस किंवा तिच्या वाङ्मयसंपत्तीला आम्ही उत्तर हिंदी भाषासंपत्तीपेक्षा उणी लेखित नाही. आम्हास त्या त्या भाषांच्या पुष्कळ अध्ययनानंतर असेच वाटते की, आजही हिंदुस्थानात प्रगतीशील असणार्या हिंदी भाषांत मराठी नि तिचे वाङ्मय हे कोणाच्याही मागे नाही, उलट अनेकांच्यापुढे आहे. हिंदी वाङ्मय तर अजून बनत आहे, पण बंगाली वाङ्मयही मराठीचे पुढे असेल तर इतिहासादी विषयात महाराष्ट्र वाङ्मय पुढे आहे. तो विषय प्रस्तुत नसल्याने उर्दू शब्द वापरण्यात जो मराठीचा गयाळपणा होत आहे तो घालविण्यासाठी त्या गोष्टीत इतर वाङ्मयाचे प्रयत्न ग्राह्य आहेत. (हे सिध्द करण्यापुरतेच त्यांचे प्रौढत्वसूचक शब्द योजिल्याने त्या शब्दांचा विपर्यास होऊन मराठीपेक्षा ती वाङ्मये सर्वतोपरींनी श्रेष्ठ आहेत, असा अर्थ त्यातून काढण्याचा कोणीही प्रयत्न करील तर तो अन्याय्य, अतथ्य नि निष्फळ होईल इतकेच सुचवून ठेवणे येथे पुरे आहे.)

२१. म्हणूनच त्यांच्याप्रमाणेच आपणही शुध्दीकरणाकडे लक्ष पोचविले पाहिजे:

आतापर्यंत उल्लेखित केलेल्या अनेक कारणांसाठी मराठीच्या परकीय शब्दांच्या शिरजोरपणाने झालेल्या भ्रष्टीकरणाचा निषेध नि प्रतिरोध करून तिचे शुध्दीकरणाचे कार्य पुनः चालविणे हे आज आपले कर्तव्य झालेले आहे. श्रीशिवरायादी कृपेने मराठीवर पडू पाहणारी म्लेंच्छ भाषांची धाड आपल्या उत्तरेकडील भाषाभगिनीवर जितकी वेगाने नि भयंकर प्रकारे पडली तितकी पडू शकली नाही. म्हणूनच हिंदीचे वा पंजाबीचे वा सिंधीचे शुध्दीकरण करणे हे जितके अवघड होऊन बसलेले आहे, तितके मराठीस शुध्द करणे कठीण नाही, नि कठीण नव्हते म्हणूनच ते काम तसेच पडून राहिले होते. परंतु उत्तरेस ते शुध्दीकरण कठीण झालेले असताही हिंदी नि बंगाली गद्यपद्यात ते त्यांनी इतक्या पूर्ण पणे करून दाखविले आहे की आता मराठीतली म्लेंच्छ शब्दांची उरलेली थोडी घाणही कोणास सहन होणारी नाही. आपणासही ती आता ध्यानात आल्याविना राहणार नाही. म्हणून प्रत्येक लेखकाने यापुढे लिहीताना अरेबियनादी परदेशी शब्द शक्य तितके आपल्या मराठीतून वर्ज्य करण्याचा विडा उचलला पाहिजे.

२२. प्रत्येक भाषेत काही परकीय शब्द असावयाचेच:

प्रत्येक जिवंत नि सकस भाषेत इतर भाषातील शब्द हे थोड्या बहुत प्रमाणात यावयाचेचे. त्यातही इंग्रजीसारख्या साम्राज्याच्या भाषेत त्यांचे अस्तित्व हे त्या भाषाभाषीयांच्या सम्राटपणाची कथा सांगणारे एक गमकच असते. मराठीसही एकदा या अखिल भारतवर्षाच्या साम्राज्याची उलाढाल करावी लागल्यामुळे तीत इतर आकुंचित जनपदाच्या भाषेचे आकुंचन न राहून ती प्रसरणशील नि प्रसरणक्षम बनत गेली नि तीत अनेक प्रादेशांचे अनेक शब्द मिसळून गेले, हे एकपरी महाराष्ट्रभाषीयांच्या पूर्व वैभवाचेच गमक आहे. परंतु प्रत्येक प्रसरणशील भाषेमध्ये परदेशी शब्द असणे हे अपमानास्पद असतेच असे नाही . इंग्रजी भाषेत शेकडा पन्नासाहून अधिक शब्द तदितर भाषेचे आहेत- तरी ते शब्द त्या भाषेचे घरात दास म्हणून असावेत. पण जेव्हा ते धनीपणा गाजवावयास लागतात किंवा नारायणराव पेशव्यांच्या गारदयांप्रमाणेच वाटेल तेव्हा माडीवर चढून धन्यासच ठार मारण्याइतके प्रबल नि बहुसंख्य होतात, तेव्हा देखील जर त्यास हाकलून न दिले तर त्या भाषेसच ते आपली दासी करावयास सोडीत नाहीत. भाषेत परकी शब्द कोठपर्यंत असावेत, पारिभाषिक शब्द कसे करावेत इत्यादी भाषाविषयक प्रश्न हे या लेखात येत नसल्याने केवळ दिग्दर्शनार्थ इतके सांगणे पुरे आहे की -

२३. देशोदेशीचे भिन्नभिन्न विशिष्ट पदार्थबोधक शब्द परदेशी असल्यास काही प्रत्यवाय नाही:

उदाहरणार्थ - नवीन फुलास तद्देशीय नाव असेल तर काही प्रत्यवाय नाही. एखादा विशिष्ट प्रकारचा पशुपक्षी तद्देशीय नावानेच संबोधिला जाणे योग्य आहे. अशाने भाषेतील शब्दसंपत्तीही वाढेल.

२४. परंतु ज्या वस्तूस नि कल्पनेस उत्तम प्रकारे निर्दिष्ट करणारे एकाहून अधिक शब्द आपल्या पूर्वजव्यहृत प्रिय मातृभाषेत आधीच विद्यमान आहेत, तेथे त्या वस्तूस वा भावनेस संबोधण्यासाठी ते सर्व स्वदेशी शब्द सोडून केवळ गबाळग्रंथीप्रमाणे परदेशी शब्दाचा व्यवहार करणे हे मात्र निषिद्ध असावे:

आपल्या मराठीत नि कोणत्याही हिंदू भाषेत जर एखादा शब्द लागला तर तो इतर संस्कृतोद्भव नि हिंदू भाषातून घ्यावा. कारण त्या सर्व आपल्याच भाषा आहेत. तो त्या सर्व हिंदू भाषात न मिळाला वा एखादा शब्द नवीनच निर्माण करावा लागला तर शब्दसमृद्धीने नवीन शब्द निर्मित करण्याच्या क्षमतेने नि अर्थाचे सूक्ष्म भेदाभेद व्यक्त करण्याच्या शक्तीने अत्यंत संपन्न असलेली ही देववाणी, ही आपली संस्कृत भाषा आपल्या पाठीशी वरहस्त उभारून उभीच आहे. तिच्या

अखंड निधीतून तो उचलून घ्यावा. इतके करूनही जर वाण पडेल वा विशिष्ट पदार्थाचे ते विशिष्ट नाव असेल तरच काय तो परदेशी भाषेचा शब्द उपयोगात आणावा.

२५. परकी शब्दांची उदाहरणे:

हया संक्षेपतः निर्दिष्ट केलेल्या नियमांचा प्रकाश आपण मराठीच्या आजच्या स्वरूपावर जर पाडिला तर शेकडो परकीय शब्द आपल्या गयाळपणाच्या अंधःकारात चोरासारखे शिरून धन्यासारखे वावरत असलेले उघडकीस येतात. उदाहरणार्थ “शिवाय” शब्द घ्या. ‘ब्रह्मयाशिवाय सर्व असत्य!’ अशी धेंडगुजरी वाक्ये आपल्या गंभीर वाङ्मयातही खुशाल मिरवीत असतात. ब्रह्मयाविना, ब्रह्मयाव्यतिरिक्त इत्यादी अनेक प्रतिशब्द असताना हा “शिवाय” इतका बोकाळला आहे की तो तदर्थक आमच्या ‘व्यतिरिक्त’ इत्यादि शब्दास धुडकावून देऊन त्यांचेच छातीवर चढून बसला आहे. ‘मुलूख’ शब्दाची तीच गोष्ट, जुन्या मराठीत हा शब्द खिळून गेल्याने तो आज गद्यातून येतो, हे तर राहोच. पण आता तर ‘शाहिरी’ कवितेचा पुनरूद्धार करण्याच्या वेडात हा शब्द मराठी पद्यातही घुसडून देण्यात येत आहे. मुलूख म्हणजे देश, प्रदेश, जगत् दिग्विजयाची वर्णने काही मुसलमानी सत्तेतच हिंदू भाषेत करण्याचा आरंभ झाला नाही. मुसलमानांच्या महंमदाच्या जन्मापूर्वीही हिंदूंनी नि त्यांच्या भाषांनी दिग्विजय केलेले आहेत. असं असता मराठ्यांच्या दिग्विजयाची वर्णने मुलुख, मुलूखगिरी इत्यादी शब्द न घालता या ‘शाहिरांना’ करिता येऊ नयेत हा त्यांच्या विपर्यस्त कल्पनेचा दोष आहे, गुण नव्हे. “तयार” शब्दांचे स्तोम तर औरच. विटाळ होऊ नये म्हणून टुणटुण उडया मारीत येणारे सोवळे भटजीसुध्दा अगदी देवघरातून विचारिताना ऐकू येतात की, गंध, पुष्प, अक्षता वगैरे सर्व पूजासाहित्य ‘तयार’ आहे ना? ‘भात तयार आहे’ इत्यादी वाक्यात तर या तयार शब्दाला काढून टाकून तेथे आपले सिध्द, सज्ज, पूर्ण इत्यादी अनेक प्रतिशब्द घालणे हे जवळ-जवळ अशक्य होत चालले आहे, इतकी या ‘तयाराने’ त्याच्या विरूध्द कोणी बंड केले तर ते मोडण्याची जय्यत ‘तयारी’ करून ठेविली आहे. स्वयंपाक सिध्द आहे, पूजासाहित्य सिध्द आहे, आम्ही लढावयास सन्नध्द आहो, ते सज्ज आहेत, हे काम पूर्ण झाले आहे, अशी वाक्ये काय कानास रूचत नाहीत? मग इतके शब्द आपले असूनही केवळ सवयीने “तयार” शब्दच रूचू लागून हे जुने शब्द मरणोन्मुख होऊन बसावेत हे “शाहिरी” कवितेच्या “फंदीस” ही लाजिरवाणे वाटेल यात आम्हास काही शंका वाटत नाही.

परंतु “आजतागाईत”चा डौल अगदी निराळा. या शब्दाविना आपल्या पत्रास शोभाच येत नाही अशी सर्वसाधारण समजूत दिसते. आम्हाला अलिकडेच एका थोर धर्माधिकार्यांचे एक पत्र आलेल्यात त्यांच्या “चिटणिसांनी” प्रथम अतिपुरातन नि शुध्द असा एक अर्धा अधिक छेदक (पॅरिग्राफ) निर्मल संस्कृतात धर्माधिकार्यांच्या ठरीव पध्दतीचा लिहून खाली झटकन लिहिले की “आजतागाईत सुखरूप आहे.” येथे आजपावेतो म्हटले असता काय हानी होती? पण अशा शब्दात काही विशिष्ट प्रौढी आहे अशा सवयीने विकृत कल्पना आम्हा सगळ्यांची लहानपणापासून झाल्याने हे शब्द नसले म्हणजे चुकल्यासारखे होते! या ‘आजतागाईता’ चे स्तोम ‘आजतागाईत’ झाले ते पुरवले. यापुढे या धेडगुजरी शब्दास निरर्थक आपल्या वाङ्मयात वावरू देणे लज्जास्पद मानिले पाहिजे. त्याचप्रमाणे खाली सही केलेली आहे चिटणीस-निसबत-श्रीमत् इत्यादी इत्यादी आता हा ‘निसबत’ शब्द येथे या शुध्द नि सुंदर संस्कृत शब्दाभोवती नैवेद्याभोवतालच्या एकाद्या घुंघरटासारखा का घोटाळत आहे? श्रीमत् अमक्याच्या सेवेतील कार्यवाह वा लेखक अशी सही केली तर काय या पत्राची शोभा राहणार नाही? “मालक”, “जखमी”, “लष्कर”, “शहर” नि जुन्या मराठीतून घुसलेल्या अशाच इतर शेकडो शब्दास आपण निष्कारण आपल्या डोक्यावर नाचवीत फिरतो. शिवाजी महाराजांचे राज्य आणखी काही काळ टिकते तर ज्या म्लेंच्छ शब्दास त्यांनी काढकाढून भाषेतून हुसकून दिले असते, त्याच फौज, लष्कर इत्यादी परकीय शब्दास एकाद्या अभिजात शब्दाप्रमाणे “शाहिरी” कवितेत अप्रौढ लेखक उपयोजितांना पाहून नि तीच आपल्या कवितेची विशिष्ट शोभा म्हणून समजताना बघून हसावे की रडावे हे समजत नाही. मराठी सैन्य, सेना, या स्थली मराठी फौजा, लष्कर हे शब्द घालण्यात काही एक विशेष डौल येतो, अशी जी कित्येक नवशिक्यांची समज आहे त्यांनी, ती केवळ आपल्या विपर्यस्त नि अज्ञ सवयीचा परिणाम आहे असे पक्के समजावे नि हे म्लेंच्छ शब्द शक्य तितके टाळावेत, आपणास जुन्या मराठीचे पुनरुज्जीवन अवश्य करावयाचे आहे. पण ते मुसलमानी मराठीचे नव्हे.

२६. काही शब्द पर्शियन भासले तरी स्वदेशी आहेत:

आता असे अनेक शब्द आहेत की जे पर्शियन वाटत असले तरी संस्कृत धातूपासून साधलेले आहेत. वास्तविक पाहता जुनी पर्शियन भाषा ही मराठी बंगालीप्रमाणेच शुध्द संस्कृतोत्पन्न अशी एक प्राकृतच आहे. तिच्यातील शब्द मराठीत जे आता अगदी रूढ होऊन बसलेले आहेत, ते जर अगदी संस्कृतोद्भव नि सहज साध्य असतील तर खुशाल उपयोजावेत, त्यावर आपला अधिकार आहे उदाहरणार्थ - सुरू हा शब्द “सरणे, चालू होणे” या धातूपासून आहे. पंजाब हा पंचआप

शब्दापासून आहे. जर ते शब्द आपल्यात अत्यंत रूढ असलेले दिसून येतील तर ते पर्शियन आहेत हे कशावरून समजावे? संस्कृतची रूपे पर्शियनमध्ये जशी विकृत होतात तशीच प्राकृतात होतात. तेव्हा ती आमच्या इकडेच प्रचलित झालेली नसतील म्हणून कशावरून? असे शब्द खुशाल राहू द्यावेत.

२७. दृष्टिकोन बदलला पाहिजे:

कोणते शब्द ठेवावेत आणि किती ठेवावेत हे स्फुट प्रश्न येथे प्रस्तुत नसून परकी भाषेतून आपल्या भाषेत निष्कारण घुसलेले शब्द काढून तीस शुध्द करण्याचे पूर्वजांनी आंभिलेले कार्य, की ज्याच्या बळानेच मराठी मुसलमानांच्या तावडीत उत्तरेकडील सिंधी, पंजाबी वाङ्मया प्रमाणे पूर्णपणे गवसू शकली नाही, ते कार्य पुढेही चालवावे इतका निश्चय, इतकी जाणीव, इतका निर्धार, मराठी भाषाभाषीयात उत्पन्न करावा नि उत्तरेकडे हिंदी नि बंगाली गद्यपद्यात उर्दू शब्द वापरणे हे जसे कमीपणाचे, ढिलेपणाचे, दोषास्पद समजले जाते तसे ते इकडेही समजले जावे, एवढ्या हेतूने हा विषय पुढे आणीत आहे. यामुळे या दिशेकडे महाराष्ट्र लेखकांची दृष्टी रागाने म्हणा, त्रासाने म्हणा वा केवळ थट्टेने म्हणा पण वळली म्हणजे पुरे. बाकी कोणता शब्द परकी आहे हे एवढे वेळोवेळी होणार्या चर्चेने ठरेल. वर आम्ही सामान्यतः दिलेल्या 'नियमास अनुसरून आवश्यक असेल तेथेच काय ते नवीन परकीय शब्द घ्यावेत नि कोणत्याही प्रकारची आवश्यकता नसता नि तदर्थक आपले संस्कृतोद्भव सुंदर शब्द विद्यमान असता केवळ ढिलाईने मराठीत शिरजोर होऊन बसलेले जुने परकी शब्द वेचून काटयासारखे दूर दूर फेकून द्यावेत इतका निर्धार, जर निदान लेखकांची नि वाचकांची नवीन पिढी तरी करील तर या लेखकाचा तात्कालिक हेतू सिध्दीस गेला असे होईल. विष्णुशास्त्र्यांच्या सावधानतेने इंग्लिश शब्द मराठी गद्यात क्वचितच नि पद्यात मुळीच येईनासे झाले आहेत, तशीच मुसलमानी शब्दांचीही स्थिती झाली म्हणजे झाले. हे अगदीच सहज नसले तरी सुलभ आहे, हे ज्यांना हिंदी नि बंगाली गद्य-पद्य किती थोडे दिवसात किती पूर्ण रीतीने सुसंस्कृत नि म्लेंच्छशब्दस्पर्शाने अगदी अकलुषित होऊ शकले, हे माहित आहे त्यांच्या तेव्हाच लक्षात येईल.

२८. त्रास होईल पण म्हणूनच निर्धार पाहिजे:

हजर, गरज इत्यादी तोंडात, हाडामासातून रूळलेल्या शब्दास परकी म्हणून सोंडण्याचा प्रयत्न करिताना, बोलताना नि लिहितांना प्रत्येकास फार नि पदोपदी त्रास होईल हे आम्ही स्वतःचे

अनुभवावरून जाणून आहो. परंतु ह्या त्रासाने हे शब्द टाळण्याचा आपला निर्धार मात्र अधिक दुणावला पाहिजे. त्रासाचा दोष ज्यांनी आपल्या भाषेतील ही घाण उघड करून दाखविली त्यांच्या नसून ज्यांनी ती काढता काढिली जाऊ नये इतकी वाढ दिली त्यांचा - आपणा सर्वांचा - आहे. म्हणून त्या त्रासामुळे वैतागून, 'जाऊ द्या! हे शब्द बहिष्कृत करणे मूर्खपणा आहे, हा अभिमानाचा अतिरेक आहे!' असे न म्हणता उलट प्रत्येकाने आपल्याशी असेच म्हटले पाहिजे की, 'काय बुवा! खरेच ही केवढी लज्जेची गोष्ट! हजर शब्दास आपल्याला आपला प्रतिशब्द देखील देता येऊ नये इतके या म्लेंच्छ शब्दाने आम्हास परवश करून टाकिले अं!' 'टिळक सभेत विद्यमान होते. वर्तमान होते, किंवा हिंदी वा बंगाली म्हणतात त्याप्रमाणे उपस्थित होते' असा केला असताही नवखा नि ओढूवताणून केल्यासारखा वाटावा नि 'टिळक हजर होते' हे वाक्य बायकापोरांपर्यंत आपले असे वाटावे की केवढी लज्जेची गोष्ट?

असा विचार जर प्रत्येकजण करील तर तो हा प्रश्न उपस्थित केला म्हणून आम्हास दोष न देता त्या रागाने भरात उलट शक्य तितके उर्दू शब्द न वापरण्याचा निश्चय करील. आम्ही व्यवहारात अगदी अनावश्यक पण शिरजोर झालेल्या काही उर्दू शब्दांची नामे या लेखात दिलीच आहेत. प्रस्तुत तितके शब्द सर्वांनी टाळण्याचा निर्धार केला तरी पुरे. पुढे या विषयाची जशीजशी चर्चा वाढून आक्षेप-प्रत्याक्षेप होत जातील, तसतसे आणखी शब्द उजेडात येऊ लागतील. सध्या मराठी भाषेच्या शुध्दीकरणाचे 'सूत उवाच' जरी झाले तरी पुरे आहे.

२९. या विषयावर केसरीत आम्ही जे प्रसिध्द केले त्यांच्या उपसंहारात असे लिहिजे होते की, "कोणते शब्द ठेवावेत आणि कोणते परकी शब्द मराठीतून काढण्याचा प्रयत्न करावा हे फुटकळ प्रश्न येथे सोडवीत बसण्याचा हेतू नसून परकी भाषेतून आपल्या भाषेत निष्कारण घुसलेले शब्द काढून तिला शुध्द करण्याचे पूर्वजांनी आरंभिलेले कार्य की ज्याच्या बळानेच मराठी भाषा मुसलमानी भाषेच्या तावडीत, उत्तरेकडील सिंधी, पंजाबी, हिंदी इत्यादी भाषांप्रमाणे पूर्णपणे सापडू शकली नाहीत- ते कार्य पुढे चालवावे इतका निश्चय, इतकी जाणीव मराठीभाषीयात उत्पन्न करावी नि उत्तरेकडे हिंदी आणि बंगाली गद्यपद्यात उर्दू शब्द वापरणे हे जसे कमीपणाचे आणि ढिलेपणाचे द्योतक नि दोषास्पद मानिले जाते तसे ते इकडेही समजले जावे, एवढ्या हेतूने हा लेख लिहिलेला आहे. या लेखामुळे या दिशेकडे महाराष्ट्र लेखकांची विचारी दृष्टी रागाने म्हणा त्रासाने म्हणा वा केवळ थट्टेने म्हणा, पण वळली म्हणजे पुरे."

ही सुदैवाची गोष्ट आहे की, यापैकी कोणत्या ना कोणत्या तरी भावनेने प्रेरित होऊन या विषयाकडे आम्हास वाटले होते त्याहून पुष्कळच अधिक तीव्रतेने महाराष्ट्र लेखकांचे आणि लोकांचे लक्ष वेधले गेले. इतकेच नव्हे तर त्या चळवळीचा प्रतिध्वनी मुंबईच्या 'टाइम्स' मध्येसुद्धा घुमण्याचे बाकी राहिले नाही. बहुतेक मराठी पत्रातून या विषयावर अनुकूल-प्रतिकूल लेख येऊन गेले त्या सर्व लेखांचा सांगोपांग विचार करावयास पाहिजे होता. त्यातील पुष्कळ आक्षेप मूळ लेख संपूर्ण न वाचल्यानेच उत्पन्न झालेले होते. काही विचारजन्य होते, काही विकारजन्य होते. त्या उत्तरपक्षीय चर्चेस जर वेळीच उत्तर देता आले असते तर त्यांची जी एकसारखी पुनरावृत्ती इतर टीकाकारांकडून करण्यात येत आहे, ती न होता पुष्कळांचे सहज समाधान होऊ शकले असते. परंतु या भाषाविषयक प्रश्नापेक्षांही आज आपल्या हिंदू समाजाची आणि राष्ट्राची अमर्याद हानी करित असलेल्या अस्पृश्यतेचा प्रश्न निकडीने हाती घेऊन निदान रत्नागिरीस तरी त्याचा पिच्छा पुरविणे हे अधिक महत्वाचे कर्तव्य प्रथम करावे लागल्याने आजवर या भाषाशुद्धीच्या लेखांवर आलेले आक्षेप ऐकत बसण्यापलिकडे आम्हास काही अधिक करिता आले नाही. परंतु आता तो स्थानिक प्रश्न समाधानकारक रीतीने जवळ जवळ सुटला असल्याने मराठी भाषेच्या शुद्धीकरणाचे प्रयत्नावर आलेल्या आक्षेपांचे निरसन आणि झालेल्या चर्चेची समालोचन थोडक्यात करण्याचे योजिले आहे.

३०. प्रेमद्वेषाचा गोंधळ:

या आक्षेपातील जे विकारजन्य आहेत त्यांची वास्तविकपणे पाहता उत्तर देण्याइतकीही योग्यता नाही. तथापी त्यातील एकातरी आक्षेपाविषयी काहीच उल्लेख न करणे म्हणजे त्या हेत्वाभासास सात्विक भावड्या मनाचा बळी दिल्यासारखे होणार असल्याने त्याचा थोडासा समाचार घेणे प्राप्त आहे हा आक्षेप म्हणजे शुद्धीकरणाची -भाषेच्या शुद्धीकरणाची-ही चळवळ द्वेष-मूलक असल्याने अत्यंत निंद्य आहे, हा होय. गेल्या काही वर्षांत हा प्रेमद्वेषाचा गोंधळ इतका बोकाळला आहे की, त्या त्या शब्दांनी व्यक्त होणाऱ्या भावनातील गंभीरपणा नाहीसा होऊन त्यांना गावंढळपणाचे स्वरूप येत चालले आहे. जेथे पहावे तेथे प्रेम आणि अहिंसा एकाद्या प्रेतासारखी मार्गांत आडवी पडलेली! मराठी भाषेत अनावश्यक असलेल्या आणि तिच्या स्वरूपात विसंगत दिसणार्या परदेशी शब्दास न स्वीकारणे हा म्हणे या शब्दांचा द्वेष होय! उद्या माझ्या पायास न बसणारा जोडा मी टाकून दिला म्हणजे तो त्या जोड्याचाही द्वेष होईल-निदान ज्या चांभाराने तो जोडा शिवला

त्याचा तरी होईलच होईल. घरातील कचरा फेकू लागले की तो झाला त्या कचर्याशचा द्वेष-निदान ज्याने तो कचरा टाकला त्याचा तरी!

परंतु एका अर्थी आपल्या भाषेत परभाषेतील शब्दांचा डोईजड सुळसुळाट होऊन तिची श्रुतिमंजुलता. स्वाभाविक शुध्दी आणि ऐतिहासिक परंपरा बिघडू नये म्हणून काही अरेबी शब्द काढून टाकणे किंवा आजकाल गबाळ लोक फादर, मदर इत्यादी इंग्लिश शब्द त्यात काही विशेष विद्वत्ता दिसते अशा समजुतीने -मराठीत वापरतात तसे वापरणे हे निंद्य आहे म्हणून न म्हणणे हे अरेबीचा किंवा इंग्लिशचा द्वेष करणे हा होऊ नये? प्रेमाची पूर्णता म्हटली म्हणजे मराठी भाषाच सोडून देऊन अरेबीचा निदान मुसलमानी ऊर्दूचा, स्वीकार करणे हीच होय! या दृष्टीने पाहता परदेशी कपडे वापरू नका, स्वदेशीच वापरा, आपल्या मुलाचे नाव अब्राहिम किंवा अरुंडेल न ठेविता अनंतच ठेवा असे सांगणेही द्वेषमूलकच ठरते.

कोणतीही गोष्ट द्वेषमूलक आहे हे त्या गोष्टीच्या मुळाशी द्वेषपूर्ण भावना होती - ती गोष्ट कोणास विनाकारण चीड आणण्यासाठी केली होती की काय या प्रश्नावर वास्तविक पाहता अवलंबून आहे. मराठीत अनावश्यक उर्दू वा इंग्रजी वा जर्मन शब्द घुसू देऊ नयेत या न्याय्य आणि स्वाभाविक इच्छेच्या आणि प्रयत्नाच्या मुळाशी कोणास चिडविण्याचा उद्देश आहे हे या आक्षेपकांस कोणी सांगितले? सिंधमध्ये आपल्या हिंदू बांधवांची लिपी ही मुसलमानी सत्ताकालात नामशेष झालेली आणि भाषा अरेबी शब्दांच्या आघाताखाली इतकी चिरडून गेलेली की बाप, आई इत्यादी अत्यंत घरगुती शब्दासदेखील अरबी अथवा उर्दू शब्द व्यवहृत करणे सभ्यपणाचे लक्षण समजले जाऊ लागले. अशा स्थितीत तेथील हिंदूत आपल्या भाषेच्या आणि लिपीच्या पुनरुज्जीवनाची चळवळ सुरू करण्याचा आम्ही प्रयत्न करू लागलो तेव्हा हाच द्वेषाचा आक्षेप आमचेवर तत्रस्थ हिंदूंकडूनही करण्यात आला. पुढे ही चळवळ जशी जोरावली आणि सिंधी पत्रे, शाळा नि वाङ्मय ही जसजशी हिंदी लिपीत आणि शुध्द सिंधीत आविर्भूत होऊ लागली तशीतशी मुसलमानांची समता ढळू लागून आता त्यांनी सरकारास अर्ज करून शिक्षण विभागाचा एक ठरावही करून घेतला आहे की सिंधमधील शाळातील क्रमिक पुस्तकात जुनेच नव्हेत तर जे जे नवीन पारिभाषिक शब्द योजावयाचे ते संस्कृतोत्पन्न नसून अरेबीपासून साधित असले पाहिजेत! निदान हिंदू मुलांना तरी शुध्द सिंधीत अथवा हिंदीत शिक्षण दिले जावे आणि नागरी लिपी शिकविली जावी ही अत्यंत न्याय्य मागणी कराची-हैद्राबाद येथील हिंदूंच्या मोठमोठ्या संस्था आणि नगरपालिका करीत असताही, हिंदूंनी अलेफ बे, पे, या उलट्या लिपीसच शाळातून शिकले

पाहिजे म्हणून मुसलमान खटाटोप करीत आहेत. पण हिंदू मुलांनी तरी आपली पूर्वजांची लिपी नि भाषा शिकावी ही आमची चळवळ ज्यास द्वेषमूलक वाटली ते प्रेमाचे आणि भूतदयेचे भोक्ते हिंदू मुलांनीही आमचीच लिपी शिकली पाहिजे म्हणून म्हणणार्या अरेबीच्या उपासकांसही तुम्ही संस्कृतचा द्वेष करीत आहा म्हणून तुमची ही चळवळ द्वेषमूलक आहे असे सांगण्यास मात्र धजत नाहीत.

शिवाजी आणि चिपळूणकर:

आपल्या मराठीत विसदृश्य आणि विसंगत असे अशुद्ध परकी शब्द नकोत असे काही आम्हीच म्हणत नाही. श्रीशिवाजीमहाराजांनी रूढ झालेली अष्ट प्रधानांची नावे बदलून ती सहेतुकः संस्कृतमध्ये भाषांतरित केली आणि स्वराष्ट्रास पारतंत्र्यांच्या पंकातून जसे उध्दरिले, स्वधर्मास परधर्माच्या छायेतून जसे वाचविले, तसेच स्वभाषेचेही परकीय भाषेच्या बलात्कारापासून संरक्षण करण्यासाठी स्वतः राजव्यवहारकोश रचना करवून राजाज्ञा सोडल्या; तो त्यांचा प्रयत्नही द्वेषमूलकच होता का? चिपळूणकरांनी इंग्लिश शब्दांच्या आक्रमणाचा तीव्र विरोध करून मराठी लिहिण्यात नि बोलण्यात इंग्रजी शब्द घुसडणार्यांेवर कोरडे ओढिले तो त्यांचा प्रयत्नही द्वेषमूलक होता काय? यावरही 'होय' म्हणण्याचे धाष्टर्य कराल तर इतकेच सांगणे पुरे आहे की, मराठी भाषा, हिंदू भाषा आणि हिंदू राष्ट्र ही ज्यांच्या योगाने या जगात इतरांप्रमाणेच आपलेही अस्तित्व इष्टकाल पावेतो अक्षुण्ण राखण्याचे न्याय्य कर्तव्य बजाविण्यास समर्थ झाली तो शिवाजी, विष्णुशास्त्रीदिकांचा द्वेषमूलक प्रयत्नच या गोमागणेशांच्या घरबुड्या भाबडेपणाहून अधिक श्रेयस्कर आणि म्हणूनच अधिकच अनुकरणीय असा सदगुण होय असे आम्हास वाटत आहे. आम्ही त्याच काळात असतो तर त्यासही आम्ही दोष दिला असता असे म्हणणार्या स आम्ही असे सांगतो की, खरोखरच जर आपण आजच्या काळात जन्मास न येता त्याच काळात जन्मास आलो असतो तर आजच्या काळावर आपले किती तरी उपकार होते आणि शिवाजीच्या काळाची हानी तुमच्या वायफळ तोंडच्या वार्यातने व्हावी असा तो काळ आजच्या काळासारखा काही एखाद्या पत्याचा तंबू नव्हता.

उंटाचे पिलू:

आणखी 'हजर', 'यादी' इत्यादी ज्या उर्दू शब्दांनी आपले पूर्वज-व्यवहृत मराठी शब्द पार नाहीसे करून टाकिले आहेत, त्यास वापरण्याचे टाळून ते आपले जुने शब्द वापरू लागावे म्हणून उपदेश

करणे हे जर त्या उर्दू शब्दांचा द्वेष करणे म्हणून निंद्य होय, तर आपल्या 'विद्यमान', 'उपस्थित', इत्यादि तदर्थक स्वकीय शब्दांस पुनःजवळ न करिता तसेच बहिष्कृत ठेवणे हाही त्या जुन्या आणि स्वकीय शब्दांचा द्वेषच नव्हे काय? दुसऱ्याच्या उंटाचे पिल्लू बाहेर घालविण्याचा प्रयत्न करित असता जर कोणी म्हणेल की, अरे त्या पिल्लास बाहेर घालविण्याची तुझी चळवळ द्वेषमूलक आहे तर त्यास असे सांगणे प्राप्त आहे की, 'सद्गुहस्था, पण माझ्या त्या स्वतःच्या मुलांत तसेच बाहेर तिष्ठत ठेवणे आणि घरात उंटाचे पिल्लू पोशीत बसणे हे त्याहून द्वेषमूलक आणि तिरस्कारार्ह होणारे आहे!'

विकारजन्य आक्षेपांपैकी ज्या दुसर्यांसे थोडेसे उत्तर दिले पाहिजे असा आपेक्ष म्हणजे -

३१. अभिमानाचा अतिरेक:

अथवा 'मनाचे प्रांतिक आकुंचितपण' होय, मराठीचा आम्हांस अभिमान आहे यात शंकाच नाही. परंतु त्या अभिमानाची मर्यादा जर आम्ही सांगू लागलो तर आमच्या अभिमानास अतिरेक म्हणणार्या नवख्या आणि अजाण भूतदयेच्या भक्तास हुडहुडी भरू पाहील. उभ्या हिंदुस्थानात एकच राष्ट्रभाषा प्रचलित व्हावी म्हणून मराठीचे नाव न सुचविता हिंदीचाच तो अधिकार आहे असे आम्ही आज वीस-पंचवीस वर्षांपासूनच प्रतिपादित आलो असून हिंदीच्या प्रचारार्थ एकसारखे झटत आहोत. इतकेच नव्हे तर सर्व प्रांतिक भाषा इतर सर्व प्रांत सोडण्यास सिध्द असतील आणि त्यातील उत्तम वाङ्मय हिंदीमध्ये रूपांतरित झाल्याने राष्ट्रीय वाङ्मयास हानी होण्याचे भय न उरेल तर सर्व प्रांतिक भाषांस एका मळसूत्रास दाबल्याबरोबर समुद्रास बुडविणारे एखादे यंत्र आज जरी कोणी शोधून काढित असले तरी आजही ते मळसूत्र दाबून राष्ट्रीय भाषेस मराठीचा एकदम बळी देण्यास आम्ही सिध्द आहोत. हेच काय, परंतु सर्व मनुष्यजातीची एक भाषा जर आज होत असेल किंवा जेव्हा केव्हा होईल आणि ती स्वीकारून इतर सर्व देश आपआपल्या भाषास त्यागपत्र देण्यास सिध्द असतील तर आम्ही आमच्या मराठीचाच नव्हे तर सर्व हिंदू राष्ट्रीय भाषांचाही त्याग करण्यास अमान्य करणार नाही. परंतु तुमची भाषा तेवढी तुम्ही मारून टाका आणि भूतदयेसाठी म्हणून आमची तेवढी जगाची भाषा म्हणून स्वीकार करा या 'एस्पेरॅटो' च्या बकसाधुत्वास भाळण्याइतकी मात्र आमची भूतदया भोळसट नाही.

एस्पेरॅटोचा मायावीपणा:

एस्पेरॅटोच्या कल्पनेत युरोपीय रोमन लिपी आणि युरोपिअन भाषा यांचेच अस्तित्व तेवढे गृहीत धरून उभ्या आशियाच्या भाषासंघास नामशेष करून टाकण्याचा जो मायावीपणा होता, त्यामुळे आम्ही त्या चळवळीस विलायतेत असताना विरोध करित होतो आणि त्या एस्पेरॅटोच्या केवळ युरोपीय खुळासाठी आमच्या संस्थानांतून हजारो हजारो रूपये उकळले जात हे न साहून तो द्रव्यशोष थांबविण्यासाठी आम्ही तीव्र टीका करित असू. त्याच दृष्टीने मराठीचे नाव काढणे आम्ही या क्षणी सोडून देऊ. परंतु सद्यःस्थितीत प्रांतिक भाषांचे अस्तित्व हे अपरिहार्य म्हणून त्या मारून टाकण्याचा प्रयत्न केल्याने राष्ट्रीय वाङ्मयाच्या होणार्या लाभापेक्षा हानीच अधिक होण्याचा संभव आहे. म्हणून अस्तित्वात असू देणे हे सर्वच प्रांतातील विचारवंत लोकांस अभिप्रेत आहे. आणि जोवर इतर प्रांतीय हिंदू भाषा जिवंत आहेत तोपर्यंत राष्ट्रीय भाषेस साधनीभूत

म्हणूनच मराठीसही जिवंत आणि वर्धमान राहणे प्राप्त आहे. मराठीचा आम्हाला अभिमान आहेच आहे; परंतु आमची राष्ट्रीय भाषा हिंदी हिचा आम्हांस मराठीहून अधिक अभिमान आहे.

त्याप्रमाणेच बंगाली, नेपाळी, पंजाबी, सिंधी, कानडी, तामील, तेलगु इ. आमच्या हिंदू राष्ट्रात प्रचलित असलेल्या सर्व हिंदू भाषांविषयी आम्हास ममत्व आणि प्रेम वाटत आहे. त्या सर्व आमच्याच भाषा आहेत. मग मराठीस आम्ही त्या सर्व भाषास जी मातृस्थानी आहे, जीस आमचे 'गुरुणामपि गुरुः' देखील देववाणी म्हणून समजते झाले आणि जिच्या संपन्नतेच्या बलावर आम्ही कोणत्याही परक्या भाषेच्या दाराशी भीक मागण्यास जाणे अपमानाचे समजतो, त्या संस्कृत भाषेची गोष्टच बोलावयास नको! आमच्या पहिल्या लेखामधून कानडी, तामीळ ते पंजाबी, बंगालपर्यंत सर्व हिंदू भाषा आम्हास मराठीच्या सख्ख्या बहिणीप्रमाणे स्वतःच्याच वाटत असून त्यामधून आणि या सर्व हिंदू भाषासंघास मातृस्थानी असलेल्या संस्कृत भाषेतून वाटेल ते शब्द घेण्यास काही प्रत्यवाय नाही असे स्पष्ट सांगितले असूनही कित्येकांनी प्रश्न केला आहे की;

३२. संस्कृतमधून शब्द घेण्याच्याही आपण विरुद्ध आहात की काय?

संस्कृत सोडून मराठी भाषा म्हणून काही उरते की काय याची आम्हास वानवाच आहे. शुध्दीकरणाचा अर्थ मराठीतून कानडीपासून संस्कृतपर्यंत सर्वच भाषांतील शब्द काढणे असा जे समजतात, त्यांना या शुध्दीकरणाच्या चळवळीचे अंतरंग आणि अर्थ कळलाच नाही असे म्हणावे लागते. हिंदू भाषासंघ सोडून अहिंदू भाषेतील शब्द जुने असोत वा नवे असोत, विनाकारण आणि शक्य तोवर आपल्या भाषेत डोईजड होऊ देऊ नयेत ही शुध्दीकरणाची संक्षिप्त व्याख्या आहे. एका सदगृहस्थाने तर आम्हास बजावून सांगितले आहे की:-

३३. 'उर्दू भाषा ही मर्द आहे'

असेल आमचे तितकेच निक्षून सांगणे आहे की शिवाजी, बाजीरावांची आमची मराठी भाषाही काही कमी 'मर्द' नाही की उर्दूचे पौरुष आपल्या अंगात टोचून घेतल्याविना तिला बलवान राहताच येऊ नये! आपल्या काही लेखकात ही जी एक कल्पनाच रूढ झाली आहे की, मराठी यावनी म्हणजे मुसलमानांनी आणिलेल्या शब्दांनी जोम आणि डोल आणिला ती बव्हंशी निर्मूल असून ती आपल्या स्वाभिमानाइतकीच ऐतिहासिक सत्यासही घातक आहे. हा एकदोन शब्दांचा किंवा वाक्यप्रचारांचा प्रश्न नाही.

३४. ज्यांना यावनी संपर्कानेच मराठी जोरदार झाली:

असे वाटत असेल त्यांनी एकवार जानेश्वरीकडे की जी या संपर्काचे पूर्वी आणि “माझा मर्हाकटीचि बोल कौतुके! पिर अमृताते पैजा जिंके! ऐसी अक्षरे रसिके मेळवीन” अशी प्रतिज्ञा लिहिली गेली तिकडे बघावे किंवा ‘सरसा सालंकारा सुपदन्यास सुवर्णमय मूर्ती!’ अशी आर्या रचून ‘धन्य श्रीराम पिता धन्या लक्ष्मी प्रसून जगी झाली! आली सत्यवतीची की, भारत कीर्ति सुतमुखी आली’ अशी यथार्थ गर्वोक्ति जो करू शकला त्या मोरोपंतांचे महाभारताकडे , निदान कर्णपर्वाकडे तरी, क्षणभर दृष्टी टाकावी? यावनी संपर्कापूर्वी दुर्बळ मराठी ती कोणती ते दाखविले पाहिजे. यावनी संपर्कापूर्वी मराठी भाषा महाराष्ट्री किंवा संस्कृतावर अवलंबून असे. तेव्हा जोराचे, जोमाचे नि डौलाचे शब्द आणि वाक्प्रचार बहुशः यावनी भाषेतून आले असे म्हणणारे, नकळतच असेच पर्यायाने म्हणत असतात की, महाराष्ट्रीत आणि संस्कृतमध्येही असले जोरदार, जोमदार नि डौलदार वा वीररसाचे पोषक शब्द आणि वाक्प्रचार नव्हते. जर संस्कृतमध्येही यावनी भाषेइतके तरी ते आहेत असे म्हणाल, तर मग त्या वाक्प्रचारांच्या आणि शब्दांच्या संपत्तीने आपणास घरच्या घरी सबळ आणि संपन्न करू शकणार्याम मराठीस या यावनी परक्या भाषेच्या दारी भीक मागण्याचे काही एक कारण नसून त्या अनावश्यक परकीय शब्दांचा संबंध सोडून देणे हे तिचे कर्तव्य आहे, निदान तसे करणे तिला शक्य आहे असे मानावे लागेल.

यावनी भाषेने मराठीस सबळ आणि डौलदार केली असे जे कित्येकास प्रामाणिकपणे वाटते, त्याचे खरे कारण असे आहे की, यावनी संपर्कापूर्वीची मराठी वा महाराष्ट्रीय आज आपल्यापुढे प्रामुख्याने उभी नाही आणि मुसलमानी राज्यात सर्व सैनिक आणि राजव्यवहारातील शब्द आणि वाक्प्रचार हे तदर्थक असणार्या आपल्या पूर्वीच्या संस्कृतोत्पन्न वाक्प्रचारास आणि शब्दास बाजूस सारून परकीय सत्तेच्या बळावर मराठीत जे घुसले ते अजून तसेच राहिल्याने आपणास ती ती भावना त्याच शब्दात लहानपणापासून व्यक्त करण्याची सवय जडली; त्यायोगे तदर्थक मूळचे संस्कृत प्रयोग केले असता त्यांनी तो व्यक्त झालासा आपणास वाटत नाही. परंतु हा दोष मराठीचा किंवा संस्कृतोत्पन्न हिंदू भाषांचा नसून आपल्या विकृत संवयीचा आहे.

चंद्रगुप्ताचे साम्राज्य आणि विक्रमाचा पराक्रम यांचे वैभव, यांचा थाट आणि यांचे पौरुष, ज्या भाषांतून व्यक्त होत होते त्या आमच्या हिंदू भाषा यावनी संपर्कानेच काय त्या प्रबळ आणि डौलदार बनल्या हे म्हणणे हास्यास्पद आहे.

राष्ट्रकूटांचा गोविंद, श्रीमान् अमोघवर्ष किंवा दिग्विजयी पुलकेशी आणि त्यांचे ते अप्रतिहत प्रतापी सैन्य ज्या भाषेत बोलत होते, ती भाषा बेंगळ, ढिली आणि गयाळ असणे शक्यच नव्हते. तिच्याच आजच्या रूपाने नाव मराठी होय. आज सैनिक आणि राजकीय डामडौलाचे शब्द काही अंशी मुसलमानी भाषांतून घेतलेले जरी दिसत असले तरी तेवढ्यावरून तदर्थ शब्दांचा वाकप्रचार मराठीत वा हिंदू भाषात पूर्वी नसून तो यावनी संपर्काचा परिणाम आहे असे म्हणणे म्हणजे आज जिल्हा, तालुका, इलाखा इत्यादी भूविभागीय शब्द परके आहेत म्हणून या परसंपर्कापूर्वी आपल्याला व्यवस्थित भूविभाग करण्याची रीती माहितच नव्हती असे म्हणण्याइतकेच अतथ्य होय. यावनी संपर्काने सत्तेच्या बळावर आपले जुने सैनिकी नि राजकीय शब्द, आपल्या जुन्या सेनेसमवेत आणि राज्याबरोबर नामशेष करून त्यांच्या ठिकाणी यावनी भाषेचा संचार सुरू केला; आणि लहानपणापासून हेच शब्द त्या त्या अर्थी आपणास माहित असल्याने आम्हास आमच्या स्वतःच्या जुन्या शब्दांचे अस्तित्व कधीच नव्हते अशी भांती पडली, हेच काय ते या भ्रमोत्पादक समजुतीचे खरे कारण होय. आणि मराठीचेच काय परंतु सर्व हिंदू भाषांचे शुध्दीकरण करण्याची आवश्यकता उभ्या हिंदुस्थानात जी भासू लागली आहे तिच्या मुख्य कारणातील एक कारण हीच आत्मनिंदक भांती दूर करणे हे होय. एकदोन लेखकांनी आपली अशी जी समजूत करून घेतली आहे की, आम्ही मराठीचे शुध्दीकरण म्हणून जे म्हणतो ते केवळ -

३५. मुसलमानी शब्दांची उचलबांगडी

करण्याचा प्रयत्न असून आमच्या भाषेत इंग्रजी भाषेतील येत असलेल्या शब्दांची आम्हास तितकी चीड येत नाही. ती त्यांची समजूत आमचा लेख नीट न वाचल्याचा आणि आमच्याविषयी अधिक काही माहिती नसल्याचा परिणाम होय. एका लेखकाने तर असे भय प्रदर्शित केले आहे की, न जाणो क्वचित् आमची लहर उद्या इंग्रजी भाषेतील शब्दांकडेही वळेल. त्या लेखकास ही बातमी ऐकून दुःख वाटेल की, इंग्रजी शब्द मराठीत शक्य तर आणि हीतकर असेल तर नावास सुध्दा उरू देऊ नये. ही आमची पुढे कधी तरी बरळण्यासारखी लहर नसून हे आमचे आजन्म अंगिकारलेले व्रतच आहे. मालाकारांचे इंग्रजीमिश्रित मराठीविषयीचे कठोर शब्द लहानपणापासून

आमच्या कानात गुंगत होते. आमच्या संस्थांतून, मंडळीतून आणि व्याख्यानातून तर काय, पण घरच्या नि शाळेच्या बोलण्यातून इंग्रजी शब्द मराठीत निष्कारण घुसू देणे ही अत्यंत अपमानाची गोष्ट समजली जाई. इतकेच न व्हे, पण प्रत्यक्ष विलायतेत असतानाही की जेथे एक दोन वर्षे राहून परत येताच आपली मातृभाषाच मी पण विसरलो म्हणून म्हणणे एक प्रौढीचे लक्षण समजले जात असे, तेथेही - आमच्या संस्थेतील सर्व हिंदी, पंजाबी, बंगाली, तामील इत्यादि सभासदांचा असा परिपाठ असे की, आपसात हिंदी बोलत असताही व्यर्थ इंग्रजी शब्द ज्याच्या तोंडातून निघेल त्यास त्या दिवशीच्या चहास मुकावे लागे! या पूर्व वयातील परिपाठाचा परिणाम आमच्या पिढीवर जो झाला तो नित्याचाच झाला. नुकतेच एका पंजाबी पत्रात वाचले की स्वीडनमधून लाला हरदयाळजी सर्व पत्रे शुध्द हिंदीत लिहितात आणि त्यास युरोपमध्ये आज पंचवीस वर्षे सारखी काढावी लागली असूनही पत्रावरचा पत्तासुध्दा देवनागरीत लिहून केवळ 'इंडिया' इतके नाव मात्र रोमन लिपीत निरूपाय म्हणून घालतात. पंजाबातील हिंदू भाषेस उर्दूच्या तावडीतून सोडवून पुनरुज्जीवन करावी म्हणून आम्ही जे लेख तत्रस्थ पत्रातून लिहिले आहेत त्यातील विधाने आपणास पूर्ण संमत असल्याचेही हरदयाळजींनी प्रसिध्दपणे पंजाबी पत्रातून कळविले आहे.

याप्रमाणे आमच्या लेखांवर आलेल्या आक्षेपांपैकी काही आक्षेपांविषयी आमचे मत प्रदर्शित करून बाकीच्या आक्षेपांचा स्वतंत्र विचार न करिता या विषयांसंबंधी आमच्या मताची रूपरेखा पुनः एकदा सुसंगतपणे आणि सोदाहरण आखून त्या त्या आक्षेपांची अवश्य तर चर्चा करित या विषयाचा आता आमच्यापुरता तरी समारोप करण्याचे आम्ही योजिले आहे.

३६. झालेल्या सर्व चर्चेत एक गोष्ट जी प्रामुख्याने दिसून येते ती ही की, चर्चेत भाग घेतलेल्या बहुतेक गृहस्थांचे मताने यापुढे तरी मराठीत नवीन नवीन अरबी शब्द वा अहिंदू शब्द निष्कारण म्हणजे तदर्थक आपले शब्द असून वा हिंदू भाषातून ते घेता येण्यासारखे असता-घेऊ नयेत. इतकी जरी जागृती आणि जाणीव सर्व महाराष्ट्रीय लेखकांत झाली तरीसुध्दा या चर्चेने बरेच कार्य झाले असे म्हणता येईल.

निजामी राज्यात जे मराठी लोक आहेत आणि वर्हाडाकडेच उर्दूच्या सावलीत ज्या मराठी लेखकांस रहावे लागते, त्यांनी ही सावधगिरी ठेविलीच पाहिजे.

मराठीत तिकडे मुसलमानी संपर्कान्वये नवीन परके शब्द घुसण्याचा संभव थोडा नसून तो दिवसेंदिवस वाढत जात आहे. निजाम युनिव्हर्सिटीत त्यांच्या इस्लामी विद्यापीठातून आणि सरकारी लिखणातून तत्रस्थ हिंदू भाषास नामशेष नसेल तरी तेजोहीन करून उर्दूचा सर्वत्र प्रचार करण्याचा सहेतूक आणि आटोकाट प्रयत्न चाललेला आहे हे मागे सांगितलेच आहे.

वास्तविक निजामाचे राज्यात मराठी, कानडी, तामील नि तेलगू या हिंदू प्रमुख भाषाच प्रचलित असून हिंदूच नव्हे तर मुसलमानही त्याच मातृभाषेप्रमाणे बोलतात, तथापि त्यांच्या करांचे द्रव्य त्यांना परक्या आणि अपरिचित असणार्याच उर्दू भाषेवरच व्यय करण्यात येत आहे. उर्दूमधूनच विद्यापीठाचे सर्व शिक्षण चालणार. सर्व शास्त्रीय शब्द इंग्लिशमधून संस्कृतोत्पन्न हिंदू भाषात भाषांतरित न करिता तत्रस्थ लोकांस अगदी अपरिचित अशा अगडबंब अरेबी शब्दात करण्याचा ठाम नियम पाळण्यात येणार. अशा स्थितीत निजामी राज्यातील सहस्त्रावधी मराठी लोकांत त्यांच्यातील सुशिक्षितांच्या तोंडून आणि वाङ्मयांतून हे परकी शब्द घुसण्याचा आणि त्यांच्या संपर्काने मराठी भाषेत आपले नित्याचेच ठाणे घालून बसण्याचा संभवच नव्हे तर उत्कट भय आहे. तेव्हा असा प्रकार शिवपूर्वकालीन ढिलाईप्रमाणे पुनःघडू नये म्हणून निजामी आणि वर्हाडी मराठी लेखकांनी अगदी डोळ्यात तेल घालून बसले पाहिजे. उगीच कोठला तरी नवा उर्दू शब्द आपल्या लेखात घालणे म्हणजेच विद्वत्तेचे दर्शन होय अशी समजूत अजूनही तिकडच्या लेखकात आढळून येते हे आम्ही पुनःएकदा त्यास प्रेमपूर्वक पण दुःखाने बजावून ठेवितो. तेव्हा यापुढे तरी शक्य तितके करून उर्दू शब्द मराठीत कधीही न वापरण्याचा निश्चय आणि असे शब्द मराठीत उगीच घुसविणे म्हणजे विद्वत्तेचे नसून स्वाभिमानशून्यतेचे दर्शक आहे, अशी निग्रही समजूत त्यांनी धारण केली पाहिजे.

३७. यापुढे तरी नवीन मुसलमानी शब्द मराठीत घुसू देऊ नयेत किंवा जे पूर्वी घुसलेले बखरीतून किंवा पोवाड्यातून आढळतात, ते विस्मरणाच्या थडग्यातून उकरून काढण्याचा “शाहिरी” वेडेपणा तरी करू नये, याविषयी जसे जवळजवळ ऐकमत्य दिसून आले, त्याचप्रमाणे या चर्चेत आणखी एका महत्वाच्या विषयीविषयीहि ते तसेच आढळून आले ही समाधानाची गोष्ट होय. इंग्रजी भाषेतील शास्त्रीय आणि पारिभाषिक शब्दसुध्दा संस्कृतातून किंवा तदुत्पन्न हिंदू भाषासंबंधातूनच बनवून घ्यावेत, परंतु इंग्रजीतील व्यवहारू नयेत. मराठी बोलताना नि लिहिताना मध्येच इंग्रजी शब्द वापरण्याची दुष्ट सवय निंद्य समजून सोडावी.

आणि विष्णुशास्त्रांनी इंग्रजीच्या बलात्कारापासून मराठीस वाचविण्याचा जो स्तुत्य उपक्रम केला त्याचा एकसारखा नेटाने पुरस्कार करित रहावे याविषयी बहुतेकांचे अनुकूल मत दिसून आले.

तथापि एक गोष्ट आम्हास प्रमुखपणे सांगितल्याविना राहवत नाही ती ही की या मताचा सक्रिय अवलंब करण्याचा प्रयत्न जसा पूर्वी होत असे तसा आजकाल मुळीच होत नसून शाळा आणि विद्यापीठे यांतील होतकरू तरुण पिढीची स्थिती तर या दृष्टीने अत्यंत शोचनीय होत चाललेली आहे.

या दहा-बारा वर्षात या विषयावर कटाक्ष ठेऊन धेडगुजरी मराठी बोलण्यावर कोरडे ओढणारा एखादा विष्णुशास्त्रांचा शिष्य उत्पन्न न झाल्याने तरुण नव्या पिढीस मराठी बोलताना घरीदारीए बाजारी, सहजा सहजी इंग्रजी शब्द घुसडण्याची घातक खोड इतकी जडली आहे की, इंग्रजी चवथ्यापाचव्या इयत्तेतील मुलांसही ती सोडता सोडणे कठीण झाल्याचे आम्ही पहात आहोत. लाला हरदयाळांसारखे इंग्रजी भाषेतील पारंगत स्वीडनमधूनसुध्दा पत्रे शुध्द हिंदीतच लिहितात आणि येथील शाळांतील पाचशे इंग्रजी शब्दही पुरे न येणारी सहावीसातवीतील मुले 'मी पेपर जेव्हा हँड ओव्हर केला तेव्हा माझे हेड एक होत होते!' म्हणून अर्वाच्य भक्ताना ऐकू येतात. फादर, मदर, वार्डफ हे शब्द अगदी नियमाने विद्यार्थी आपसात किंवा श्रेष्ठांशी बोलत असताना प्रौढपणाचे निदर्शक समजून वापरतात आणि त्यांचे श्रोते त्यास यत्किंचित् दूषण न देता ते ऐकून घेतात. मोठ्या माणसांची गोष्ट तर याहूनही तिरस्करणीय झाली आहे. आम्ही अक्षरशः एका प्रमुख गृहस्थास असे बोलताना आज कालच ऐकिले आहे की "त्याने जी पोजिशन अॅश्यूम केली ती ओरिजिनलीच फॉल्स होती!" अशी आणि याहून हास्यास्पद शेकडो उदाहरणे देता येतील.

या एकंदर प्रकारावरून या विषयाकडे आजकाल लोकांचे अगदी अपराधी दुर्लक्ष होत आहे यात आम्हास काहीच शंका उरली नाही. लेखांतून आणि व्याख्यानातून मात्र सुदैवाने बरीच सावधानता ठेवण्यात येते. त्यावरूनही हेच सिध्द होते की, बोलण्यामध्ये जी ढिलाई होते ती भाषेत ते ते भाव व्यक्त करण्याची शक्ती नाही म्हणून होत नसून लिहिण्यात वा व्याख्यानात जपून बोलण्याची जी आपणास सवय झाली आहे, तितकेच जपून घरगुती संवादातही शुध्द मराठी बोलण्याची आपण सवय करून घेत नाही म्हणून होय. तेव्हा बोलताना मराठीत इंग्रजी शब्द विनाकारण घुसडून देणे हे लज्जास्पद आहे अशी भावना संचरवून मंडळातून, शाळांतून नि घरातून इंग्रजी शब्द मराठीत येताच प्रेमळ टीकेचा आणि उपहासाचा भडिमार करित गेले पाहिजे.

३८. पारिभाषिक शब्दः

त्याचप्रमाणे पारिभाषिक शब्द आणि शास्त्रीय शब्द इंग्रजीतून मराठीत भाषांतरित केले जाण्याची सदोदित खटपट करित राहिले पाहिजे. बडोद्यास काही शास्त्रातील पारिभाषिक शब्द नियत करण्यासाठी मंडळे नेमून राजाश्रयाने ती पुस्तकेही प्रसिध्द झाली आहेत. इतर प्रांतातूनही अशी व्यवस्था होत आहे. आता या वैयक्तिक किंवा अल्पसंख्यांक प्रयत्नाचे आधारावर हिंदू भाषांच्या निरनिराळ्या साहित्यपरिषदांचे एक संयुक्त मंडळ नेमून त्याकडून मान्य झालेले पारिभाषिक शब्द तामील ते पंजाबीपर्यंत उभ्या हिंदू वाङ्मयात रूढ करण्याची खटपट सुरू करण्याची वेळ आली आहे. आणि त्या दिशेने लवकरच प्रयत्न होईल अशी आशाही आहे.

जोपर्यंत अशी सर्वसंग्राहक सामान्य परिभाषा ठरली नाही, तोपर्यंत चालचलाऊ कामासाठी नवीन कल्पना आणि विचार प्रदर्शित करण्यास जे शब्द आपण योजितो ते योजितानाच प्रथमपासूनच ते संस्कृतोद्भव किंवा हिंदूभाषेद्भव असून श्रुतिसुखद असे योजण्याची सावधानता प्रत्येक लेखकाने ठेविली पाहिजे.

या कामात आपला मराठी लेखकवर्ग फार निकालजीपणा दाखवित आहे हे, याविषयी हिंदी आणि बंगाली वर्तमानपत्रकारांसह, किती कसोशीने नवीन शब्द काढतात हे पाहिले असता, दुःखाने मान्य करावे लागते. आणि याचे कारण त्यांची विशेष विद्वत्ता किंवा उद्भावक शक्ती नसून भाषेत उर्दू किंवा इंग्रजी शब्द उर्दू -संस्कृत वा उर्दू -प्राकृत कर्णकटू धेडगुजरी समास करणे हे लांछनास्पद आणि अज्ञानीपणाचे द्योतक आहे, असा तिकडे शिष्टाचारच पडून गेला आहे हे होय. “सोसायटीचे तहहयात मेंबर” किंवा आता बडोद्यास नेमल्या गेलेल्या. ‘पदवी -पदके -बक्षीस कमिटी’ चे कर्णकटू नाव, असली कितीतरी उदाहरणे मराठी वर्तमानपत्रात नित्य पाहण्यात येतात. तेच हिंदी वा बंगाली पत्र हाती घेतले की, हा प्रकार फारच थोड्या प्रमाणात आढळून येऊन त्यातील शुध्द आणि सुसंवादी नवीन शब्द वाचीत असता मनास समाधान वाटू लागते. वरील बडोद्याच्या मंडळाचे नाव हिंदीत “पदक-पदवी पारितोषिक मंडळ” असेच लिहिले जावे आणि तहहयात शब्दाचे स्थली यावज्जीवन सभासद हा शब्दप्रयोग तिकडे अगदी रूढच झालेला आहे. व्याकरणाचा अगदी चवथ्या-पाचव्या येतलेत शिकविला जाणारा नियम की समास हे धेडगुजरी न व्हावेत, तर संस्कृत शब्दाशी संस्कृत-प्राकृत असावेत, हा एवढा जरी नियम आमचे पत्रकार आणि लेखक ध्यानात ठेवतील आणि उर्दू - संस्कृत वा इंग्रजी-संस्कृत समास करण्याचे शक्यतो संपूर्ण टाळातील तर

आता यापुढे तरी मराठीत “कायदेकौन्सिल” सारखे उनाड शब्द प्रचलित होणार नाही. बंगाली आणि हिंदी पत्रातून यास “व्यवस्थापिका सभा” म्हणून प्रथमपासूनच शुध्द आणि सार्थ अन्वर्थ शब्द योजण्यात आल्याने आज तो शाळेतील विद्यार्थ्यांपर्यांत तिकडे रूढ आहे.

जे इंग्रजी शब्द आधीच आणि वर वर्णन केलेल्या प्रारंभिक ढिलाईने घुसले, त्यासही निदान लेखातून आणि व्याख्यानातून तरी आपले प्रतिशब्द योजण्याची रूढी शक्य ती पाडण्यात काही एक वावगे होणार नाही. हॉस्पिटल शब्द घेऊ या. या शब्दास अलिकडे रूग्णालय हा प्रतिशब्द आपण योजतो तो ठीकच आहे. तो रूढही होत आहे. ज्यांच्या घशात हॉस्पिटल शब्द गटकन् गिळला जातो, पण रूग्णालय शब्द तेवढा लेखात नि व्याख्यानातूनही अडकून बसतो, अशा विकृत शरीररचनेच्या काही माणसासाठी भाषेची प्रकृतीच विकृत करून घेणे इष्ट नाही. जर हॉस्पिटल शब्द योजता योजता गावढंढापर्थत रूढ झाला तर काय रूग्णालय शब्द योजितच गेले तर रूढ होणार नाही? तीच स्थिती (डिस्पेन्सरी) औषधालय, (नर्स) दाई वा शुश्रु, (सिनेमा) चलचित्रे वा चित्रपट, (लायब्ररी) ग्रंथालय इत्यादि शब्दांची आहे. काही दिवस हे परकी शब्द तोंडी बसलेच आहेत म्हणून राहतील. पण त्यांच्या जोडीनेच स्वकीय प्रतिशब्द प्रचारात येतायेता त्या परकी शब्दांच्या मागचा सत्तेचा आश्रय नाहीसा झाला म्हणजे नामशेष होऊन स्वकीयच मागे उरतील.

३९. आता आपण भाषेत शिरलेल्या जुन्या उर्दू शब्दांचे काय करावयाचे ?:

ते सारांशरूपाने निर्देशू. नवीन उर्दू शब्द आपण नयेत आणि इंग्रजीतील शब्दास मराठीत एव्हापासूनच घरगुती बोलण्यात देखील थारा शक्य तोवर देऊ नये, याविषयी या चर्चेत जवळजवळ एक मत झाल्याचे आम्ही वर सांगितलेच आहे. परंतु जुन्या उर्दू शब्दास आपल्या भाषेतून काढून टाकण्याचा प्रयत्न करावा की नाही याविषयी मात्र या चर्चेत बराच मतभेद आढळून आला, आणि तो येणे साहजिकच होते. कारण एकदा एकदी सवय जडली म्हणजे ती सोडणे इतके कठीण होऊन जाते की ती सवय अहितकारक नसून हितकारक आहे सिध्द करण्याचा बुध्दिला चकवून देखील मन एकसारखा प्रयत्न करीत असते.

रामदासांच्या ग्रंथात उर्दू शब्द भरपूर आढळतात म्हणून एकाने असे विधान ठोकून दिले आहे की, ‘छत्रपतींचे काळात उर्दू शब्द मराठीतून शक्यतो काढून आपल्या जुन्या शुध्द स्वकीय शब्दांचे पुनरुज्जीवन करण्याचा प्रयत्न झाला ही गोष्टच मुळात खोटी आहे.’ अशाच काय उत्तर द्यावे? लाला लजपतराय हिंदीचे पुरस्कर्ते आहेत आणि हिंदीसच सर्व हिंदुस्थानची राष्ट्रभाषा करावी

म्हणून प्रत्येक आर्यसमाजी खटपट करीत आहे. परंतु लिहिण्याची वेळ आली म्हणजे लालाजीस उर्दूच लिहिल्याविना गत्यंतर नाहीसे होते आणि आर्य समाजीयांच्या भाषेत शेकडा पन्नास उर्दू शब्द नको म्हणता येतात. पण म्हणून लालाजीस वा आर्यसमाजीयांस हिंदी शुध्दीकरण मान्य नाही असे कोणी म्हणू शकेल काय? तीच स्थिती समर्थाची होती. लहानपणापासून सैनिक, राजकीय, व्यावहारिक इत्यादी हजारो उर्दू शब्द तोंडात नि मज्जात रूळून बसले! ते जावेत असे वाटले तरी जाऊ शकत नाहीत त्यातही थोर विभूतीस आपले जीवन भाषाशुध्दीहून फारच निकडीच्या असणार्या राष्ट्रीय आत्मशुध्दीकडे वहावे लागलेले. पण हे उघड दिसत असूनही लहानपणापासून रूढ झालेले उर्दू शब्द तोंडातून वा लेखणीतून काही केल्या काढून टाकण्याचे कठीण जाते म्हणून त्रासून रामदास उर्दू वापरीत म्हणून मीही वापरतो असे म्हणणे म्हणजे रामदास कौपीन किंवा रामकृष्ण परमहंस उल्लिंग हिंडत म्हणूनच मीही उल्लिंगच हिंडेन असे म्हणण्यासारखे हास्यास्पद आहे.

४०. इतका वेळपर्यंत आम्ही आपल्या भाषेतून जुने असोत नवे असोत, परकी शब्द शक्य तो हितकारक असेल तर काढून टाकावेत असे प्रयोग करीत आलो परंतु आता “शक्य तो म्हणजे कोठवरः” याविषयी आमचे मत थोडक्यात सांगून आणि शब्दांची काही उदाहरणे आणि प्रतिशब्द देऊन आम्ही ही लांबलेली लेखमाला पुरी करणार आहोत.

घरात बाहेरचा वायू आणि प्रकाश घेण्यानेच प्रकृती ठीक राहिल हे खरे ना? असे या विषयावर संवाद चालत असता एका गृहस्थाने आम्हास विचारले. तेव्हा आम्ही उत्तर दिले की, अर्थात्. परंतु घरास बाहेरच्या प्रकाशास्तव खिडक्या वा दारे न ठेवणे हा जसा एक आकुंचनाचा अत्याचार होईल, तद्वतच घराच्या सर्व भिंती प्रकाश यावा म्हणून पाडून टाकणे किंवा पडू देणे आणि घराचे घरपणच नष्ट करणे हा प्रसरणाचाही अत्याचारच होईल! त्याचप्रमाणे जोवर मराठी भाषा म्हणून काही विशिष्ट आणि स्वतंत्र पदार्थ अस्तित्वात ठेवणे आहे, तोवर तीमध्ये बाहेरचे शब्द नि वाक्प्रचार घेणे हे काही अंशी जरी अवश्य आहे, तथापि ते विनाकारण घुसू देणे किंवा घरातल्या कोळीष्टकाप्रमाणे एकदा लागले म्हणून तसेच लोंबकळू देणे हेही अनिष्टच समजले पाहिजे. कोठपर्यंत परकीय शब्द घ्यावेत किंवा घेऊ नयेत याची मर्यादा आमच्या पहिल्या लेखात दिलेली असल्याने तिची पुनरुक्ती येथे करीत नाही. थोडक्यात इतके सांगितले म्हणजे पुरे आहे की, बाहेरचे शब्द तरच स्वभाषेत घेऊन द्यावेत की जर त्या शब्दांनी व्यक्त होणारी कल्पना काही केल्या आपल्या शब्दांनी व्यक्त होऊ शकत नसेल. म्हणूनच नवीन प्रकारच्या विशिष्ट वस्तू,

प्राणी वा पदार्थ यांची तत्त्वदेशीय नावे भाषेत रूढ झाल्यास चिंता नाही. अशा शब्दांनी भाषेची संपत्ती खरोखरच वाढते. उदाहरणार्थ, एकादे विलायती झाड वा फळ, आफ्रिकेतील किंवा उत्तर ध्रुवावरील नवीन शोध लावलेल्या स्पष्ट सांगितलेली असूनही “गुलाब” या शब्दासही आपणास मुकावे लागते की काय म्हणून निष्कारण धडकी भरल्याचा आव कित्येकांनी आणावा याचे आश्चर्य वाटते!

नवीन आणि ज्यास आपणाकडे मूळचे विशिष्ट नावच नाही अशा पदार्थास त्यांची मूळची नावे जर ती इकडे आपल्या भाषेतून साधित होऊ शकत नसतील तर घ्यावयास जसा प्रत्यवाय नाही. तशीच स्थिती जे जुने परकी शब्द आपल्या भाषातून अगदी मिळूनमिसळून गेले आहेत त्यांचीही असावी.

या जुन्या उर्दू वा इंग्रजी शब्दात जे आपणास पूर्वी रूढ नसलेल्या वस्तूचे वा कल्पनांचे निदर्शक असतील आणि ज्यास आपले जुने वा नवे शब्द नसतील ते सुखेनैव राहू द्यावेत.

उदाहरणार्थ, खुर्ची, टेबल, बूट, मेज, सदरा, कोट, जाकीट, ट्रंक, कॉलर इत्यादी. या प्रत्येक शब्दाने एक विशिष्ट नवीन वस्तू निदर्शित होत आहे. त्या पदार्थास आपली जुनी नावे नाहीत आणि ते शब्दही सुटसुटीत आणि आपल्या भाषेशी फारसे विसदृश नाहीत. जोडा, वाहणा, चप्पल, खडावा इत्यादि उपानहाच्या किंवा पादत्राणाच्या जातीहून विशिष्ट असा एक पायतणाचा नवीन प्रकार बूट शब्दाने व्यक्त होतो, म्हणून बूट शब्द ठेवावा. पण तेवढ्यासाठी जोडा, पादत्राण, पायताण, उपानह इत्यादि जुने शब्द असताही वा नवीन तदुत्पन्न काढणे शक्य असताही इंग्रजी “शू” शब्द मात्र सामान्यार्थी मराठीत योजणे मूर्खपणा असल्याने निषिद्ध असावे. ह्याच उदाहरणाने सर्वसाधारण नियम लक्षात घेता येण्यासारखा आहे.

४१. शब्दसंपत्तीचे खूळ:

आपल्यातील जुन्या शब्दांनी शक्य तितके काम भागवावे, या म्हणण्यावर पुष्कळदा असे विचारण्यात येते की, उपानह, जोडा इत्यादी जुने शब्द असताही “शू” शब्द वापरण्यात आल्याने हानी कोणती? त्याने शब्दसंपत्ती वाढते. पण ह्याच दृष्टीने पाहिले तर मग आजकाल इंग्रजी शिकलेले लोक शिष्टपणाची भाषा समजून “वाईफ सिक आहे” म्हणून जे पाहण्यास सांगतात तेही क्षम्यच म्हणावे लागेल. कारण पत्नी, अर्धांगी, बायको, मंडळी, कुटुंब इत्यादी वाटेल तितके

संस्कृत-प्राकृत शब्द मराठीत असताही तो कुटुंबास वाईफ म्हणून जे नवीन नाव देतो, त्याने तदर्थक शब्दसंपत्ती वाढते असेच म्हटले पाहिजे. इतकेच शब्दास काय पण बाप, पिता, वडील, जनक इत्यादी शब्दास सोडून “फादरनी गेस्टना रिसीव्ह केले” म्हणून सांगणारी पोरेही फादर, मदर, सिस्टर इत्यादी शब्द भाषेत आणून मराठीची शब्दसंपत्ती वाढविण्याचे महत्कार्य करीत आहेत असे म्हणावे लागेल. त्याही पुढे एक पाऊल टाकून असेही म्हणता येईल की, उत्तरेकडचे हिंदू बापास सभ्यपणाचा शब्द म्हणून उर्दू ‘वालिद’ शब्द लावितात; ईश्वरास मालिक म्हणून लिहितात; तेही शब्दसंपत्ती वाढवीत आहेत. तर मग पिता, बाप, वडील, जनक आणि संस्कृतातील अनेक तदर्थक शब्दास सोडून शब्दसंपत्ती वाढविण्यासाठी उर्दू वालिद वा इंग्रजी फादर शब्द वापरूनच का थांबा? आपल्या मराठीत जर्मन, फ्रेंच, बुशिटो, अंदमानीज इत्यादी सर्व भाषांतून बापास जितके शब्द असतील तितके सर्व पाळीपाळीने वा लहरीलहरीने उपयोगात आणून आपल्या पितृचरणी त्यांची माला आपण का करू नये? असला दिग्विजय करून तो कारभार जर आपण एखाद्या रघूप्रमाणे आपल्या भाषेच्या भांडारात ओतू लागलो तर त्याने शब्दसंपत्ती वाढेल, परंतु तो शब्दरत्नाकर आपल्या भाषेचा न राहता जगाच्या भाषेचा एक नवा धेडगुजरी कोश काय तो होईल! घराची मर्यादा वाढविण्याकरिता सर्व भिंती पाडून टाकून ते खूप विस्तृत होत आहे म्हणून स्वतःचे अभिनंदन करून घेणार्या वेड्या धन्यासारखेच भाषेत भरमसाट उर्दू वा इंग्रजी शब्द घुसडणार्या शब्दसंपत्ती वर्धकांचे समाधान फारच हास्यास्पद आहे!

अगदी नवीन आणि ज्यांना भाषेत शब्द नाहीत किंवा शोधिता येणे अशक्य आहे, तेवढ्या पदार्थाचे वाचक शब्द मात्र परक्या भाषेतून घ्यावेत नि घेतलेले तसेच ठेवावेत. बाकी केवळ शब्दसंपत्ती वाढविण्याकरिता म्हणून आपले जुने शब्द भाषेत घुसू देणे वा घुसलेले टिकू देणे, चुकीचे आणि भाषेच्या प्रकृतीस आणि स्वाभिमानास हानिकारक आहे.

काही उदाहरणे: पहिला वर्ग

या कसोटीने आता आपल्या भाषेत घुसून बसलेल्या उर्दू शब्दांची थोडीशी परीक्षा करू. प्रथमतः ज्या शब्दाला आपल्या भाषेत यथार्थ प्रतिशब्द असूनही ते लुप्त होत चाललेले आहेत, म्हणून ज्यांचा उपयोग आपण व्यवहारात नसला तरी लेखात आणि व्याख्यानात त्वरित बंद केला पाहिजे त्यातील काही (प्रतिशब्दांसह) खाली दिले आहेत. मजलिस-अ-आम = लोकसभा (ही केवढी खेदाची गोष्ट आहे की, ग्वालहेरसारख्या मराठी संस्थानात नुकतीच जी प्रातिनिधिक सभा स्थापन झाली

आहे तिचे नाव हिंदी वा मराठी प्रजेस तर काय पण तत्रस्थ मुसलमानी प्रजेसही कळणे कठीण अशा अगडबंब परकी शब्दाने ठेवले जावे! उर्दू शब्दात काही विशेष डौल वा गांभीर्य आहे ही खुळी कल्पना या चुकीचे मुळाशी आहे. मराठी शुध्दीकरणाने उर्दू शब्दांकडे परकीय दृष्टीने पाहण्याची सवय मराठी लोकांस लाविली तरीही पुष्कळच कार्य झाले असे म्हणावयास प्रत्यवाय नाही. लोकसभा, प्रजासभा ही नावे सोडून मजलिस-अ-आम हे नाव ठेवणे स्वाभिमानशून्यतेची पराकाष्ठा आहे!) रजा= निरोप, अवधि, सुट्टी; कैफियत-बयाण= आत्मसमर्थन, वक्तव्य; जबरी संभोग=बलात्कार, बलसंभोग, इसम= मनुष्य ; कोम= भ्रतार (उदाहरणार्थ पार्वती कोम महादेव नारकर, अशी स्त्रियांची नावे लिहिण्याची पध्दत निंदनीय आहे, पार्वतीबाई भ्रतार महादेव नारकर असे लिहावे.) मालक=धनी; जमीनअस्मान=आकाशपाताळ; हवामान=ऋतुमान वा वायुमान (ही आनंदाची गोष्ट आहे की, कित्येक पत्रकारांनी हवामान शब्द सोडून ऋतुमान शब्द व्यवहृत करण्यास आरंभ केला आहे.) शिवाय= विना, व्यतिरिक्त, आणखी; खबरदारी = सावधानता.

वर दिलेली काही उदाहरणे अशा परकी शब्दांची आहेत की, ज्या अर्थाचे आपले जुने शब्द अजून अगदी मृत झालेले नाहीत किंवा व्यवहारात आणिले तर सहज समजण्यासारखे आहेत. म्हणून या आणि असल्या उर्दू वा इंग्रजी परकीय शब्दांच्या ठिकाणी निदान लेखांतून वा व्याख्यानांतून हे आपले प्रतिशब्द किंवा याहून यथार्थ कोणास सुचत असतील तर ते आपण एकसारखे निग्रहाने वापरीत राहिले असतां ते मरणासन्न स्वकीय शब्द पुनः सहज रूढ होतील. याप्रकारचे उर्दू शब्द काढून टाकिले असता मराठीची “मोठी हानी” होईल म्हणून भलतीच भीती वाटण्याचेही काही कारण नाही. कारण या एकेका अर्थी आपल्या भाषाभांडारात चारचार शब्द मिळू शकतील क्वचित् एकाद्या शब्दांत विशिष्ट खोच असेल तर ती सवयीने आपल्या शब्दांतही लवकरच व्यक्त होऊ शकेल.

दुसरा वर्ग:

आता दुसरा वर्ग अशा उर्दू वा परकीय शब्दांचा आहे की, ज्यांनी आपले तदर्थक जुने शब्द पार मारून टाकिले; अशा शब्दांचे पुनरुज्जीवन वरील शब्दांच्या पुनरुध्दाराहून कठीण आहे. परंतु म्हणूनच ते अगदी अवश्य केले पाहिजे. याप्रकारच्या परकीय शब्दांना काहीएक विशेष जोर किंवा खोच नसून ते आपल्या अजागळपणाचे स्मारक म्हणूनच काय ते रूढ झालेले आहेत! अशापैकी काही देतो; हजर=विद्यमान, उपस्थित; हवा=वायू; हवापाणी=जलवायू; जखम= घाव, व्रण, क्षत;

जखमी= घायाळ, विक्षत; तयार=सिध्द, सज्जता, सिध्दता; पूर्वतयारी (हा अजागळ शब्द किती कटू आहे!) पूर्वव्यवस्था, प्रवेशेच्छ; कारकीर्द= राज्यकाल, सत्ताकाल, आयुकाल; शिफारस=अनुरोध, प्रशंसा; जाहीर=प्रसिध्द; जाहीरात=विज्ञापन, प्रासिध्दक, प्रसिध्दीपत्र; खात्री=निश्चिती, प्रतीति, प्रत्यय; पारिग्राफ= छेदक; हवामान=ऋतुमान; हवापालट=वायुपालट; जबाबदारी=उत्तरदायित्व; जबाबदार=उत्तरदायी, दायी; सर्टिफिकेट=प्रमाणपत्र.

असे आणखी बरेच परकी शब्द सुचविता येतील की, ज्यांना दिलेले प्रतिशब्द बहुतेक मराठी वाचकांस गंमत वाटेल इतके नवखे आहेत. हवामान हा शब्द रुचतो, जशी व्यसनी मनुष्यास अफू कडू लागत नाही; परंतु ऋतुमान किंवा वायुमान शब्द नवखा वाटतो. पण तो वापरू लागण्याचा अवकाश की, महिना दोन महिन्याचे आंत तो महाराष्ट्रभर शिक्षितांतून नि अशिक्षितांतूनही प्रसृत झालाच म्हणून समजावे.

हे फार कठीण आहे अशी शंका असणारांनी केवळ इतकेच ध्यानांत ठेवावे की- हेच उर्दू आणि परकी शब्द हिंदी नि बंगालीत प्रचलित होते. परंतु चार-पाच वर्षांचे आत तिकडील लेखकांनी निग्रहाने स्वकीय शब्द वापरण्याचे व्रत धरितांच आज त्या दोनही वाङ्मयांत आम्ही वर दिलेले प्रतिशब्द अगदी रूढ होऊन आता लोकांच्या बोलण्यातही रूढ लागले आहेत. वरील उर्दू शब्दांस आम्ही आपल्या हिंदी बंगाली बांधवांनी व्यवहार केलेले प्रतिशब्दच सहेतुकतः दिले आहेत. कारण की, एका अर्थी एकाच शब्दाचा व्यवहार हिंदू भाषांतून जितका वाढेल तितका राष्ट्रभाषेच्या प्रचारास उपकारक होईल. दुसरी गोष्ट ही की, आम्ही उर्दू शब्दांस वा परकी शब्दांस मराठीतून काढून टाकण्याची चळवळ नुसती सांप्रतच्या लेखातूनच करित नसून बंदिवासात होतो तेव्हापासून आजपर्यंत शेकडो लोकांस तशी सवय लावीत आलो आहोत.

विद्यार्थ्यांपासून तो विद्वानांपर्यंत ज्या शेकडो स्त्रीपुरुषांनी हे व्रत अंगिकारिले आहे, त्या सर्वांचा हाच अनुभव आहे की -

पहिल्या महिन्यात सरासरी त्रास वा कठीणपणा वाटतो. पण पुढे या स्वकीय शब्दांचा इतका परिचय होऊन जातो आणि विदेशी शब्द मराठीत घातले असता कानास इतके कडू लागतात की ते योजू म्हटले असता योजवत नाहीत, कठिणतेविषयी इतकी आठवणसुध्दा शंकानिवृत्ती करील की ज्या आमच्या तोंडी हे परकी शब्द इतक्या सहज आणि इतक्या पक्केपणी रूढले त्या आम्हांस स्वकीय शब्दही सवयीने तितकेच परिचित व्हावयास कठीण का जावे? निदान इतके

झाले म्हणजे पुरे आहे की, हे परकी शब्द त्या भावनांस व्यक्त करणारे जे एकमेव साधन होऊन बसले आहेत ते तसे न राहता आमचे जुने, स्वकीय आणि भाषाप्रकृतीशी सुसंवादी असलेले शब्दही त्यासह व्यवहारात आणि लेखात रूढ व्हावेत.

४४. उर्दूचा डोईजडपणा:

या उर्दू शब्दांचा डोईजडपणा आज भाषेस किती नडत आहे, याचा उल्लेख मागे केलाच आहे. तरीही विशेषतः कवितेत तो किती नडतो याचे आणखी स्पष्टीकरण करू तयार किंवा हवा हा शब्द काही केल्या अभिजात मराठी कवितेत बसत नाही; सुसदृशपणे शोभत नाही. भीमसेन रणांगणात हजर होता हे वाक्य गद्यात जरी कोणाचे कानास खटकत नसले- आमच्या खटकते- तथापि एखाद्या अभिजात वृत्तात घालिता येणे अशक्य होते. उदाहरणार्थ “फौजेची यादी कर कृष्ण म्हणे ठेव त्यावरी नजर। दोस्ता। भीम बहादूर येउनि होईल शीघची हजर।।” ही आर्या पहा! बरे हजर, यादी, तयार हे शब्द गाळून जर तो भाव व्यक्त करू म्हटले तर तद्दर्शक संस्कृतोत्पन्न जुने शब्द पार ठार झाल्याने तो व्यक्त करणे सोडून द्यावे वा पर्यायाने व्यक्त करणे भाग पडते. इतकी भाषेची परवलंबिता असणे केवळ लज्जास्पद आहे. आणि जर हिंदी आणि बंगालीमध्ये या शब्दांचे बंड मोडू काढून वर दिलेले प्रतिशब्द दोनचार वर्षांत अगदी रूढ करिता आले तर आपणांस ते का करिता येऊ नये? आपल्या त्या भगिनीभाषांतील तदर्थक प्रचलित स्वकीय शब्द आपण का वापरू नयेत? जर कोणास वर दिलेल्या प्रतिशब्दांहून अधिक सुटसुटीत, परिचित आणि यथार्थ स्वकीय शब्द सुचले तर अर्थातच ते आम्हीही आनंदाने स्वीकारू.

४५. गमतीची प्रतिक्रिया -स्वदेशी शब्दही विदेशी भासतात:

मागे सांगितलेच आहे की मराठी शुध्दीकरणावरील पहिला लेख प्रसिध्द झाल्यापासून महाराष्ट्रीय शिक्षित वर्गात या विषयाची चर्चा सुरू झाल्याने शब्द पारखून घेण्याची नवीन प्रवृत्ती उत्पन्न झाली आहे. जेथे शब्द स्वदेशी किंवा विदेशी आहे ही शंकाही उत्पन्न होत नसे, तेथेच आता शब्द समोर येताच तो कुठला आहे याची चर्चा सामान्य विद्यार्थ्यांपर्यंत होताना आढळून येते आहे. या प्रवृत्तीने व्युत्पत्तीशास्त्राकडे पुष्कळांचे लक्ष सहज आकर्षिले गेले. परंतु त्यायोगे एक साहजिकच गमतीची प्रतिक्रिया उत्पन्न झाली. चांगल्या विद्वान गृहस्थांतही या विषयाची चर्चा चालताना कित्येक शुध्द स्वदेशी शब्दही उर्दू म्हणून लेखले जाऊ लागले. यावरूनच आजपर्यंत शब्दांच्या व्युत्पत्तीकडे लेखकवर्गाचेही किती दुर्लक्ष होतं हे उघडकीस येते. जो शब्द उर्दूमध्ये असतो तो

विदेशी अशी साधारण कसोटी पुष्कळजण लावताना आढळतात. पण हा भ्रम आहे, आम्ही मागे उर्दूच्या उपपत्तीचे चर्चेतच सांगितले आहे. वर्तमानपत्रातून आमच्या लेखांतही किती उर्दू शब्द घुसले आहेत, हे दाखविण्याचा प्रयत्न करिताना केसरीतल्या आणि इतर वृत्तपत्रांतल्या लेखकांनी “स्वारी”, “वगैरे”, “माहिती”, “बाजू”, “सक्त”, “बातमी”, “चौकस”, “जादा”, “ठराव”, “करार”, “गरम” इत्यादि शब्दांसही उर्दू म्हणून निवडले आहे आणि या शब्दांस प्रतिशब्द द्या म्हणून आम्हांस आव्हान दिले आहे! असल्या अजाण आव्हानास इतकेच उत्तर पुरे आहे की हे सर्व शब्द शुद्ध संस्कृतोत्पन्न आहेत. “अश्वारोही” या शब्दापासून “स्वारी”; वर्ग शब्दापासून वगैरा (पंजाबी) आणि वगैरे; माहित शब्दापासून माहिती; भुजा शब्दापासून बाजू; शक्त शब्दापासून सक्त; वृत्त शब्दापासून बित्त-बातमी; चौ वा चतुःच्या रूपापासून चौक, चौकशी-चौकस, चौकडा; ज्यायान् आणि ज्येष्ठ शब्दापासून जास्त, जादा; स्थिर वा स्था या शब्दापासून ठरणे, ठराव; कृ-करणे शब्दापासून करार; घर्म (हिंदी घाम म्हणजे ऊन) पासून गरम; अशी या शब्दांची व्युत्पत्ती आहे. त्याचप्रमाणे “खाना”, “दान”, “बे” हे प्राकृत प्रत्ययरूपी शब्द मूळ संस्कृत शब्दापासून वा प्रत्ययांपासून आलेले आहेत. ज्या खन् धातूपासून खणणे, घराचा खण हे शब्द आलेले आहेत, त्याचेच रूप “खाना” हे आहे; म्हणून कारखाना ज्या खणात म्हणजे घरांत कर्मकार काम करतात ते स्थल=कारखाना. “धर” (जसे वेत्रधर) यापासून “दार” म्हणजे धरणारा-बाळगणारा. ‘आधान’ शब्दापासून दान जसे पणाधान = पानदान). वि-विरहीतपासून बे (जसे बेशुद्ध म्हणजे शुद्धिविरहीत), ही प्राकृत रूपे उत्पन्न झालेली आहेत. आणि जुन्या हिंदी ग्रंथातूनही आढळतात. तेव्हा हे प्रत्यय वा शब्द केवळ ते पर्शियनमध्येही आढळतात म्हणून ते विदेशी असलेच पाहिजेत असे समजणे हे भ्रमास्पद आहे. येथे एखाददुसऱ्या शब्दाच्या व्युत्पत्तीविषयी मतभेद होऊ शकेल. तो फुटकळ प्रश्न आहे.

४६. संशयास्पद फुटकळ अडचणीवरही सोपा उपाय आणि संशयित शब्द कसा ओळखावा याचा नियम:

ज्यास विशिष्ट शब्द परकीय आहे असे वाटेल त्याने तोही सोडून तदर्थक इतर स्वदेशी शब्द वापरावा. आपल्या स्वदेशी भाषेत सामील, मल्याळम पासून काश्मिरीपर्यंत प्रत्येक भावना आणि वस्तूनिदर्शक अनेक शब्द विखुरलेले आहेत, त्यातून वाटेल तो घ्यावा, या लेखात वर दिलेल्या किंवा इतर शब्दांची व्यक्तिशः उपपत्ती देणे अप्रस्तुत आणि अशक्य आहे. मूळ धातूपासून प्रस्तुत शब्द व्यवहृत होईतो, तो अनेक रूपांतून आणि अर्थातून प्रवास करीत असतो हे तज्ज्ञांस सांगणे

नकोच येथे इतका सार्वत्रिक नियम लक्षात ठेविला म्हणजे पुरे की जो शब्द मराठीत आणि उर्दूतही आहे तो उर्दूचा आहे किंवा पर्शियन भाषेत आणि हिंदीत ज्यांची रूपे समान आहेत ते शब्द पर्शियन आहेत असा मुळीच नियम नाही. अनेक शब्द आपल्या भाषेप्रमाणेच पर्शियनमध्ये वा अरेबीतही व्यवहृत असले तरी ते केवळ तेवढ्याचसाठी विदेशीय होत नाहीत. जे शब्द संस्कृत धातूपासून वा हिंदी धातूपासून अपभ्रंशाच्या आमच्या व्याकरणातील सामान्य नियमांप्रमाणे सहजगत्या सिध्द होऊ शकतात आणि ज्यांचा उपयोग कोणत्याही जुन्यातल्या जुन्या उपलब्ध हिंदी ग्रंथांतून सापडतो ते स्वदेशी होत. ही सुटसुटीत व्याख्या - अगदी तुरळक अपवाद सोडून- शब्द आपला की दुसऱ्याडचा हे ओळखण्यास सर्वत्र उपयोगी पडेल.

४७. या व्याख्येच्या निष्कर्षानेच परीक्षून आम्ही बहुतेक शब्द वापरण्याचा प्रयत्न करितो:

तथापि ज्या भाषेतल्या विकृतीपासून तिचे संरक्षण करण्यास आम्ही झटू इच्छितो, त्याच भाषेचे बाळकडू आम्हांसही पाजलेले असल्याने नकळत किंवा निरुपाय म्हणून काही शब्द आमच्याही लिखाणात आलेले आढळावेत हे साहजिकच आहे. परंतु आमच्या भाषेतही रोगाची काही लक्षणे मधून मधून प्रकट होतात, यावरून तो रोगच हितकारक आहे असे सिध्द होत नसून उलट तो इतका हाडीमासी खिळलेला असल्याने इतरांनी आमच्यापेक्षाही अधिक दक्षतेने आपआपल्या लिखाणातून त्यांचे उच्चाटण करावे हेच सिध्द होते. कोणी कोणी आम्ही बॅरिस्टर, सॉलिसिटर इत्यादी शब्ददेखील त्याज्य मानतो की नाही असा प्रश्नही केलेला आहे. त्यास उत्तर इतकेच की त्यांनी तेही त्याज्य मानून आमच्यावर कडी करावी. त्यात आम्हास आनंदच आहे. परंतु सर्वसाधारण नियम म्हणून इतकेच सांगणे योग्य आहे की बॅरिस्टर, एम्.ए., बी.ए. इत्यादी उपाधीचे निदर्शक असले शब्द विशिष्ट नावाप्रमाणेच भाषांतरार्ह नाहीत. ज्याप्रमाणे खलिफा, पोप, शंकराचार्य ह्या विशिष्ट नावांनी त्या त्या विशिष्ट अधिकाराचा बोध होतो, तीच स्थिती या शब्दांची आहे. जेव्हा त्या त्या संस्थाच त्या त्या उपाधीस स्वदेशी शब्द योजतील तेव्हा, राजसत्तेच्या आधारावर जगत असलेले 'कलेक्टर' आदिक शब्द जसे ती राजसत्ता स्वदेशी रूपांतर पावतील, तसेच तेही स्वदेशी पदव्यांचे रूपांतर परिणामित होतील. तरीही तोवर न थांबता परदेशी शब्दाचे स्थली स्वदेशी योजणे जर अर्थहानी न होता आजही शक्य असेल तर तसे अवश्य करावेच.

मराठीत नवीन उर्दू शब्द घुसडू देऊ नयेत आणि इंग्लिश शब्द मध्येच कुठे तरी घुसडण्याची बाटगी खोडही निंद्य आहे, येथपर्यंत ज्यांनी त्यापुढची पायरी मात्र आमच्याबरोबर चढण्याचे नाकारून केवळ इतकाच उपदेश दिला आहे की कोणताही

४८. अतिरेक त्याज्य असून सुवर्णमध्येच ग्राह्य आहे:

परंतु कोणती पायरी ते आमच्याबरोबर चढू इच्छित नाहीत किंवा सुवर्ण मध्यमाची त्यांची व्याख्या काय आहे हे मात्र त्यांनी स्पष्टपणे कुठेही व्यक्त केलेले नाही. वास्तविक स्थिती अशी आहे की, अतिरेक त्याज्य हे आम्हीही म्हणत आहोत आणि सुवर्णमध्यम ग्राह्य हे वाक्य तर अॅरिस्टॉटलच्याही फार पूर्वीपासून ज्याचे त्याचे ओठावर नाचत आलेले आहे; पण मुख्य अडचण सुवर्णमध्यमाची व्याख्या कोणती या प्रश्नाची आहे. जो तो आपआपल्या खोडीचे समर्थन ज्यायोगे होईल, त्या मर्यादेस सुवर्णमध्यम म्हणतो. कोणी “रूढ उर्दू शब्द राहू द्यावेत पण इंग्लिश शब्द मात्र नकोत” यास सुवर्ण मध्यम म्हणतात, तर कोणी “आज वाईफचे श्राध्द आहे” या वाक्यासही सुवर्णमध्यम म्हणून अनिंद्य समजतो. तेव्हा हा घोटाळा सुवर्णमध्यमाची शक्य तितकी स्पष्ट रूपरेखा आखल्यावाचून मोडावयाचा नाही, हे उघड होते. ज्या भावनेचे आणि वस्तूचे उत्तम निदर्शक असे आमचे जुने शब्द होते, वा आहेत, वा आपणास सहज साधिता येतील, त्या स्थळी निष्कारण विदेशी शब्द वापरू नयेत. परंतु विशिष्ट वस्तूचे विशेष नामाप्रमाणे असणारे किंवा ज्यातील खोच वा सुटसुटीतपणा आपल्या भाषांतून व्यक्त करणे अशक्य आहे, ते विदेशी शब्द मात्र स्वीकारण्यास काही प्रत्यवाय नाही. हीच काय ती भाषाशुध्दीच्या सुवर्णमध्यमाची खरी रूपरेखा होय. यात भाषेची शक्ती आणि संपत्ती हरण करणारा आकुंचितपणाचा अतिरेक आणि तिचे स्वत्व आणि सत्व हरण करून तिला बाटगी बनविणारा आत्मघातकीपणाचा अतिरेक हे दोन्ही सहजच टाळले जातात.

परंतु हे मात्र स्पष्टपणे सांगितले पाहिजे की त्याज्यच असणार्या या दोन्ही अतिरेकांतून जर आम्हांस एक कोणचा तरी

४९. अतिरेक निवडणेच भाग पडेल तर:

त्यातल्या त्यात “आज मॉर्निंगला वाईफला फीव्हर चढला होता तरी तसाच स्टीमरने फस्ट क्लासचे तिकीट काढून बाँबेला आलो. अराइव्ह होताच स्टेशनच्या प्लॅटफॉर्मवर थरमामीटर अप्लाय करून बघतो तो टॅपरेचर हंड्रेड अँड टू!” हे वाक्य बोलणार्याफ बाटग्या अतिरेकापेक्षा “आज सकाळीच कुटुंबाला ताप भरला; परंतु तसाच आगनावेने (अग्नीनौकेने) पहिल्या वर्गाची दर्शिका काढून मुंबईस आलो. पण अड्डयाच्या चबुतर्याेवर तापमापन लावतो तो तापमान एकशेदोन! असे म्हणणारा सोवळा अतिरेकच आम्हांस अधिक अनुकरणीय वाटतो. कारण हा स्वदेशी अतिरेक भाषेचे जीवन फार तर आकुंचित करील. परंतु तो पहिला बाटगा अतिरेक तिचे जीवनाचा घातही सोडणार नाही.

५०. हाच बाटगा अतिरेक:

सुवर्णमध्यम, शब्दसंपत्तीवर्धक इत्यादी गोंडस नावाखाली छापून समाजात वावरत राहिल्याने दहा वर्षापूर्वी जे परके शब्द नवे वाटत ते आज रूढ अतिरेकाकडे अपराधी दुर्लक्ष केले तर आणखी दहा वर्षात घरोघर रूढ होतील. आणि मग रूढ शब्द राहू द्यावे म्हणून म्हणणार्याख सदगृहस्थांस त्यांचाही कैवार येऊन तदर्थक आणखी कितीतरी आपल्या शब्दांस मरणाचे दारी बसावे लागेल. आम्हांस देशनिर्वासनाची शिक्षा होऊन आम्ही काळ्या पाण्यावर गेलो तेव्हा क्रिकेट आणि फूटबॉल या खेळांव्यतिरिक्त “आउट”, “रेडी” हे शब्द देशी खेळांत घुसले नव्हते आणि खेडयापाडयात त्यांचा मागमूसही नव्हता. आता चवदा वर्षानी परत स्वदेशी येऊन पहातो तो कोंकणासारख्या कोनामध्येही लहानसहान खेडयात, मुलामुलींच्या घरगुती खेळात “रेडी”, “वन टू, थ्री”, “आउट” हे शब्द रूळलेले आहेत. आंधळ्या कोशिबीरी, लपंडाव, शिवाशिवी इत्यादी मुलींच्या खेळात लहान मुली हेच “रेडी”, “आउट” शब्द प्रत्यही वापरतात! पूर्वीचे “सावध”, “मारला”, “धरला”, “पडला” हे शब्द सांगितले तरी वापरणे त्यास प्रथम कससेच वाटते! आणखी दहा वर्षानी हे जुने शब्द पार नामशेष झाले म्हणजे त्या खेळातील “रेडी”, “आउट” शब्दांनाही रूढ म्हणून -घरात घुसले म्हणून -राहू द्या म्हणणारे सुवर्णमध्यमवादी निघतील आणि कित्येक इतिहासवेत्ते या परदेशी शब्दांच्या त्यातील उपयोगावरून हे खेळ देखील विदेशांतूनच आलेले असावेत म्हणून संशोधनपूर्ण निबंध लिहून “दक्षिणा प्राइज कमिटी” कडून पारितोषिकेही मिळवितील.

५१. दुकानी पाटयांवर नि नावांचे पाटयांवर इंग्रजी शब्द आणि नावेही आदयाक्षरांत घालण्याची मूर्ख खोड:

ज्या गावात वा नगरात इंग्रजी लोक वस्तू घेण्यास येण्याचा वा भेटीस येण्याचा मुळीच संभव नसतो, तेथेही दुकानदार वा घरादिकांवर वस्तूंची वा गृहस्थादिकांची नावे इंग्रजीत लिहून पाटया लावलेल्या असतात! हेअर कटिंग सलून; क्लॉथ मर्चंट; टेलर्स; बुकसेलर्स अँड पब्लिशर्स; टी. व्ही. टेकणे, प्लीडर, अशा पाटया अशा इंग्रजी शब्दात लावणे ही एक टूमच झाली आहे. आता हा केवळ छचोरपणा नव्हे काय? पाटया गिऱ्हाईके वाढावी म्हणून लावणे; गिऱ्हाईकात हजारांमागे एकासही त्या शब्दांचा नीट अर्थ कळणार नाही अशा स्थळीही त्या पाटया लावून गिऱ्हाईके वाढतील काय? त्यापेक्षा मराठीत “पाटी रंगविणार”, “शिंपी”, “केस कापणार,” विधिज्ञ, आत-बाहेर (अन-आउट) असे सोपे शब्द लिहून जर पाटया लावल्या तर अधिक गिऱ्हाईकांस त्या आकर्षित करणार नाहीत का? परंतु अशा इंग्रजी अगडबंब शब्दांच्या पाटया हा एक दुकानाचा अलंकार आहे किंवा एक रूढिजन्य संस्कार आहे असे या गावंढळ उकानदारास वाटत असावे! काल अभिप्रायार्थ कोकणातील एका तालुक्याच्या गावांतून केशतैलाची कुपी आली. तीवर मराठी अक्षरातच पण “हेअर-ऑईल” म्हणून छापील कागद चिकटविला होता!

परंतु एवढी हास्यास्पदता पुरेशी न वाटूनच की काय हे दुकानदार त्या पाटयांवर आपली नावेही इंग्रजी अद्याक्षरांतच देत असतात! “आर. एम्. बुडगे,” “डब्लु.एच्.रडतोंडे”!! बुडवे आणि रडतोंडे यांना जरी ही इंग्रजी आद्याक्षरातील स्वकीय नावे विसंगत वाटली नाहीत तरी कोणत्याही स्वाभिमानी महाराष्ट्रीय्यास ती तशी वाटतील यात शंका नाही. प्रशाळेतील (हायस्कुलातील) मुलेही ‘अरे एस.व्ही.’, “अरे एम्.जी.” अशा इंग्रजी आद्याक्षरांत एकमेकांस हाका मारताना ऐकू येतात आणि त्यास त्यांचे शिक्षक वा पालक कोणीही हसत नाही वा दाबीत नाहीत. पण जर एखाद्या स्वाभिमानी विद्यार्थ्याने वर्गात अनावश्यक इंग्रजी वा उर्दू शब्द बोलण्याचे टाळले तर त्यास अतिरेकी म्हणून शिक्षकसुद्धा हसताना वा एक प्रकारच्या कंटाळ्याने त्याकडे बघतांना आढळून येतात! आद्याक्षरांतच हाक मारणे वा लिहिणे तर “स. म. काळे”, “वि. ग. जोशी” असे प्रयोग नाही का करता येणार? परंतु शेळपट परधार्जिणेपणा हाच ज्या तेजोहीन पिढीत उदारपणा म्हणून पूजिला जातो आणि योग्य स्वाभिमानही अनुदारपणासारखा भासतो, त्या पिढीत आपली नावे आपल्याच आद्याक्षरात लिहू वा संबोधू इतकादेखील बाणेदारपणा कुठून सापडणार! कोण्या इंग्लिशाने कधी आपले ‘जॉन स्टुअर्ट मिल’ हे नाव ‘जॉ. स्टु. मिल’ असे लिहिलेले आढळते का?

५२. प्रत्येही नवीन विदेशी शब्दांस आत घेणारा अजागळपणा:

हाच अजागळपणा आता या क्षणी अनेक उर्दू आणि इंग्रजी शब्दांस मराठीच्या मंदिरात न कळत चोरासारखे घुसू देत आहे. मुंबईच्या काही कादंबऱ्यांमागे “सेन्सेशनल” हा शब्द लावण्यात येतो. अजूनही सेन्सेशन कशाशी खायची हेही सहस्त्रांत एकास माहीत नाही. थोडक्याच दिवसांत विशिष्ट प्रकारच्या कादंबऱ्यां मागे हा शब्द नेहमी पाहून त्या शब्दासरशी तो विशिष्ट प्रकार संबोधित होऊ लागेल आणि मग शिक्षितांत सेन्सेशनल हा शब्द अगदी तोंडी बसेल. सुशिक्षित रंगोपंतांच्या तोंडून “आण रे ती सेन्सेशनल कादंबरी” ही आज्ञा ऐकित बाळया आणि बाबी आणि गृहलक्ष्मी आणि गडीही तो शब्द शिकतील. आणखी दहा वर्षात घरीदारी सेन्सेशनल हा शब्द रूढ होऊन जाईल. ‘इलेक्शन मॅनिफेस्टो’ याचीही गती वेळेवर न रोधिल्यास अशीच होणारी आहे. आमच्या समोर हे एक ‘चित्रमयजगत्’ चे रद्दी अंकाचे चिठोरे पडलेले आहे त्यांत एक कवी “भवानी तरवारीस शाहिराचा शाहिरी मुजरा” करिता करिता म्हणतात: “तुझ्यावरी कितिक मर्दाचे नाचले शूर तकदीर!”, त्या मर्दाचे ‘तकदीर’ नाचले ते नाचले पण आमचे कविवर्यांना हात जोडून सांगणे आहे की आता यापुढे निदान बिचार्या मराठीचे ‘तकदीर’ तरी असे तरवारीच्या धारेवर धरू नये. हा तकदीर शब्द साधारण मराठी बोलणार्या सहस्त्रांमागे दहास तरी कळतो आहे का? दैव, कर्म, भाग्य अशी अनेक विविधार्थसूचक नावे स्वदेशी असता तदर्थक हा विदेशी निब्रट शब्द आपल्या कोमल कवितेच्या बोकांडी बसविल्याने लवलेश तरी काही शोभा आली आहे का? पण कोणता तरी मुसलमानी शब्द कुठून तरी चोरूनमारून आणून जर कवितेत दडपला नाही तर मग कसली ती “शाहिरी” कविता आणि कसला तो “शाहिराचा शाहिरी मुजरा”!! परंतु,

५३. ‘स्वदेशी नवीन शब्द रूढ होणे महा कठीण आहे।’ म्हणून हेच लोक म्हणतात:

आश्चर्याची गोष्ट ही की तकदीर, दिल, सेन्सेशन इत्यादी आमच्या भाषेच्या प्रकृतीशी अगदी विसंवादी असणारे परकी शब्द तीत निष्कारण घुसडले जात असता, त्या विरुद्ध मात्र ‘हे कानाला कसेसेच लागतात!’ ‘ही नवी ब्याद कशास आणली!’ अशी ओरड कोणीही सुवर्ण मध्यमाचा अभिमानी करित नाही. परंतु नवीन कल्पना दर्शविण्यास एखादा संस्कृत शब्द कोणी योजला किंवा रूढ विदेशी शब्दाचे स्थानी उपयोजिला की “हा नवीन शब्द कसला रूढ होतो! हा आशावादीपणाचा अतिरेक आहे! ही नसती ब्याद कशाला आणली!” अशा अनेक प्रकारच्या चिंतेने त्याच मंडळीची तोंडे अगदी उतरून जातात. परंतु जर ते पूर्वीचे हॉस्पिटल, म्युनिसिपालिटी असले जड शब्द वा रेडी, आउट इत्यादी आता आता घुसत असणारे शब्द परकी असताही आपल्या अशिक्षित समाजापर्यंतही कसे परिचित होत गेले हे पाहतील तर त्यास सहज आढळेल की विदेशी

शब्दांचे ठायी नवे स्वदेशी शब्दही आम्ही निर्धार करून योजू लागलो तर त्याच परंपरेने बोलता बोलता ते रूढ होतील. विदेशी अपरिचित शब्द जर अगदी शेतकऱ्यांपर्यंत रूढ होऊ शकतात, तर स्वदेशी आणि म्हणून सापेक्षतः मुळातच किंचित् तरी परिचित असणारे शब्द प्रयत्न केला तर रूढ झालेच पाहिजेत. विदेशी रूढ शब्दांस त्यांनी अगदी हाकलून लावले नाही तरी निदान त्यांच्या जोडीने तरी ते नांदू शकून विदेशी शब्दांचे प्रतिस्पर्धी स्वामित्व तरी चालू देणार नाहीत.

५४. विष्णुशास्त्री उर्दू शब्दांविरुद्ध का नव्हते ?

कोणी कोणी आम्हांस असे आडवू पाहातात की विष्णुशास्त्री यांनी घरीदारी इंग्रजी भाषेचा वा शब्दांचा उपयोग करण्याविरुद्ध लिहिले आहे हे जरी खरे आहे तरी त्यांनी उर्दू विरुद्ध काही फारसे लिहिले नाही. त्यास आमचे असे उत्तर आहे की उर्दूची घातक मगरमिठी सर्व हिंदू भाषांसह मराठीसही बसण्याची वेळ येईल आणि उर्दूसच राष्ट्रभाषा करा असा दुराग्रह उघडपणे धरण्याइतकी मुसलमानी महत्वाकांक्षा चढेल होईल हे शास्त्रीबुवांचे काळी कोणाच्या फारसे लक्षात येण्यासारखे नव्हते. जे उर्दू शब्द घुसले ते घुसले आता राजसत्ता बदलल्याने तो पेच सुटला आहे म्हणून उर्दूकडे दुर्लक्ष केले तरी चालेल; परंतु जिचा पगडा राजसत्तेच्या आधाराने मराठीवर संपूर्णपणे बसण्याची भीती उत्पन्न होत आहे, त्या इंग्रजी भाषेच्या गुप्त आक्रमणाकडे मात्र कडक लक्ष दिले पाहिजे. असे त्यांस सहाजिकपणेच वाटले. विष्णुशास्त्रांच्या परिस्थितीत त्यांनी जे म्हटले ते नवीन परिस्थितीलाही लागू करणे किंवा त्यास त्रिकाल सत्य मानणे बाबा वाक्यं प्रमाणवत् होईल! मोरोपंतांस संस्कृत ज्ञान एखाद्या पुराणिकाइतकेच साधारणपणे होते, असे तत्कालिन संशोधनाच्या प्रगतीप्रमाणे शास्त्रीबुवांनी सहजच विधान केले, परंतु आतापर्यंत प्रसिध्द झालेल्या ग्रंथसंपत्तीवरून संस्कृतावर प्रभुत्व गाजविण्याइतके मोरोपंत संस्कृतातही व्युत्पन्न होते असे दिसून आले असताही, शास्त्रीबुवांच्या विधाननासच चिकटून बसणे जशी चूक होईल-तशीच, त्यांच्या उर्दूविषयक मताचीही गोष्ट आहे. आज जर ते स्वतः जिवंत असते तर त्यांच्या स्वाभिमानी स्वभावावरून पहाता सद्य परिस्थितीत त्यांनी परकी शब्द घालविण्याच्या या चळवळीचाच पुरस्कार केला असता हे अधिक संभवनीय वाटते. आणखी शेवटचे उत्तर आहेच की जरी विष्णु शास्त्र्यांस उर्दू शब्द बहिष्कृत वाटले नाहीत तरी ते स्वतः शिवाजीमहाराजांस वाटले होते. शब्दप्रमाणावरच अवलंबून रहावयाचे असले तरीही भाषाशुध्दीकरणास स्वयंमेव छत्रपतीच्या राजाज्ञेचाच आधार आहे!

५५. आम्हांस तरी परिस्थितीनेच उर्दू शब्द बहिष्कार्य करणे भाग पडले:

शास्त्रीबोवांची गोष्ट तर दूरच; परंतु आम्ही कारागृहात जाईतोपर्यंत आम्हांसही उर्दू शब्दांचे कुठे वावडे होते! इंग्रजी शब्द आम्ही टाळू; परंतु उर्दू शब्द अगदी खडयासारखा निवडून काढण्यासाठी तीव्र प्रवृत्ती तेव्हा नसल्याने आमच्या यौवनकालीन ग्रंथात आणि कवितांत, आम्ही आज त्याज्य मानीत आहोत ते शब्द, आम्ही निःसंकोचपणे वापरलेले आहेत. परंतु बंगालसारख्या प्रांतात, की जेथे मुसलमानांच्या घरातही उर्दू कोणास बहुधा समजत नाही तेथेही, जेव्हा मुसलमानांनी अरेबीबद्दल उर्दूच बोलावी म्हणून चळवळ सुरू केली; इतकेच नव्हे. तर हिंदूस उर्दू भाषा आणि पर्शियन लिपीदेखील हिंदुस्थानची राष्ट्रीय भाषा आणि लिपी मानण्यास भाग पाडू म्हणून हजारो मुसलमानांच्या प्रतिज्ञा होऊ लागल्या आणि एका बाजूने अलीगढाहून उठलेली उत्तरीय लाट यांच्या पकडीत मराठीसही उर्दूची आज नाही उर्दूचा मगरमिठी पडणार अशी धास्ती वाटू लागली, तेव्हा आम्हांसही उर्दू शब्दांस बहिष्कार्य समजण्याची प्रवृत्ती महाराष्ट्रात बळावावी म्हणून, प्रयत्न करणे भाग पडले. आमची सर्व मराठी लेखकांस विनंती आहे की आम्ही आजपर्यंत उर्दू शब्द कधी कधी वापरले म्हणून पुढेही वापरू असा दुराग्रह न धरता ज्याप्रमाणे गेल्या आठ-दहा वर्षांत भाषेच्या कल्याणार्थ त्यास वापरीनासे झालो त्याचप्रमाणे, त्यांनीही पूर्वी चुकी झाली म्हणून पुढेही ती करण्याचा किंवा उर्दू शब्द वापरणे ही चूकच नाही म्हणून म्हणण्याचा दुराग्रह सोडावा, यातच मराठी भाषेचे हित आहे.

५६. मराठीवर उर्दूचे संकट आलेलेच नाही असे म्हणणारे:

टीकाकारही दुदैवाने आम्हास भेटले आहेत. त्यांपैकी एकाने तर अगदी अखंडनीय म्हणून एक उदाहरण दिले आहे की, अहो कोकणात पहा! मुसलमानास पर्शियन शब्ददेखील येत नाहीत-मराठी बोलतात-मग त्यांस उर्दूचा अभिमान तो कुठून असणार! या आंक्षेपकांचे डोळ्यांत परस्पर कोकणी मुसलमानांनीच एक झणझणीत अंजन गेल्याच वर्षी घातले हे महाराष्ट्रीयांनी ध्यानात धरावे. कोकणी मुसलमानांची एक मोठी शिक्षण परिषद रत्नागिरीस झाली. त्या परिषदेचे अध्यक्ष एक मोठे सरकारी अधिकारी होते. त्या मुसलमान अधिकार्यांच्या आणि इतर वक्त्यांच्या भाषणांत असे स्पष्ट सांगण्यात आले की, “कोकणी मुसलमानांस जी आपली धर्म-भाषा नाही ती आपल्या घरादारांतून बोलण्याची लाज वाटावयास पाहिजे!” ही लज्जास्पद स्थिती टाळण्यासाठी शेकडो रूपयांचा निधी उभारून ठिकठिकाणी उर्दू शाळा काढण्यात येणार आहेत. सध्याही कोकणात उर्दू

शाळा भराभर वाढत असून त्यांना शिक्षक पुरविण्यासाठी शिक्षक - शाळाही निघाल्या आहेत. त्यास सरकारी कोषातून अनेक शिष्यवृत्त्या सढळ हाताने मिळतात. जर कोकणाची ही स्थिती तर महाराष्ट्रातील इतर प्रगतीपर मध्यप्रांतांची काय स्थिती असेल ते सांगणे नकोच. आज नाही उद्या उत्तरेची मुसलमानी भाषाच राष्ट्रभाषा करण्याची ही दुराग्रही लाट महाराष्ट्रांतही सर्वत्र पसरून सहस्रो मुसलमान उर्दूस डोक्यावर घेऊन आपल्या खर्या मातृभाषेच्या छातीवर नाचण्यास कमी करणार नाहीत! त्यांच्या सहवासात मराठीमध्ये - जर वेळीच आपण तिच्या दारावर एव्हापासूनच कडक पहारा ठेवला नाही तर - उर्दू शब्दांचा धुडगूस सुरू होऊन तिलाही सिंधी-पंजाबीप्रमाणे स्वत्वहीन होऊन जावे लागले! नाही म्हणणारांनी ध्यानात धरावे की सिंधी-पंजाबी वाङ्मयेही एका काळी मराठीप्रमाणेच शुध्द होती आणि ज्या मुसलमानी चळवळीने आणि हिंदूच्या भाबड्या “चालू दे रे” म्हणणार्यांो ढिलाईने त्या स्वत्व गमावून बसल्या तीच मुसलमानी चळवळ महाराष्ट्रात सुरू झाल्याविना रहात नाही. जे संकट दहा वर्षांनी सर्वासच दिसणार आहे, ते आज आम्ही दृष्टोत्पत्तीस आणतो आहोत इतकेच. म्हणून एव्हापासूनच सावध होऊन मराठीच शुध्द राखण्याचा आटोकाट प्रयत्न करणे हाच शहाणपणा आहे.

५७. “अहो! भाषा भाषेस बळी पडणे ही नियतीच आहे!”

असेही एका तत्त्वज्ञाने आम्हांस उपदेशिले आहे. आजची भाषा उद्या नाहीशी होणार किंवा रूपांतर घेऊन कोण्या अन्य जीवनांत जीवमान रहाणार हा सृष्टीनियम आहे. तीच स्थिती शब्दांची! त्या तत्त्वज्ञांचे हे म्हणणे तर खरेच आहे. तथापि हा सृष्टीनियम घरेदारे, गोपुरे ह्यांसही लागतो. नाही काय? पण म्हणून घराला पडलेली भगदाडे कोणी बुजवू नयेत की काय? भाषाच काय पण आजचा माणूसही उद्या मरतो-मग तो तत्त्वज्ञ का असेना! पण तरीही रोगांवर औषधोपचार करण्यास तत्त्वज्ञ देखील धडपडतच असतात; पौष्टिके घेताना देखील आढळतात! त्या व्यतिरिक्त भाषा काय किंवा हे उभे जगत् काय, प्रत्येक सावयव वस्तू एक दिवस रूपांतर वा विनाश पावणार हा जसा सृष्टिनियम आहे तसाच, आपले अस्तित्व शक्य तोवर अक्षुण्ण राखण्यासाठी आणि स्वत्व शुध्द ठेवण्यासाठी विनाशी शक्तीशी सारखी झटापट करीत रहाणे हाही, त्या प्रत्येक सावयव वस्तूचा स्वभाव सृष्टिनियमच नव्हे काय?

५८. जे जे विदेशीय अनुकरण लोकहितवर्धक असेल ते मात्र त्याज्य नाही:

आम्ही विदेशी शब्द निष्कारण घेऊ नयेत म्हणून जरी म्हणत असलो तरी त्यामुळे विदेशी भाषांतील सुरेख वाक्प्रचार, वा उदात्त कल्पना वा अगाध ज्ञान ही आम्ही त्याज्यच समजतो असे मानणे म्हणजे वस्तुस्थितीचा विपर्यास करणे होय. असा विपर्यास करणारे स्वतःसच हास्यास्पद करून घेतांना जे जे उत्तम, अनुकरणीय आणि लोकहितवर्धक असेल ते ते आपण कोणापासूनही शिकावे- अनुकरावे. बालादपि सुभाषितं ग्राह्यम्! यात मानापमानाचा मुळीच प्रश्न नाही. आणि तो प्रश्न जरी जमेस धरिला तरीही आजपर्यंत उभ्या मनुज जातीस ह्या भारतवर्षाने भौतिक वा तात्त्विक ज्ञान किंवा कला यांचे जीवनद ऋण इतके दिलेले आहे की ते, त्यास भांडवलावर त्यांनी थाटलेल्या त्यांच्या आजच्या दुकानातून आम्ही कितीही सामानाची उचल केली तरी, सहसा फिटणारे नाही.

५९. म्हणून स्वस्थ बसू नका:

आता याविषयावरील चर्चेचा हा समारोप पुरा करता करता पुन्हा एक वेळ इतकीच विनंती करावयाची आहे की, रूढ विदेशी शब्द काढणे वा नवीन स्वकीय रूढ करणे कठीण आहे अशी आधीच समजूत करून घेऊन स्वस्थ बसू नका. हुतात्मा हा शब्द एका वर्षाचे आत मार्टर या इंग्रजी शब्दाचे अर्थी प्रचलित नसला तरी परिचित झाला नाही काय? तीच स्थिती क्रमांक = नंबर, निश्चित = खात्री, स्तंभ = कॉलम या आणि इतर शब्दांची आहे.

प्रयोग करित गेले म्हणजे आपोआप लेखातून शिक्षितांत नि शिक्षितांतून अशिक्षितांत हे शब्द पाझरत जातील.

केवळ काही मंडळींना निश्चय केला पाहिजे. शिक्षक वर्गानेही या शब्दांची शेवटी जोडलेली टिपणी किंवा टाचण (यादी नव्हे!) आपल्या विद्यार्थ्यांकडून उतरवून घेऊन नेहमी समोर ठेवावे. जुन्या लेखकांस हे जड जाईल पण नवीन पिढीला हे शब्द सहज घालणे उपहासास्पद आणि निंद्य आहे, ही सामाजिक भावना तीव्रपणे एकदा उत्पन्न केली की कार्य झाले.

६०. लेखकवृन्द नि शिक्षकवर्ग:

ही भावना उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न करणार्यांस सर्व मराठी लेखकवृन्द आणि शिक्षकवर्ग साहाय्य करील, आणि श्रीशिवछत्रपतींचे आणि विष्णुशास्त्र्यांचे हे एक व्रत तरी नेटाने पुढे चालवील ही आमची निश्चिती आहे. इतकेच नव्हे तर अशा प्रयत्नास यश येऊन, मराठीत व्यर्थ शिरलेल्या उर्दू

आणि इंग्रजी शब्दांचे प्रमाण कमी होऊन आणि हिंदू भाषांत शुध्द स्वकीय शब्दांचा भरणा जसजसा वाढेल तसतसे, आज जे या प्रयत्नांकडे साशंक वा सविरोध पाहत आहेत ते देखील आनंदित होतील. कारण अर्थहानी न होता सुंदर स्वकीय शब्दांनी हिंदू भाषा परिपुष्ट, परिमार्जित आणि परिवर्धित होत असता कोणा भाषेच्या अभिमान्यास आनंद झाल्याविना राहिल? कोणा हिंदूचे हृदय उल्हास पावल्याविना राहू शकेल?

आता असा सतत परिश्रम केल्यानंतरही काही काही राजकीय आणि शास्त्रीय परकीय शब्दही राहतीलच. त्यातील राजकीय शब्द जसे जिल्हा, कलेक्टर, गव्हर्नर, इत्यादि-

६१. ते ती सत्ता जशी जशी स्वकीयत्व पावेल तसेतसे सहजच पालटतील:

तथापि हे नवीन शब्द, राजकीय लिखाणातील का होईना, रूढ करिताना त्यास शुध्द आणि सुटसुटीत स्वकीय प्रतिशब्द प्रथमपसूनच योजण्याचा प्रघात पाडीत असावे. हिंदीत तसेच करितात. म्हणजे कायदे -कौन्सिल किंवा जबरी संभोग यासारखे विद्रूप शब्द निपजावयाचेच नाहीत. भाषेमध्ये थोडे शब्द परभाषेतील असणे ही गोष्ट निराळी आणि त्यांची स्वकीय शब्द मारून टाकणारी नारायणरावांच्या गारदयांसारखी प्राणघातक अरेरावी चालू देणं वा परकीय शब्द घेण्यात काही हानी वा दुर्बलता नसून ते एक जसे काही भूषणच आहे अशी विकृत समजून करून घेणे निराळे.

६२. या चर्चेत भाग घेणार्यांसचे आभार मानून निरोप घेतो.

शेवटी उर्दू, इंग्रजी इत्यादी परकी शब्दांडे त्याज्य दृष्टीने पाहण्याची प्रवृत्ती उत्पन्न करण्याचा जो लेखकाच मूळ हेतू तो, या विषयासंबंधी संबंध महाराष्ट्र लेखक वर्गातच नव्हे, तर शाळांतील विद्यार्थ्यांपर्यंत जी खळबळ उडाली आहे, आणि प्रशाळेत (हायस्कुलात) या विषयावर परीक्षेत निबंधही ठेवल्याची जी उदाहरणे घडत आहेत त्यायोगे, बराच सिध्दीस गेला हे पाहून आम्हास वाटत असलेले समाधान व्यक्त करून आणि ज्या विद्वान गृहस्थांनी या चर्चेत अनुकूल वा प्रतिकूल पक्षी भाग घेतला त्यांनी नि लोकांविषयी जो आदभाव व्यक्त केला तदर्थ त्यांचे सर्वांचे मनःपूर्वक आभार मानून, आम्ही मराठी शुध्दीकरणाची ही लेखमाला पुरी करितो आणि या कार्याचा परामर्ष घेणे न घेणे आता महाराष्ट्राच्या स्वाभिमानावर सोडून या विषयाचा निरोप घेतो.

भाषाशुद्धी - शब्दकोश

परकीय शब्दांना वीर वि. दा. सावरकरांनी स्वतः नवीन पाडलेले आणि जुनेच पण नव्याने प्रचारात आणलेले काही स्वकीय प्रतिशब्द.

शिक्षणविषयक

स्कूल : शाळा.

हायस्कूल : प्रशाळा.

कॉलेज : महाशाळा, महाविद्यालय

फॅकल्टी : ज्ञानशाखा.

अॅकॅडमी : प्रबोधिका.

हेडमास्टर : मुख्याध्यापक.

सुप्रिटेण्डेंट हायस्कूल : आचार्य.

प्रिन्सिपॉल : प्राचार्य.

लेक्चरर:प्राध्यापक.

रीडर : प्रवाचक.

चेअर:प्रपाठक.

धंदेविषयक

वॉचमेकर : घडयाळजी

वॉशंग कंपनी, (लॉड्री) : धुलाई केंद्र, धवल केंद्र, निर्मलकेंद्र, परीटगृह

हेअर कटिंग सलून : केशकर्तनालय.

डिस्पेन्सरी दवाखाना : औषधालय.

कन्सल्टिंग रूम : चिकित्सालय.

वकील : विधिज्ञ.

वकील : विधिज्ञकी.

स्टेशनरी स्टोअर्स : लेखन साहित्य भांडार.

टेलरिंग शॉप : शिवणकला गृह शिवणगृह

लॉजिंग बोर्डिंग : भोजन निवास गृह

युध्दविषयक

वॉर : युध्द

बॅटल : लढाई, झुंज

आरमिस्टि : शस्त्रसंधी.

ट्रुस : उपसंधी

पीस:तह. संधी.

बफर स्टेट: कीलकराष्ट्र

मोहिम : अभियान

कॅम्पेन : उपयुध्द

फौज, लष्कर : सेना, सैन्य.

पलटन : तुकडी

स्करमिश : चकमक

कॅप, लष्कर : शिबीर

वॉरशिप : रणतरी, युध्दनौका.

सबमरीन : पाणबुडी.

हवाई दल, एअर फोर्स : वायुदल

लँडफोर्स : भूदळ, पायदळ.

नेव्ही, आरमार : नौदल, सिंधुदल, जलसेना.

मुद्रणविषयक

टाईप फोडी : टंक शाळा.

मॅट्रेस : मातृका

लेड : शिसपट्टी

कंपोज़िटर : जुळारी

प्रुफ : उपमुद्रित

प्रुफ करेक्टर : मुद्रित निरीक्षक

स्टॉप प्रेस : छापता छापता, छापबंद

बाइंडिंग : बांधणी

मोनो टाईप : एक टंकक.

लिनो टाईप : पंक्ती टंकक

टाईपरायटर : टंक लेखक, टंक यंत्र.

डिग्री : पूरण, अंश.

टपालविषयक

पोस्ट : टपाल

बुकपोस्ट : ग्रंथ टपाल

मनिऑर्डर : धनटपाल

पार्सल पोस्ट : वस्तुटपाल , गड्डाटपाल

रजिस्टर : पटांकण

रजिस्टर्ड : पटांकित.

टेलिफोन : दूरध्वनी

फोन : ध्वनी, ध्वनी

ट्रंक टेलिफोन (ट्रंक कॉल) : परस्थ ध्वनी

फोन नंबर : ध्वनी क्रमांक, ध्वनी क्रमांक

टेलिप्रिन्टर : दूरमुद्रक

टेलिविजन : दूरदर्शन

६. सभाविषयक

जाहीर : प्रकट

हँडबिल : हस्तपत्रक

सक्रयुलर : परिपत्रक

वॉलपोस्टर : भिंतीपत्रक

लाउड स्पीकर : ध्वनीनिर्देशक

मेगॅफोन : ध्वनीवर्धक

शेम : धिक्कार, धिक धिक

हिअर हिअर : ऐका, योग्य योग्य, ठीक ठीक.

रिपोर्ट : अहवाल, प्रतिवृत्त इतिवृत्त

रिपोर्टर : प्रतिवेदक

मुर्दाबाद : नष्ट होवो, नाश हो

झिंदाबाद : की जय, जयहो, अमर हो.

निर्बंधविषयक

लाँ : निर्बंध, विधी, दंडक

लेजिस्लेचर : विधीमंडळ

उमेदवार कॅडिडेट : इच्छुक, स्पर्धक, स्पर्धाळू

पार्लमॅटेरियन : संसदपटू

बजेटअंदाजपत्रक : अर्थसंकल्प

खाते : विभाग

रेव्हिन्यू महसूल : राजस्व

रेव्हिन्यू मिनिस्टर : राजस्व मंत्री

लाँ मिनिस्टर : निर्बंधमंत्री, विधीमंत्री.

लेजिस्लेटीव्ह डिपार्टमेंट : विधीविभाग, निर्बंधविभाग

एक्झियुटिव्ह डिपार्टमेन्ट : निर्वाह विभाग, कार्यवहन विभाग

ज्युडिशियल : न्यायविभाग

अंमलबजावणी : वर्ताव, कार्यवाही

भौगोलिक विभाग

अहमदाबाद : कर्णावती

अरबी समुद्र : पश्चिमसमुद्र, सिंधुसागर

हैद्राबाद (द) : भाग्यनगर

हैद्राबाद (सिंध) : नगरकोट

अलाहाबाद : प्रयाग

चित्रपटविषयक

सिनेमाहाऊस : पटगृह, चिगृह, चित्रपटगृह

फिल्म : पट्टी, चित्रावली, चित्रपट्टिका

सिनेमॅटोग्राफ : चित्रपट

मुव्ही : मूकपट

टॉकीज : बोलपट

इन्टरव्हल : मध्यंतर

स्टुडिओ : कलामंदिर, कलागृह

शुटिंग : चित्रण

आऊट डोअर शुटिंग : बाह्यचित्रण

श्री डायमेन्शन : त्रिमितीपट

ग्रीन रूम : नेपथ्य

ड्रेसिंग : वेशकक्षा

ड्रेसिंग रूम : वेशकक्षा

फोटोग्राफ : छायाचित्र, छाया

फोटोग्राफ : छायाचित्रक

कॅमेरा : छायािक

पोट्रेट : व्यक्तीचित्र

पोझशिन : ठाण

टेप रेकॉर्ड : ध्वनीमुद्रा , ध्वनिपट्टिका

सिनेरीओ : पटकथा, चित्रकथक

सिनेरीओ रायटर : पटकथक, चित्रकथक

भपका : आडंबर, अवडंबर

ग्रामोफोन रेकॉर्ड : नादांकण

रेकॉर्डिस्ट : ध्वनीलेखक

टॉपिकल : प्रचारपट

न्यूजरील : वृत्तपट

ट्रेलर : परिचयपट

म्युझिक डिरेक्टर : संगीतनियोजक

डेमिनिटिव्ह : लघुरूप

डिरेक्टर : सूत्रधार, दिग्दर्शक

एडिटर : संकलक

रिहर्सलरूम : अभ्यासकक्ष

रिहर्सल : पूर्वप्रयोग, संप्रयोग

स्टोअर : कोठार, भांडार, कोठी.

एस्टिमेट : व्ययसंकल्प

अ

आय विटनेस : दृक साक्षी

अर्ज : आवेदन, अभ्यर्थन

अर्जदार : आवेदक, अभ्यर्थी, प्रार्थी

अगर : जर, किंवा, अथवा

अजिबात : मुळीच, आमूलात, अगदी

अक्कल : बुध्दी, मती, प्रज्ञा,

अंमल : सत्ता, अधिकार

असम : मनुष्य, व्यक्ती

इमानी : प्रामाणिक, विश्वासू

इमान : विश्वास, आणभाक, वचन

इज्जत : प्रतिष्ठा, मान

ऐपत : योग्यता, सामर्थ्य

ऐवज : द्रव्य, सर्वस्व, धन

इशारा : चेतावणी

अस्सल : प्रत्यक्ष, प्रमुळ

अव्वलपासून अखेरपर्यंत : अथपासून इतीपर्यंत, आरंभापासून अंतापर्यंत

इन्कार : नकार, नाकारणे

एरवी : अन्यथा, नहून, नाहीतर

अंदाज : अटकळ, अनुमान, आडाखा

एकजिनशी : एकरस, एकवस्तू

ऐनजिनशी : एकात्मक

उमेदवारी : अच्छुक्ता

एक्झामिनर : परीक्षक

इमला : घर, भवन, वास्तू

इमारत : बांधकाम

इमारत : घर, भवन, सदन

ओलीस, गहाण : तारण

अहवाल : प्रतिवृत्त, इतिवृत्त

उर्फ : अर्थात, उपाख्य, (उपाख्य हा शब्द श्री. ग. वि. केतकर यांनी योजला आहे. तो अगदी योग्य आहे.)

एक्झरसाईज बुक : रेखावही, अभ्यासवही

ऑडिटर : गणनेक्षक, गणन निरीक्षक

अर्जट : त्वर्य

ऑनरेरीयम् : पुरस्कार, संभावना

अंडरलाईन : अधोरेखित

एजंट : अडत्या, अभिकर्ता

इंस्पेक्टर : अन्वेक्षक

अंबुलन्सकार : रूग्णवाहन

इरादा : हेतू, बेत

उमर : वय

एअर कंडिशनड : संयत वात, समशीतोष्ण, सुखशीतोष्ण, शीतल

अल्टीमेटम् : अंतिमोत्तर

इंक्वैरंट : अंगभूत

इझीली अँप्रोचेबल : सुलभ, गम्य, सुलभ प्राप्त

अपिल : अध्यर्थन

क

कमाल : धन्य, पराकाष्ठा, अधिकांत, अधिक, सीमा

कव्हर : आच्छादन, वेष्टन, पुढा, मुलपृष्ठ

कब्जात : हातात, अधिकारात

काबीज : हस्तगत

कदर : मर्यादा, आतितथ्य, चिंता, जाणीव,

कारटून : व्यंगचित्र, व्यंग

कुस्ती : नियुध्द, झोंबी, मल्लयुध्द, झुंज

कर्ज : ऋण

कायम : स्थिर, नित्याचा, स्थायी

कायमनिधी : स्थिरनिधी, स्थायीनिधी

कोम : भ्रतार (सारा राज्यकारभार उर्दूत चाले तेव्हा हिदू स्त्रियांची नावे सीता कोम राना गावकर अशी लिहिली जात. अजूनही ती पध्दत गेली नाही. त्यासाठी तो कोम शब्द कटाक्षाने गाळावा आणि भ्रतार शब्द योजावा.)

कैदी : बंदीवान, बंदी

कैदखाना : बंदीगृह, कारागार

किंमत : मूल्य

कारकून : लेखनिक, कारणीक

स्टिरोटाइप : स्थिर टंकी

क्युरेटर : ग्रंथाध्यक्ष

क्युरेटर ऑफ म्युयिम : वस्तूपाल

कोरम : गण, गणसंख्या

क्रॉसएक्झमिनेशन : प्रतिपृच्छा

कमिशन : वटाव, अडत

कन्फेशन : स्वीकारोक्ती

कॉलम, रकाना : स्तंभ

कॅलेंडर : कालदर्श, मितिपट

कवायत, ड्रिल : संचलन

काँपी : प्रत, अनुलेख

खाते : विभाग

खलास : संपत्ते, संपूर्ण समाप्त

खास अंक: विशेषांक

खात्री : निश्चिती

खात्री पटली : निश्चिती पटली

खुष : प्रसन्न

खबरदार : सावध, ध्यानात ठेवा

खराब : वाईट, नीच गदळ

खुनशी : कुढा, घातक, आतल्या, गाठीचा

खुद्द : प्रत्यक्ष, स्वयं, स्वतः

खून : हत्या

खुनी : हत्यारी

खेरीज : विरहित, व्यतिरिक्त, सोडून, वाचून, आणखी

खुषी : लहर, इच्छा

खिदमत : परिचर्या

खजिनदार : कोषाध्यक्ष, कोषघर, कोषपाल

खावंद : स्वामी, अधिप, धनी, शेठ

खैर : बरे झाले, कल्याण, बरे

खरीप : कार्तिकान्न, कार्तिकी पिके, पावसाळी पिके

खबर : बातमी, वृत्त, वृत्तंत

खुलासेवार : सुस्पष्टपणे, फुटकळ, स्पष्टीकृत, स्फुट

खुलासा : स्पष्टीकरण, स्फुटता, उलगडा

खानेसुमारी : शिरगणती, शिरगणना गणना

ग

गैरहजर : अनुपस्थित

ग्यालरी : दीर्घिका, वीथिका

गोडाऊन : कोठी, भांडार

गरीब : दीन, हीनदीन, सालस, बापडा

गुलाम : दास, बंदा

गुलामी : दास्य, पारतंत्र्य

गुदस्ता : गतवर्षी

गुन्हा : अपराध, पाप

गुन्हेगारी : अपराधी, पापी

गैर : वाईट, अनुचित

च

चॅम्पिअन : धुरीण, प्रविण, धुरंधर, पुरस्कर्ता

चष्मा, स्पेक्टकेल : उपनेत्र

चैन : विलास, गंमत, आराम

चेहरा : मुद्रा, तोंडावळा

ज

जाहिरात : विज्ञापन, प्रासिध्दक

जमीन : भू, भूई.

जमीन अस्मान : आकाश, पाताळ

जामीन : प्रतिभू

जबर : प्रबळ, बलाढय, दांडगा.

जिमखाना : क्रीडांगण, क्रीडानगर.

जरूरी : आवश्यकता

जरूरी : अवश्य

जबरी संभोग : बलात्कार, आस्कंदन,

जुलूम : अन्याय, छळ, प्रपीडन, पीडा, बलात्कार

जुलमी : दुखापत, घाव, व्रण, क्षत

जखमी : घायाळ, आहत

जमीनजुमला : शेतवाडी

जासूद : हेर, चार, दूत

जहाज : जलयान, नौका, तारू

जबाबदारी : उत्तरदायित्व, भार, दायित्व

जबानी : कथन, वक्तव्य

जिन्नास : वस्तू, पदार्थ

जबरदस्त : प्रबळ, दांडगा, दंडम, बलवत्तर

ट, ड

ट्रस्ट : निक्षेप, न्यास, ठेव

ट्रस्टी : अभिभावक, पालक, विश्वस्त

टेंडर : भावपत्र

ट्रस्ट डीड : निक्षेप पत्र

डिफमेशन : अपकीर्ती

डेपो : भांडार

डायनॅमिक लीडरशिप : गतिमान नेतृत्व

डॅश : अनुषंगक (लेखनात हा शब्द नेहमी येतो)

डिस्पेन्सरी : औषधालय किंवा वितरणालय.

ड्रेस : वेश (फुलड्रेस = भर वेष, संगत -वेष)

डायरी : दैनंदिनी, आन्हिकी, दैनिकी

डायनॅमिक : गतिमान, स्फोटक

डिव्हिडंट : भागांश, भाज्यंश

त

तयार : सिध्द, पूर्ण, सज्ज, सन्नध्द (पूर्वतयारी - पूर्वसिध्दता, पूर्वव्यवस्था, पूर्वसज्जता.)

तब्बेत : प्रकृती, स्वास्थ्य

तपासणी : चौकशी

ताबा : सत्ता

तूर्त : सध्या

ताबा घेणे : हस्तगत करणे, हाती असणे

तारीख : दिनांक

तोतया, इंपोस्टर : मिथ्यारूपी, खोटा

तपासणे : निरीक्षणे

तक्रर : गार्हारणे, प्रतिवाद, कुरकुर

ताकद : शक्ती, सामर्थ्य

तहहयात : यावज्जीवन, आमरण, आजन्म, आजीव

तह : संधी, समेट

तपशील : स्फुटीकरण, विवरण, विवरा

तुफान : वादळ, वादळी(विशेषण)

तर्हात : रीती प्रकार

तालीम : कसरत, व्यायाम, शिक्षण , अभ्यास

ताकीद देणे : आज्ञा देणे,सावध करणे, सावधानी(नाम)

ताजीम : अभ्युत्थान

तपास : शोध

तपासणे : शोधणे, अन्वेक्षणे, निरीक्षणे

तपासनीस : परीक्षक, निरीक्षक

तक्त : सिंहासन

तपकीर : नस्य, नस

तसबीर : आलेख्य

तर्फे : वतीने, द्वारा, बाजूने

तूर्त : सध्या

दुवा : धन्यवाद, आशीर्वाद

दरम्यान : मध्यंतरी

दोस्त : मित्र, सुहृद्, जिवलग, वयस्व

दवाखाना : औषधालय

दस्तुर खुद्द : स्वाक्षर, स्वहस्त

दगलबाजी : कापस्थ, विश्वासघात

दर्या : नदी, समुद्र

दर्जा : प्रत, प्रतिष्ठा, स्थान

दिल : हृदय, अंतःकरण, मन

दिलगिरी : दुःख ,पश्चात्ताप, विषण्णता

न

नकलाकार : सोंगाडया, अनुकारिक,

निगेटिव्ह : नकारात्मक, अकरणात्मक, नकार घंटा

निर्लष्करीकरण : नि : सैनिकीकरण

नशिब : दैव

नकाशा : मानचित्र, आकृती

नंबर : क्रमांक

नशीब : दैव, भाग्य, कर्म

नजर : भेट, उपायन, उपहार, पुरस्कार

नजर करणे : सादर करणे

नुकसान : हानी, तोटा

नजीक : जवळ, सन्निध

नेस्तनाबूत : विनिष्ट, निर्मूल

निसबत : संबंधी

नापास : अनुतीर्ण, असंमत (ठराव, इत्यादी)

नव्हंस : बावरणे, घाबरणे

नंबर : क्रमांक, अंक

प

पार्टी : पंगत (भोजनाची)

पास : उत्तीर्ण

पोषाख : वेष, वसन

पॅरीग्राफ : छंदक, अनुवाक

प्लॅटफॉर्म : चबुतरा (स्टेशन इत्यादी स्थानाचा) मंच (सभामंच), वाक्पीठ, उच्चासन, वेदी

पेन्शन : भृती, बिदागी, पोषण, निवृत्ती वेतन

पागा : अश्वशाळा

पेन्शनर : सेवानिवृत्त

पेटंट : निजस्व, रामबाण

पेंटर : रंगकार, रंगारी, चित्रकार

पार्लमेंट : संसद, लोकसभा

पोलिस : आरक्षक

प्रिअॅम्बल : मुखबंध

पर्सनॅलिटी : व्यक्तीमत्व

प्रिलिमिनरी : पूर्वपरीक्षा

पब्लिक : जनिक, सार्वजनिक

प्रेस : मुद्रापीठ

प्रेस अॅन्ड प्लॅटफॉर्म : मुद्रापीठ आणि वाक्पीठ

प्रॉमिसरी नोट : वचन पत्र

पेईंग गेस्ट : सशुल्क अतिथी, खाणावळया (मुंबईतील कामकरी लोकात हा शब्द रूढ आहे.)

फ

फायदा : लाभ

फोनोग्राफ : ध्वनिलेख

फाउंटनपेन : झरणी

फॅशन : टूम

फाइल : धारीका, आवली, ओळ, पंगत

फिकीर : चिंता, काळजी

फक्त : केवळ, मात्र

फत्ते : जय

फी : शुल्क (शाळेत न्यायलयात इत्यादी); पुरस्कार, देय, (डॉक्टर इत्यादी विषयी); वेतन

ब

बेहत्तर : अनुकूल, फार चांगले ठीक

बेअज्जत : अपमान, अमर्यादा, अप्रतिष्ठा

बेअब्रू : मानहानी, अप्रतिष्ठा

बेअब्रूची फिर्याद : मानहानीचा खटला, अभियोग

बाजार : हाट

बिलकुल : अगदी, समूळ

बक्षीस : परितोषिक, उपहार

बेलाशक, खुशाल : नि : संकोचपणे, निर्भयपणे

बेहोष : बेभान, बेशुध्द

बहादुर : वीर, शूर, पट्टा (भलेबहादुर - भलेपट्टे)

बिल : आकारणी, मूल्य देयक

बाब : गोष्ट, प्रकरण, विषय

बाबत : संबंधी, विषयी, प्रकरणी

बोनस : लाभांश

बजेट: अर्थसंकल्प

बरोबर : सह, समवेत, ठीक

बरोबर : विषयी, प्रकरणी, संबंधी

बदल : पालट , परिवर्तन

बेफीकीर : बेधडक, निर्भय, निश्क, निर्धास्त, निडर, निर्भीक

बुकसेलर : पुस्तकविक्रेता, विक्रेता

बुकडेपो : ग्रंथ भांडार, पुस्तक भांडार

बडतर्फ : पदच्युत

बेमालूम : न कळता

बरखास्त : विसर्जन

म

मालमत्ता : मत्ता

मार्फत : वतीने विद्यमाने, द्वारा

मटन : सागुती

मैदान : पटांगण

माजी : विगत, मागील, भूतपूर्व

मुद्दा : विधेय

मुद्देसुद : सूत्रबध्द

मुद्दाम : हेतुत : हेतुपूर्वक

मुत्सद्दी : कारस्थानी

मजल : टप्पा

मरहूम : परलोकवासी, दिवंगत, मृत्युंगत (जे लोक परलोक मानीत नाहीत त्यांच्यासाठी मृत्युंगत)

मेनू : पदार्थिका (उपहारगृहातील)

मतलब : सारांश, धर्म, मर्म, स्वार्थ

मसाज : बोळणे, संवाहन, मर्दन, संमर्दन

मार्फत : वतीने, द्वारा

मातबर : श्रीमंत, संपन्न

मोहिम : अभियान

म्युनिसिपालिटी : नगरपालिका

म्युनिसिपल कॉर्पोरेशन : महानगरपालिका

मेयर : महापौर

मेयर(डेप्युटी) : उपमहापौर, उपपौर

मोनोपॉली : एकस्व, एकहाटी

मसाजिस्ट : संवाहक

मिनिट्स ऑफ ए मिटिंग : टिप्पण

मॉनर्की : राजसत्ता

मेमोरेण्डम : आवेदनपत्र

मास्टर : शिक्षक, गुरुजी

मास्टर : कुमार, किशोर

मिस : कुमारी, किशोरी

मार्जिन : समास, कोर

मोका : संधी, प्रसंग

मंजूर : संमत, अनुमत, मान्य

मुक्काम : टप्पा, ठिकाण, निवास

मुष्किल : कठिण, कठिनाई, अडचण

मालक : धनी, स्वामी

मालकी : स्वामित्व

मुलुख : देश, विदेश

मुलुखगिरी : देशाक्रमण, स्वारी

मर्जी : इच्छा, लहर

मुक्रार : स्थिर, निश्चित

मना : निषेध

मुबलक : पुष्कळ, समृद्ध

मुदत : अवधी

मातब्बरी : थोरवी, प्रतिष्ठा

मदत : अवधी

माफी : क्षमा

माल : वस्तुजात, सामान

मेहेरबान : महाशय, कृपावंत

मेहेरबानी : कृपा, दया , आभार

मजकूर : लिखाण, विषय, वक्तव्य, लेख्य, आशय

मेजवानी : जेवणावळ, भोजन, भोज

मिशन : प्रचार केंद्र, प्रचार संघ, कर्तव्य

मिशनरी : प्रचारक, नियोजित

मार्टिर, शहिद : हुतात्मा

य

युनिफॉर्म : गणवेश, समवेश

यादी : टिपणी, टांचण, स्मरणी, तालिका.

याद राख : ध्यानात धर! समजून ऐस!!

र

रियासत : राजवट, सत्ताकाल

रब्बी : वैशाखान्न, वैशाखी पीके, हिवाळी पिके

रेकॉर्ड (प्लेट) : तबकडी, ध्वनिमुद्रिका

रेकॉर्ड : संग्रह

रेकॉर्ड : उच्चांक, विक्रम

रेकॉर्ड करणे : उच्चांक पटकावणे

रिस्टवॉच : हातघडी

रेडिओ : नभोवाणी

रीडिंग रूम : वाचनालय

रेफ्रिजरेटर : शीतळी, शीतगृह

रिपब्लिक : प्राजक, लोकसत्ता

रेकमेंडेशन : प्रशस्ती, भलावण, अनुरोध

रेसिग्रेशन : दैनंदिनी, आन्हिकी, दिनलेखा, दैनिकी

रिवाज : रीति, चाल, प्रघात, परिपाठ

रजा : सुटी, निरोप, अवधी, अवसर

रवानगी : प्रवण, धाडणे, पाठवणी

रूजू : दाखल, उपस्थित

राजी : संतुष्ट

रंगीत तालीम : रंगप्रयोग, पूर्वप्रयोग

रूजूवात : मेळ, पडताळा, भेट

रेस्टॉरंट (हॉटेल) : उपहारगृह, खाणावळ, भोजनालय

ल

लवाजमा : परिवार

लायक : योग्य

लायब्ररी : ग्रंथालय

लायब्ररीयन् : ग्रंथपाल

लीव्ह, रजा : अवसर, अवधी, सुटी

व

व : नि,आणि

वगैरे : इत्यादि

वहिवाट : भोगवाटा, वापर

वसुली : उगराणी

वहिम : संशय, शंका

वस्ताद : शिक्षक, गुरू, अध्यापक

वन्समोअर : पुनश्च! पुनश्च!!

श

शोक : हौस, विलास, छंद

शेम : धिक्कार

शाहीर : राजकवी, भाट, कवी

शिताफी : कौशल्य, चलाखी

शाबूद : सुरक्षित , अखंड, अक्षुण्ण

शिकार : पारध, मृगया

शागीर्द : शिष्य, सेवक, अनुचर

शिकस्त : पराकाष्ठा

शिकारी : मृगयू, पारधी

शिफारस : अनुरोध, प्रशस्ती

शिफारसपत्र : प्रशंसापत्र, प्रमाणपत्र

शाबास : भले! धन्य! वाहवा.

शिकका : मुद्रा

शिवाय : विना, व्यतिरिक्त, वाचून

शर्यत : घोडदौड , स्पर्धा, चढाओढ, पैज

स

सनद : (जहागीरी आदीची) : अधिपट

सनद : (वैद्यकीय, विधीज्ञकी आदि व्यवसायांची) अधिपत्र

सल्ला : समादेश

सल्लागार : समादेशक

सुरू : चालू

सुरूवात : आरंभ

साली : वर्षी

सालाबादप्रमाणे : प्रतिवर्षाप्रमाणे

सदरहू : वरील, उपरोक्त

सही : स्वाक्षरी

साहेब : सेठ, महाशय

साहेब : राव पंत (तात्यासाहेब अण्णासाहेब असे न म्हणता तात्याराव, दादाराव, अण्णाराव)

सेक्रेटरीएट : सचिवालय

सर्चलाईट : शोधज्योत

स्ट्रेचर : पसरी

सोकाॅल्ड : तथाकथित

स्टॉप : थांबा

स्टँड : तिड्डा, तळ, अड्डा

सिंबॅलिक : प्रतिकात्मक

स्टेशन : स्थानक

स्टेशनमास्तर : स्थानकपाल

सिग्गल : बाहुट, बावटा

सस्पेंड : अपसमृत

सस्पेंन्शन : अपसरण

सेकंडहँड : आडहाती, आडगिऱ्हाईकी

स्टॉल : पाल, मांडणी

साल मजकूर : चालू वर्ष, वर्तमान वर्ष

साल गुदस्त : गत वर्ष

सुमारे : जवळजवळ, तर्काने, काही

सीनसीनरी : दृश्ये देखावे

स्टेज : रंगभूमी, रंगमंच

सनदशीर : (राजकीय अर्थी) वैध, नैर्बधिक

सर्टिफिकेट : प्रमाणपत्र, प्रशांसापत्रक, परिचय पत्र

सॅनिटोरियम : आरोग्यालय

ह

हॉस्पिटल : रूग्णालय

हद : सीमा, पराकाष्ठा, मर्यादा

हवा : वायू, वारा

हवापाणी : जलवायू, वारापाणी

हवामान : वायुमान, ऋतूमान

हवापालट : वारेपालट

हयात : अस्तित्वात, विद्यमान, वर्तमान

हजर : उपस्थित, प्रत्यत्यासन्न

हजेरी : उपस्थिती, विद्यमानता

हजाम : न्हावी, नापित

हजामत : स्मश्रू, डोई करणे

हुशार : तरतरीत, चाणाक्ष, चलाख, प्रजावान, बुद्धिमान

हल्ली : सध्या, आजकाल, प्रस्तुत, सांप्रत

हवाई : आकाशी

हवापाणी : जलवायू (हिंदी, बंगालीत रूढ)

हुकुमत : स्वामित्व, आज्ञाधारकता, प्रभुत्व

हयात : विद्यमान, जिवंत

परिशिष्ट १ ले

भाषाशुद्धीविषयक मराठीतील कोश

१) राज्य व्यवहारकोश : मुसलमानांच्या अनेक शतकांच्या आक्रमक राजवटीमध्ये आमच्या भाषेत आणि विशेषतः तीतील शासन नि प्रशासन विषयक राहिलेल्या अरबी फारशी इत्यादी परकी शब्दांना... ज्यांना आम्ही सौकर्यायसाठी उर्दू या नावेच संबोधित असतो त्यांना मराठीतून हेतूपर्वकच काढून टाकून त्या त्या स्थली आपले संस्कृत वा प्राकृतनिष्ठ स्वकीय शब्द पुन्हा स्थानापन्न करण्याची पहिली राजाज्ञा म्लेंच्छ राज्यांचा उच्छेद करून हिंदुपदपादशाहीची स्थापना करणार्या श्रीशिवछत्रपतींनी जेव्हा दिली तेव्हा त्या कामी त्यांनी नियुक्ती केलेल्या त्यांच्या रघुनाथ पंडित नावाच्या अमात्यवर्यांने जो 'राजव्यवहार कोश' रचला त्यालाच भाषाशुद्धीविषयक मराठीतील पहिल्या कोशाचा मान दिला पाहिजे. त्या कोशाच्या प्रस्तावनेचे काही श्लोक ह्या पुस्तकाच्या

आरंभीच आम्ही दिले आहेत. त्यातच मराठीत घुसलेल्या म्लेंच्छ शब्दांच्या उच्छेदार्थच तो कोश रचला गेला हे स्पष्टपणे सांगितले आहे.

हा कोश पुण्याच्या इतिहास संशोधन मंडळाने पूर्वी प्रकाशित केला होता. अलिकडे तो अगदी दुर्मिळ झालेला होता. परंतु मराठवाडा साहित्य परिषदेने तो कोश संपादन गेल्या वर्षी (सन १९५६ मध्ये) पुन्हा प्रकाशित केला आहे. या प्रकाशनविषयी मराठवाडा साहित्य परिषदेचे आम्ही मनःपूर्वक अभिनंदन करतो. त्याचे संपादन चिकित्सापूर्वक परिश्रमाने केल्या विषयी श्री.रा.गो. काटे हेही प्रशंसेस पात्र आहेत.

२) वीर सावरकरांचा शुध्द शब्द लघू कोश : शिवछत्रपतींच्या पुरस्काराने लिहिलेल्या वरील राज्यव्यवहार कोशानंतर परकीय उर्दू शब्दांना मराठीतून शक्य तो काढून टाकण्याची स्पष्ट प्रतिज्ञा करून जी दुसरी उठावणी झाली ती म्हणजे भाषा शुध्दीच्या प्रचाराचा नि आचाराचा धुमधडाका उडवून देणारी वीर सावरकरांची चळवळच होय. त्या प्रचारात त्यांनी मराठी भाषेचे शुध्दीकरण नावाची जी पुस्तिका सन १९२६ मध्ये लिहिली, तिचे शेवट 'त्याज्य विदेशी शब्दांचे टाचण' या नावाचा एक स्वकीय शब्दांचा लघुकोश दिलेला आहे त्याचे जे वैशिष्ट्य आहे ते हे की त्यात केवळ मराठीत घुसलेल्या उर्दू शब्दांनाच नव्हे तर इंग्रजी शब्दांनाही स्वतः वीर सावरकरांनी जे स्वकीय प्रतिशब्द पाडलेले आहेत आणि ज्या लुप्तप्राय होणार्याद जुन्या स्वकीय शब्दांना पुरूज्जीवित केले आहे त्यांचाच काय तो मुख्यतः समावेश केलेला आहे. तोच लघुकोश आम्ही या पुस्तकात, वीर सावरकरांनी १९२६ नंतर पाडलेल्या किंवा प्रचारविलेल्या नवीन शब्दांनी भर घालून छापलेला आहे.

३) शुध्द शब्दकोश : भाषाशुध्दीच्या चळवळीचे एक निस्सीम प्रचारक नि रत्नागिरीच्या भाषालिपीशुध्दीमंडळाचे अध्यक्ष श्री. अ. स. भिडे गुरुजी यांनी १९३७ मध्ये बहिष्कार्य अशा उर्दू शब्दांचा एक लघुकोश प्रकाशविलेला आहे. त्यास वीर सावरकरांनी प्रस्तावनाही लिहिलेली असून हा कोश सावरकरी लिपीत छापलेला आहे.

४) बहिष्कार्य शब्दांचा कोश : वीर सावरकरांच्या भाषाशुध्दीच्या चळवळीचे प्रथमतः एक प्रमुख विरोधक असलेले परंतु पुढे त्या चळवळीचे मर्म मनाला पटताच भाषा शुध्दीचा प्रकटपणे नि प्रबळपणे पुरस्कार करण्याचे धैर्य दाखविणारे कै. माधवराव पटवर्धन यांनी 'भाषाशुध्दी विवेक' या नावाचे जे अभ्यसनीय पुस्तक सन १९३८ मध्ये प्रसिध्द केले होते त्याच्या शेवटी हा 'बहिष्कार्य

शब्दांचा कोश' त्यांनी प्रसिध्दीलेला आहे. मराठीमध्ये आज जितके परकी उर्दू शब्द घुसलेले आहेत त्यातील बहुतेक शब्द कोशात दिलेले असून त्यांना यथायोग्य मराठी प्रतिशब्द दिलेले आहेत. या कोशामध्ये फलाण्या उर्दू शब्दास कोणता स्वकीय प्रतिशब्द योजू अशी आळशी पृच्छा करण्याचे कोणासही कारण उरले नाही.

५) श्री. सयाजी शासन शब्द कल्पतरू : यद्यपी या कोशाचा प्रकट उद्देश विदेशी शब्द स्वकीय हिंदू भाषासंघातून काढून टाकण्याचा नाही आणि यद्यपी ह्या कोशात केवळ राज्यशासन आणि प्रशासन या शास्त्रातील इंग्रजी शब्दांनाच काय ते स्वकीय प्रतिशब्द दिलेले आहेत. तथापि हा कोश इतका शब्दसंपन्न आणि विस्तृत आहे की त्याचा नामोल्लेख करणे आणि तो कोश ज्यांच्या आज्ञेने नि आश्रयाने प्रसिध्द झाला, त्या श्री. सयाजी महाराज गायकवाड यांचेही वाङ्मकृण स्मरणे हे भाषाशुध्दीच्याहि दृष्टिकोनातून पहाता आमचे एक कृतज्ञ कर्तव्यच आहे.

-संपादक

- समाप्त -

